شیعری مەحوی
لە نێوان سۆفیزم و دەروێشیزمدا

دوکتۆر مارف خەزنەدار
کۆلیجی ئەدەبیات - زانستگای سەلاحەدین

بەشی یەکەم

سۆفیزم

بیرکردنەوەی ئادەمیزاد لە دروست بوونی خۆی و سروشت ڕایکێشاوە بۆ بیرکردنەوە لە کردگار. ئەمە لە ڕۆژگارێکدا بووە کە مەڵبەندی ژیان (المجال الحيوي) پەیدا بووە. واتە لەو کاتەی کە ئادەمیزاد لە سروشت پچڕاوە و هەوڵی داوە بۆ چاکەی خۆی بەکاری بێنێ.

بیرکردنەوە لە کردگار و گەڕان بەشوێنیدا فەلسەفە و سۆفیزمی دروست کردووە. پێش کەوتنە ناوەوەیان وەکو زاراوەیێکی ئەکادیمی. بەڵام بیرکردنەوە و گەڕانەکە ساکار بووە تا ڕۆژگاری فەیلەسووفەکانی بەرایی گریکی، ئینجا سەردەمی نەوەی دووەم لە فەیلەسووفەکان، سوکرات و ئەفلاتوون و ئەرستۆ. لەم ماوەیەدا بیروڕا لە بنج و بناوانی. «ئادەمیزاد- سروشت- کردگار» شێوەیەکی جەدەلی وەرگرت و بەدرێژاییی ڕۆژگار ماوەی بیرکردنەوە قووڵتر و فراوانتر بوو و گەلێ تیۆری و تاقیکردنەوە کەوتە ناوەوە.

جەوهەری ئایینە ئاسمانی و زەمینییەکان لەسەر بنجی ناسینی کردگار دامەزراوە، هەست کردن بەبوونی کردگار و جۆری ناسینی و وێنەگرتنی لەناو ئاینەکاندا وەک یەک نییە و جیاوازە، بەڵام زۆربەی ئایینەکان لە «بوون» (کەون)دا کە «ئادەمیزاد و سروشت»ە، «کردگار» دەبینن.

تاقیکردنەوە لەم بابەتەوە گەلێ فراوان بوو، سامانێکی بیروڕای فەلسەفی گەورە و دەستووری ئایینە کۆنەکانی و کتێبی پیرۆزی ئایینە ئاسمانی و زەمینییەکان کەوتنە ناوەوە تا داهاتنی ئایینی ئیسلام. ئەم ئایینە شۆڕشێکی گەورە بوو لە تازەکردنەوەی ئایینە ئاسمانییەکانی پێش خۆی بەتایبەتی ئایینیی مەسیحی کە ڕاستەوخۆ پێش کەوتبوو. هەر لە سەرەتاوە بەهۆی لە ناوەوە بوونی سامانێکی گەورە لە بیروباوەڕی فەلسەفی و سۆفیزمی گریکی و ڕۆمانی و ئایینە ئاسمانی و زەمینییەکان بیروباوەڕی «زوهد» لە کۆمەڵی ئیسلامی تازەدا پەیدا بوو. نویشکی ئەمە لە فەلسەفەی ئایینی ئیسلامەوە وەرگیرابوو بەوەی کە گێتیی ئێستا لەناو دەچێ، گێتیی

دوارۆژ نەمر و هەمیشەییە. بۆ وەدەست خستنی گێتیی داهاتوو پێویستە بایەخ بەم گێتییە و ژیانی ئەم سەرزەوییە نەدرێ.

«زوهد»ی ئیسلامی سەرچاوەی دۆزینەوەی سۆفیزم بوو لە کۆمەڵی ئیسلامیی تازەدا، لەو کاتە کە «زوهد» لە چوارچێوەی شەریعەتدا نەچوو بووە دەرەوە سۆفیزم خەریکی لێکدانەوەی دەستوورەکانی ئایین بوو بەشێوەیەکی تازە. تاقیکردنەوەییێک بوو بینراو و نەبینراو (الظاهر والباطن)ی بابەت و کەس (الموضوع والذات) ئادەمیزاد و کردگار (الأنسان والخالق)ی بەیەک شت دەزانێ. لەبەرئەوە سۆفیزم لە سروشتی دەکۆڵییەوە لەبەر رۆشنایی «دەرچوون لە دەستوور» کە خۆی لە خۆیدا دۆزینەوەی سەربەستی بوو. سۆفیزم لە چوارچێوەی مێژووی نووسراو ڕەت دەبێ خۆی دەکوتێتەوە ناو جەرگەی گێتییەوە خەریکی مانای شاراوە دەبێ و لە مەنتیق و دەستوورەکانی دەچێتە دەرەوە.

ئیدیۆلۆجی سۆفیزم لەسەر ئەوە دامەزراوە کە «بوون» دیار و نادیارە، بوونی ڕاستەقینە نادیارییە لە ئایین و شەریعەت دەبێ بۆ حەقیقەت و بەرەو دۆزینەوەی کردگار دەکەوێتە ڕێ. کردگار جەوهەری گێتییە، سۆفیزم لەناویدا دەتوێتەوە، بەم پێیە پرتەوی دیارە بۆ نادیار. دڵسۆزیی لقە بۆ بنج (الفرع للاصل)، وە گەڕانەوەی وێنە بۆ ناوەرۆک.

ڕاستی (حەقیقەت) لە سۆفیزمدا دیاردەییێکی عەقڵی (مەنتیقی) نییە هەروەها نەقلی (شەرعی)یش نییە بەڵکو ئیلهامی و زەوقییە. دیارە دەبێ «اداة» (ئامراز، دەستاوێژ)ی گەیشتن بەحەقیقەت شتێکی تری غەیری هەست (الحس) و بیر (العقل) و دەستوور (شەریعەت) بێ دڵ دیاردەی کردگارەکەیە کە سۆفی بەهۆی ئەوەوە هەست بەخودا و نهێنییەکانی بوون دەکا، دڵ مەڵبەندی زانین و دڵدارییە.

لە کۆمەڵی ئیسلامیی تازەدا بۆ یەکەمجار لە نیوەی یەکەمی سەدەی دووەمی هیجری (نیوەی دووەمی سەدەی هەشتەمی مەسیحی) زاراوەی «سۆفی» پەیدا بوو. لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی هیجری (نیوەی دووەمی سەدەی نۆیەمی مەسیحی) شاری بەغدا بوو بەمەڵبەندی بزووتنەوەی سۆفیزم و کۆبوونەوە و گفتوگۆ و ئاڵوگۆڕی بیروباوەڕی ئایین و شەریعەتی تێدا دەکرا.

بەلای ئێمەوە قۆناغی یەکەمی بزووتنەوەی سۆفیزم کە لە سەدەی دووەمی هیجرییەوە دەست پێ دەکاو ماوەی جموجۆڵی سۆفیزمە لە ڕووی تیۆرییەوە. سۆفیزم بزووتنەوە (حرکة) بووە لە دژ وەستان (دەستووری هەمیشەییی نەگۆڕان)، بێگومان شۆڕشێک بوو دژی دەستووری هەمیشەییی لەبەرئەوە لە لایەن دەسەلاتەوە بەرهەڵستی دەکرا، هێشتا ڕەنگێکی تەواوی لە داهێنانی شیعریدا نەدابووەوە. ئەم قۆناغە تا دەوروبەری دوا سالانی سەدەی شەشەمی هیجری (دوا سالانی سەدەی دوازدەمی مەسیحی) خایاند. ئەم قۆناغە دوور و درێژە ناوی گەلێ لە سۆفییەکانی سۆفیزمی ئیسلامی دەور دەکاتەوە بەشێکیان گەیشتنە پلەی فەیلەسوفی بەهۆی

لێکدانەوە ورد و ژێرەکانیان کە لە دواییدا بوون بەتیۆری لە بزووتنەوەی سۆفیزمدا. بەشێکی تریان خووڕەوشت و ژیانی ڕۆژانەیان یاغی بوون و بەرهەڵستیی دەسەڵاتی خوێنخوار بوو.

بەشی سێیەم تیۆرییەکانی سۆفیزمیان لەگەڵ شەریعەتدا گونجان و بزووتنەوەی دەروێشی کەوتە ناوەوە. هەندێ لە سۆفییە هەرە دیارەکانی سۆفیزمی ئیسلامی ئەمانە بوون: حەسەن ئەلبەسری (٢١ھ-٦٤٢م، ١١٠ھ-٧٢٨م) ئیبراهیمی کوڕی ئەدهەم لە (١٦١ھ-٧٧٨م) مردووە، بالوولی دانا لە (١٩١ھ-٨٠٦م مردووە)، شێخ مەعرووفی کەرخی لە (٢٤٥ھ-٨٥٩م) مردووە، زوننونی میسری لە (٢٤٥ھ-٨٥٩م) مردووە تەیفووری بایەزیدی بەستامی لە١(٢٦ھ-٨٧٥م مردووە) جونەیدی کوڕی محەمەدی بەغدایی لە (٢٩٧ھ-٩١٠م) مردووە، مەنسووری هەلاج لە (٣٠٩ھ-٩٢٢م) مردووە، ئەبولقاسم عەبدوکەریمی قوشەیری لە (٤٦٥ھ-١٠٧٢م) مردووە، ئەبوحامیدی غەزالی لە (٥٠٥ھ-١١١١م) مردووە، شێخ عەبدولقادری گەیلانی لە (٥٦١ھ-١١٦٦م مردووە)، سەید ئەحمەدی ڕفاعی لە (٥٧٨ھ-١١٨٢م) مردووە، شەهابەدین سەهرەوەردی کوژرا و (٥٨٧ھ-١١٩١م) مردووە و هی تریش.

قۆناغی دووەمی بزووتنەوەی سۆفیزم لە سەدەی سێزدەهەمی مەسیحییەوە دەست پێ دەکا، بەدڵنیاییەوە دەتوانین ناوی بنێین قۆناغی داهێنانی ئەدەبی لە چوارچێوەی سۆفیزمی کۆزمۆسی و سۆفیزمی ئیسلامی. لەم قۆناغەدا شاعیرە سۆفییەکان یا سۆفییە شاعیرەکان ڕەمزی سۆفیزم و زاراوەی فەلسەفییان تێکەڵ بەسروشت و هەستی ناوەوەی خۆیان کردووە و ئەدەبێکی مرۆڤایەتییان هێناوەتە ناوەوە. ئەمەش ئەوە ناگەیێنی کە لێکۆڵینەوە لە ئیدیۆلۆجیەتی سۆفیزم پەکی کەوت بوو یاخود تەریقەتەکانی دەروێشیزم کپ بووبوون، بەپێچەوانەوە ئەم هەموو دیاردانە لە گۆڕان و پەرەسەندندا بوون، هەندێ جاریش تێکهەڵکێش بووبوون. بۆ بەڵگە ئەم قۆناغە کۆمەڵێک لە سۆفی و شاعیر و شێخی سۆفی و دەروێش دەور دەکاتەوە هی وەکو: فەریدەدین عەتاری نیشابووری لە (١٢٣٠م) مردووە، ئیبنولفاریز لە (١٢٣٥م) مردووە، شێخ محیەدین عەرەبی لە (١٢٤٩م) مردووە، ئەبولحەسەنی شازلی (لە ١٢٥٨ مردووە)، جەلالەدین ڕۆمی لە (١٢٧٣) مردووە، حاجی بەکتاش لە (١٣٣٧م) مردووە، عیمادەدین نەسیمی لە (١٤١٧م) مردووە، نوورەدین جامی لە (١٤٩٢م) مردووە و هی تریش.

دەروێشیزم

دەروێشیزم هەندێ دەستوور و خوونەریت و بیروباوەڕی سۆفیزم لە ڕووی پراکتیکییەوە دەور دەکاتەوە، ڕەنگە لە سەرەتادا لە دژی دەسەڵات بووبێ، بەڵام لە پاشانا لەگەڵ دەسەڵات یەکی گرت و بەناوی «تەریقەت»ەوە کەوتە ناوەوە و بوو بەپاڵپشتی دەسەڵات وەکو لە مێژووی سۆفیزمی ئیسلامیدا دەردەکەوێ، تیۆریی هەموو فەیلەسووفەکانی سۆفیزم نەبووە بەتەریقەت بەڵکو بەشێکیان، هەر ئەو بەشە بووە بەڕێکخراو و بەناوی شێخی خاوەن تیۆرییەکانی سۆفیزم

ناوبانگی دەرکردووە، لە سەرانسەری بزووتنەوەی سۆفیزمی ئیسلامیدا، نموونەی تەریقەتە گرنگەکان ئەمانەن:

تەریقەی تەیفووری یا بەستامی، تەریقەتی جونەیدی، تەریقەتی قادری، تەریقەتی ڕیفاعی، تەریقەتی شازلی، تەریقەتی مەولەوی (جەلالەدین ڕۆمی)، تەریقەتی بەکتاشی، تەریقەتی نەقشبەندی، تەریقەتی حرووفی و هی تریش.

ئەوەی سەنج ڕادەکێشێ ئەوەیە ئەگەر بەوردی تەماشای ئەم تەریقەتە دەروێشییانە بکەین دەبینین ڕێبەر و شێخەکانیان وەکو خاوەن تیۆریی سۆفیزم بیروڕا و بۆ چوون و زانیاریی ئەوتۆیان نەخستۆتە ناو بزووتنەوەی سۆفیزمییەوە زیاتریش ناویان هەر بە«دەروێش» ڕۆیشتووە وەکو لە عەرەبیشدا دەبینین زاراوەی «الدروشة» بۆ ئەم بزووتنەوەیە بەکاردێ، هەروەها ئەم تەریقەتانە بە گشتی نەبوونە هۆی داهێنانێکی ئەدەبی، بێگومان لێرەدا دەبێ حسێبێکی تایبەتی لەگەڵ جەلالەدین ڕۆمی بکرێ.

ئەمەو لەلایێکی ترەوە کردەوە پراکتیکییەکانی ڕێکخراوی تەریقەتی دەروێشی بۆتە هۆی ئەوەی «دژی دەروێشیزم» لە بەرهەمی ئەدەبی نەتەوە موسلمانەکاندا پەیدا بێ.

ئەوەی زۆر دیار و ئاشکراشە لە بابەت مێژووی دەروێشیزم لە کوردستانا وەکو ڕێکخراوێک بە شێوەیێکی ڕەسمی لەسەدەی هەژدەمدا پەیدا بووە بە ناوی دوو تەریقەتی بەناوبانگ قادری و نەقشبەندی، دەسەڵاتی عوسمانی ڕێزی لێ گرتوون و یارمەتی داون.

لەم ڕۆژگارەدا سۆفیزیم وەکو ڕێباز و فەلسەفە و ئیدیۆلۆجی و داهێنانی ئەدەبی لە گێتیی موسلمانیدا بەسەرچوو بوو.

شیعری سۆفیزم و دەروێشیزم

لە ئەدەبی کوردیدا تا سەردەمی مەحوی

کورد وەکو کۆمەڵێکی ئیسلامی پێوەندییێکی بەهێزی بووە لەگەڵ هەموو بزووتنەوە بیرییەکانی نەتەوە موسلمانەکان، شاعیرانی کورد لە قۆناغە جیاوازەکانی گۆڕانی شیعری کوردیدا بەشیدارییان لە دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی سۆفیزم کردووە.

بەگشتی کارکردنی سۆفیزمی ئیسلامی لە شیعری کوردیدا لە سێ شێوەدا دەبینین ئەم سێ شێوەیە ئەگەرچی لە ئەنجامی بڵاوبوونەوەی ئیدیۆلۆجیی سۆفیزمەوە داهاتووە بەڵام جیاوازییێکی تەواو لە ڕووی هونەرییەوە لە نێوانیاندا هەیە هەروەها نرخی ئیستێتیکیشیان لەیەک پلەدا نییە. بەلای ئێمەوە ئەم شێوانە لە ڕووی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە ئەمانەی لای خوارەوەن.

١- شیعری سۆفیزم (عیرفانی).

٢- شیعری وەسفی سۆفیزم.

٣- شیعری دژی دەروێشیزم.

١- شیعری سۆفیزم (عیرفانی)

شیعری سۆفیزم داهێنانێکە ئیلهامی لە ناوەڕۆکی فەلسەفەی سۆفیزم وەرگرتووە واتە داهێنانی وێنەی فەلسەفەی سۆفیزم ئامێز زۆرتر پەنا بۆ ڕەمز و ڕۆمانتیزم دەبا. تا ئێستا سنوورێک بۆ شیعری سۆفیزم لە ئەدەبی کوردیدا نەکێشراوە، بەرهەمی هەندێ شاعیر بەشیعری سۆفیزم لە قەڵەم دراوە بەڵام ڕاستییەکە ئەوە نییە، شاعیری تریش هەن دەوری باڵایان بووە لە شیعری سۆفیزم بەڵام گوم ناون.

لە پاش لێکۆڵینەوە و وردبوونەوە گەیشتینە ئەوەی کە بتوانین شاعیرانی پسپۆڕی شیعری سۆفیزم (عیرفانی) دەستنیشان بکەین لەمانە:

بابا تاهیر (٩٣٥ - ١٠١٠م)، مەلا پەرێشان (سەدەی چواردەم)، مەلای جزیری (١٥٦٠ - ١٦٤٠م)، سەید ساڵحی نیعمەتوڵڵاهی (١٨٣٤ - ١٩٠٥م)، مەحوی (١٨٣١ - ١٩٠٦م)، هەروەها تاکە تاکە لە شیعری شاعیرانی وەکو کوردی (١٨١٢ - ١٨٥٠)، پرتەوی هەکاری (سەدەی نۆزدەم)، حەریق (١٨٦٥ - ١٩٠٩)، وەفایی (١٨٤٤ - ١٩١٤)، و هی تریش دەبینرێ.

٢- شیعری وەسفیی سۆفیزم

شیعری وەسفیی سۆفیزم وەسفێکی ڕووکەشی خووڕەوشت و کردەوە پراکتیکییەکانی دەستووری سۆفیزمە، هەندێ جار خەریکی لێکدانەوە و شیکردنەوەی ڕاستی و زانیارییەکانی سۆفیزمە و تیۆری و دەستوورەکانی دەخاتە ڕوو. هەندێ جاریش دەم لە مێژووی سۆفیزم دەدا، بۆ ئەم ئامانجە پەنا دەباتە بەر زاراوە و تەعبیر و لێکسیکۆنی سۆفیزم، وە بەشێوەی شیعری تەعلیمی (دیداکتی) بیروڕاکانی دەگەیێنێتە خوێندەواران.

شیعری ئایینی لای یارسانان «ئەهلی حەق» کە بەشێوەی گۆرانیی زمانی کوردییە دەچێتە ناو ئەم جۆرە شیعرەوە[1] چونکە ڕێباز و دەستوور و مێژووی مەزهەبی یارسان و گەورە پیاوانیان هەموو بەشیعر هۆنراوەتەوە، ئەوەی شایەنی باسە لەم ڕووەوە ئەوەیە کە بەشێک لە گێتیی پیرۆزیان سەرەنجام شیعرە و بەشەکەی تری پەخشانە.

ئەم جۆرە شیعرە لە بەرهەمی هەموو ئەو شاعیرانەدا دەبینرێ کە شیعری بابەتی عیرفانیان هەیە جگە لەمانە لە بەرهەمی ئەم شاعیرانەشدا دەبینرێ:

عەلی هەریری (١٥٣٠ - ١٦٠٠م)، فەقێ تەیران (١٥٦٤ - ١٦٤٣م)، مەلای باتەیی (١٦٣٠ - ١٧٠٠م)، ئەحمەدی خانی (١٦٥٠ - ١٧٠٦م)، خانای قوبادی (١٧٠٠ - ١٧٥٩)، شێخ نوورەدینی بریفکانی (١٧٩١ - ١٨٥١)، مەولەوی (١٨٠٩ - ١٨٨٣)، مەلا

عوسمانی فایەق (١٨٠٦ - ١٨٨١)، تاهیر بەگ (١٨٧٨ - ١٩١٨) و هی تریش.

٣- شیعری دژی دەروێشیزم

دەروێشیزم لایەنی پراکتیکی ڕەشبینیی سەلبی سۆفیزمە، خەریکی لاپەڕە تاریکەکانیەتی، دەروێشیزم بوو بەدیاردەییێکی کۆمەڵایەتی دەسەڵات (بەتایبەتی عوسمانی) بەکاری هێناوە بەوەی کردوویەتی بەداردەست بۆ ڕاووڕووت و بەنجکردنی خەڵکی ناو کۆمەڵ. شیعری دژی دەرێشیزم دوو شێوازی وەرگرتووە، یەکەمیان پەنجە درێژکردن بۆ هەندێ کار و کردەوەی خراپی دەروێشیزم و بەراورد کردنی لەگەڵ کەموکوڕی و ناگزووریی کۆمەڵایەتی بەشێوەیەکی هونەری، وەکو لە هەندێ لە شیعرەکانی نالیدا دەردەکەوێ، دووەمیان هێرش بردنە بۆ سەر خووڕەوشت و دیاردە پراکتیکییەکانی دەروێشیزم وەکو ڕووداوێکی دواکەوتوو و کۆنەپەرست لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا.

ئەم بابەتە شیعرە بەتێکڕایی لە بەرهەمی گەلێ لە شاعیرانی قۆناغە کۆنەکانی کوردیدا دەبینرێ بەتایبەتی لە شیعری نالی (١٨٠٠ - ١٨٥٦) حاجی (١٨١٥ - ١٨٧٩) شێخ ڕەزا (١٨٣٨ - ١٩١٠)، لە سەرەتای سەدەی بیستەمیشەوە ئەگەرچی شیعری عیرفانی و وەسفیی سۆفیزم بەمانا کلاسیکییەکەی کزبوو بوو، بەڵام شیعری دژی دەروێشیزم لە پەرەسەندن و گۆڕان و پێشکەوتندا بوو[٢] و تا ئێستاش شاعیرانی کورد دەمی لێدەدەن چونکە پێوەندیی بەژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە هەیە.

بەشی دووەم

مەحوی (١٨٣١ - ١٩٠٦)

مەحوی یەکێکە لەو شاعیرانەی لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمدا لە کوردستانا دەوری شاعیرانی سۆفیزمی نەتەوە موسلمانەکانی نواندووە کە لە سەدەی سێزدەمەوە دەستی پێ کردبوو. دیارە مەحوی یەکەمین شاعیری ئەم بابەتەی کورد نییە لەوانەیە دوامین بێ[٣].

گەلێ جار لێکۆڵینەوە لە شیعرەکانی مەحوی و ڕەوشت و بیروباوەڕی تایبەتی خۆی ئەگەر لەژێر ڕووناکی و شێواز و فەلسەفەی سروشتییەکان (ناتورالیزم: الطبیعیون) بێ تووشی تەنگوچەڵەمە و سەر لێ شێوان و تێک ترنجانی بیروڕاییێکی وا دەبین کە ڕێگەمان نابێ بۆ گەیشتن بەهیچ ئەنجامێک. چونکە تەنگوچەڵەمە و پێچەوانە و ناوەکییەکی لە شیعری مەحوی دا وەکو شاعیرانی تریش ئەوەندە زۆرە پێویستە لە لێکۆڵینەوەدا کە خەریکی «مەبەستێک» دەبین مەبەستەکانی ترمان لەبەرچاو نەبێ.

هەندێ ڕاستی لە بابەت مەحوییەوە

١- مەحوی وەکو ڕێبەرێکی ئایینی باوەڕی تەواوی بەئیسلام هەبووە، ئایینە ئاسمانی و

زەوییەکانی کۆنی بێش ئیسلامی ڕەتکردۆتەوە بەهاتنی ئیسلام ئەو ئایینانە هەموویان بەتاڵ بوون.

٢- مەحوی وەکو شێخێکی تەریقەتی نەقشبەندی باوەڕی بەتێکەڵکردنی تەریقەت بەشەریعەت بووە ئەمەش بەمانای تەریقەت لە پێناوی شەریعەتدا نەک پێچەوانە(٤).

٣- شیعری دژی دەروێشیزم لە پێناوی چاک کردنی باری کۆمەڵایەتی بووە.

٤- وەکو شاعیرێکی چاک سوودی لە سۆفیزم یاخود شیعری سۆفیزمی ئیسلامی پێش خۆی وەرگرتووە، هەندێ شیعری دەچێتە ناو بیروباوەڕی سۆفیزمی کۆزمۆسی لە ڕووی تیۆرییەوە لەگەڵ سۆفیزمی ئیسلامیش دەگونجێ.

٥- لە زاراوە و تەعبیر و لێکسیکۆندا تەئسیری شیعری سۆفیزمی ئیسلامی دیارە بەتایبەتی شاعیرە گەورەکانی عەرەب و فارسی و تورک کە خەریکی سۆفیزم بوون.

لەمەوە دەتوانین بڵێین لەگەڵ ئەوەی مەحوی تەریقەتی بۆ شەریعەت بەکارهێناوە، هەموو ئایینە کۆنەکانی ڕەت کردووە و ڕەفزی کردوونەتەوە، بەڵام لە بەشە شیعرە سۆفیزمییەکانیدا توانیویەتی بەرهەمێکی ئەوتۆ دابێنێ لە ڕووی ڕەمزی سۆفیزمی و ئیستێتیکی ڕۆمانتیزمییەوە بەرامبەر بەرهەمە گەورەکانی سۆفیزمی ئیسلامی بووەستێ و ببێ بە«مطلق» وە لە لایەن هەموو کەسێکیشەوە چێژی لێ وەربگرێ و بەچاوێکی بەرز تەماشا بکرێ.

شیعری سۆفیزمی مەحوی

١

مەحوی شیرێعکی(٥) بەم دێڕە دەست پێ دەکا:

به نووری بادە کەشفی زوڵمەتی تەقوا نەکەم چبکەم
بەشەمعێکی وەها چاری شەوێکی وا نەکەم چبکەم(٦)

مەبەستی لە زوڵمەتی تەقوا ئیماندار و کۆلکە مەلای ناهۆشیارە ئەوەی «عیبادەت» لەلای بووە بە«عادەت»، نووری بادە «پرتەو» و «ئیشراق»ە، دیارە ئیماندارى ناهۆشیار لە کردگارەوە نزیک نییە، سۆفی کە باوەڕی بەپرتەو هەیە لە پێشانا خۆشی ناهۆشیار بووە بەڵام لە دواییدا بەو نوور و چرایە تاریکی عیبادەتی ناهۆشیاری ڕووناک بۆتەوە لەبەر ئەوەیە سۆفی لە کردگارەوە نزیکە نەک ئیمانداری ناهۆشیار.

لە خەزنەی دڵمدا هەرچی هەیە و هەر داغی سەودایە
دەسا ئەم نەقدە دەردی عیشقی پێ سەودا نەکەم چبکەم

دڵی سۆفی لە دەردی دڵداری زیاتر هیچی تری تێدا نییە، جێی هیچ شتێکی دیکەی تێدا نابێتەوە، ئەو دەردە گەڕان بەشوێن کردگارە برینەکانی پارەیە دەبێ دەردی عیشقی پێ بکرێ واتە ئەم دەردە دەبێ هەر بمێنێتەوە دەردەکە پارەیە و خۆی پێ دەکرێتەوە واتە سارێژ نابێ.

لەگەڵ دەستی مەلا ڕێک ناکەوێ زونناری زوڵفی یار
وەکو شێخ ئیختیاری مەزهەبێ تەرسا نەکەم چبکەم

لای مەحوی مەلا بەڵگەی ئایین و شەریعەتە، شێخ ڕەمزی سۆفیزم و تەریقەتە ئەم دوو شتە لەگەڵ یەکتریدا ناگونجێن بەڵام شاعیر لەسەر ڕێی تەریقەتە لەبەر ئەوە لاسایی شێخی سەنعان دەکاتەوە چونکە ئەم شێخە کردەوە و جوانیی کردگاری لە کچێکی گاور دیوە، ئەمە بیروڕای سۆفیزمی کۆزمۆسییە.

لە ڕێی ئەو شۆخەدا خۆم کرد بەخاک و پێی پیا نەنام جارێ
دەسا خاکی هەموو عالەم بەسەر خۆما نەکەم چبکەم

بۆ گەیشتنی بەو شۆخە (مەحبووب) مەحوی خۆی دەکا بەخاک بەڵام مەحبووب گوێی ناداتێ دەبێ گوێشی نەداتێ، جا ئەگەر هەموو خاکی زەوی بەسەر خۆی دابکا واتە ببێتە هەموو خاکەکە ئایا لێی نزیک دەبێتەوە؟ ئەم پرسیارەش هەر بێ وەرامە.

دەمێکە شاری پڕ شۆڕی مەحەببەت مات و خامۆشە
بە قانوونی تەجەننون شۆڕشێ ئینشا نەکەم چبکەم

شاری دڵداری (شاری سۆفییان) پڕە لە جموجۆڵی و بیرکردنەوە و داهێنان بەپێچەوانەی ئەو کۆمەڵەی کە «دەستووری سنوورکێشراوی نەگۆڕاو» بەڕێوەی دەبا، لەم کۆمەڵەدا هەموو داهێنانێک قەدەغەیە، هەموو دەرچوونێک لە دەستوور نائاساییە، ئەمە شاری خامۆشانە لەبەر ئەوەیە ئەگەر قانوونی سنوور کێشراو «عاقلی»بێ دەبێ ئەو قانوونە بە قانوونی «شێتی» بەرهەڵستی بکرێ (بالوولی دانا و مەنسووری هەلاج).

٢

مەحوی دەڵێ:

بەبێ بەزمی حوزووری تۆ حەرامم کردووە بادە
نەوەک بشکێ بەنەشئەی مەی خوماری دەردی بێ تۆیی

دووری شاعیر لە مەحبووب (کردگار) بۆتە هۆی سەرخۆشیی شاعیر بەبێ مەی، ئەمە جۆرە سەرخۆشییێکی سۆفییانەیە، بەڵام کە یەکێتی دروست دەبێ بەکۆبوونەوە لەو کاتەدا بادەی حەقیقی هەمیشەیی دەخورێتەوە.

هەر لە بابەت یەکێتییەوە مەحوی دەڵێ:

ئەریٚ دڵ بیٚ شەرابیٚ لەعلی گوڵ ڕەنگت لە گوڵ چبکا
کە جیلوەی گوڵ لە گوڵشەندا نەبیٚ بلبل لە چڵ چبکا

لێرەدا هیوای گەیشتنی دوو شتە بەیەکتری، مەحوی بەکردگار، دڵ هی مەحوییە، شەرابی لێو هی مەحبووبە، بلبل مەحوییە، گوڵی گوڵشەن مەحبووبە، بەڵام ئەم دوو شتە نەگەیشتوونەتە یەکتری و یەکێتی دروست نەبووە، هەر بۆ دروستبوونی یەکێتییەکە دەڵیٚ:

کە هەڵگیرسا لە نووری بادە شەمعی حوسنی جانانە
نەچێتە سەر تەریقەی حەزرەتی پەروانە دڵ چبکا

پرتەو هی کردگارە، دڵی شاعیر دەبیٚ لەناو ئەو پرتەوەدا بتوێتەوە و یەکێتی دروست ببیٚ، بۆ ئەمە پێویستە بەپەروانە چۆن پەروانە وازناهێنیٚ تا بەڕووناکی چرا دەسووتیٚ، شاعیریش واز ناهێنیٚ تا لە ناوپرتەوی کردگار دەتوێتەوە و دەبن بەیەک.

٣

مەحوی بۆی هەیە وێنەی کردگار لە هەموو شتێکدا ببینیٚ:

ئیعجازی عیشقە مەنشەئی هەر موعجیزێکی حوسن
مەحموودە بەندە بۆیە بووە بەپادشا ئەیاز

مەحموود سوڵتانە، هەیاسیٚ غوڵام و پیاوییەتی، بەڵام مەحموود وێنەی کردگاری لە هەیاسی خاس دیوە، لەبەر ئەوە مەحموود بەپێچەوانەیە، خۆی بووە بەندە و هەیاسی خاس بووە بەڕەمزی بوون و، هەوڵ دەدا یەکێتی لەگەڵا دروست بکا.

٤

شاعیر «بوونی» نییە بەبیٚ مەحبووب:

کە تۆ غایب لەبەر چاوم دەبی چم بیٚ لە تۆ غایب
قیامەت حازری بەر چاومە خۆمم لە خۆ غایب

«تۆ»ی مەحبووب کە نزیک دەبیٚ لە شاعیر دوورە، چونکە بەنزیکی مەحبووب شاعیر لەناویدا تواوەتەوە و نەماوە لەبەر ئەوەیە شاعیر لە خۆی دوورکەوتۆتەوە.

هەر لەبابەت توانەوەوە دەڵیٚ:

کە دڵ دەتوێتەوە بۆ تۆ دەکەی ئەو ڕۆژە تۆ بڕوا
کە خۆ دەرخەی وەکو دڵ وەکو شەونم لە خۆ بڕوا

دڵی شاعیر دەبیٚ لەناو مەحبووبدا بتوێتەوە، ئەمە بەنزیکبوونەوە دەبیٚ، کە نزیک دەبێتەوە توانەوەیەک دروست دەبیٚ وەکو چۆن شەونم لەناو خۆردا دەتوێتەوە. خۆر کردگارە و دڵیش

شاعیره. بەڵام مەسەلەکە دەبێ هەر لە نێوان «دەبێ» و «نابێ» بێ و کۆتایی پێ نەیە. شاعیر دەڵێ:

کە ڕۆحم تێگەیی تۆ حەز بەدەرچوونی دەکەی دەرچوو
دەبێ عاشق کە دی بێزارە یاری بێ برۆ بڕوا

ڕوحی شاعیر لەناو مەحبووبدایە هەر کاتێک ئەگەر خۆشەویست بەم یەکێتییە ڕازی نەبوو دەبێ لە خۆیەوە دووربکەوێتەوە.

٥

«مەعریفەت» و «عاریف» لە زاراوەکانی فەلسەفەی سۆفیزمی مەحوی، بەکوردی «تێ گەیشتن» و «تێگەییو»ی بەکارهێناوە، تێگەیشتن لە ئەنجامی هەستکردن بەپرتەوە کە نهێنی ڕووناک دەکاتەوە:

گەر تێبگەن لە گەوهەری دڵدا چ مەوج دەدا
ئەم شەو چراغە لەم شەوەدا کەس دەدا بەکەس

ئەوەی لەناو دڵی عاریفدا مەوج دەدا دڵدارییە، ئەمە کەس پێی نازانێ خۆی و مەحبووب نەبێ چونکە پرتەوی کردگار نهێنییێکە لەنێوان عاریف و مەحبووب نابێ بیدا بەکەس واتە نهێنییەکە ئاشکرا بکا.

حەق بێژییێک گوناهیە مەنسوور و حەقمە من
ئەم قەتعە گەر نیشانی نەدەم (مەحویا) بەکەس

بەڵام ئەو ڕاستییەی کە مەنسووری هەلاج وتی کارێکی ڕاست نەبوو و گوناه بوو چونکە شتێک بوو نهێنی لە نێوان عاریف و کردگار و نەدەبوو کەس بیزانێ بۆیە شاعیر ئامادە نەبوو ئاشکرای بکا(٧).

دیسان لەبابەت عاریفەوە شاعیر دەڵێ:

تێگەییو شێوە نییە ئەوڕۆدا سبەی شایی بکا
پێگەییو دەروێشە دا سبحەی شەهنشاهی بکا

ئەوەی لە نهێنی گەیشتووە ئەمڕۆ لە ناخۆشیدایە بۆ ئەوەی سبەینێ بکەوێتە خۆشییەوە ژیانی ئێستا بەبێ مەحبووب وەختییە ژیانی سبەی لەگەڵ مەحبووب هەمیشەییە.

ئینجا دەڵێ:

نووری عومری سەرف ئەکا بۆ کەشفی تاریکی لە خەڵق
وەک چرا هەر کەس بەشۆخی مەجلیس ئارایی دەکا

عـاریف بەڕۆشنایی ئەو پرتەوەی کە تەنیا خـۆی هەسـتی پێ دەکا خـەڵکی ڕووناک دەکـاتەوە واتە ڕێی ڕاسـتـیـان پـیـشـان دەدا تا بگەنە پلەی ئەو و ئەوانیش پرتەوی کـردگـار لەناو دڵیـاندا هەڵبێ. ئەو پرتەوە پەردە لەسـەر کـردگـار لادەدا وەکـو چۆن چرا مـەجلیـسی ڕەندان ڕووناک دەکاتەوە.

٦

لە وردەکارییەکانی شاعیر هەندێ وێنەی ڕۆمانیکیی داهێنراو لە ڕەمزی سۆفیزم وەردەگرین:

گـەردی ڕێی هەسـتـاوە جێ داوا دەکـا
بەخـتـە مـاڵی چاوی کێ ئاوا دەکـا

تۆزی ڕێی پێی مەحبـووب کە هەڵدەستێ دیارە جارێکی تریش دەنیـشـێتـەوە جا چاوی ئەو سۆفییە بەختیار دەبێ ئەگەر تێیدا بنیشێتەوە، بێگومان تۆز و گردەکە لە باتی کل دەبێ.

تەنگوچەڵەمەییێک لە نێوان عاریف و مەحبووب خۆی دەنوێنێ بۆ ئەمە دەڵێ:

وەردەگـێـڕی ڕوو کـە سـوجـدەی بۆ دەبەم
هـەی دەڵێ: کـەی نـوێژی ڕۆژاوا دەکـا

مەلا دەبێ ڕۆژێ پێنج جار نوێژ بکا بەڵام نوێژی سۆفی کات و وەختی بۆ نییـە لەبەر ئەوە هەر کە پێویست بێ «عیبادەت» دەکا و «سوجدە» دەبا.

مەحبووب سەری سووڕدەمێنێ لەوەی کە مەلا بووە بەسۆفی و هاتۆتە سەردەستووری «سوجدە» نەک نوێژکردن.

لە وردەکارییەکانی تری مەحوی:

لە کێ پرسم دڵی پڕ لە خوێنی حەسرەتە یاقووت
عەزا پۆشی چییە و کێیە جلی پیرۆزە بۆ شینە

هەستی شاعیـر وێنەی ئەم دوو بەردە جوانەی دۆزیەوەتەوە یاقووت و پیـرۆزە یەکەمیـان دڵی بریندار و دووەمیان بەرگی تازیەی پۆشیوە بۆ یەکێکیان سوور و ئەویتریان شینە؟ وەرام دانەوەی ئەم پرسیارە ئەوەندە درێژە ماوەی نێوان عارف و کردگارە!

٧

مەحوی دەڵێ:

لە پاداشی قسەی سەردا هەمە ئاه و هەناسەی گەرم
کەسێ شێتانە بەدم تێ بگرێ من بەرقی تێدەگرم

لای مەحوی شاری سۆفیزم مەڵبەندی جموجۆڵی و داهێنان و گەڕان بەشوێن ڕاستی و دروستکردنە، بەرامبەر ئەو شاری دەستوور و دەسەڵات و فەرمانڕەوایی و زۆر و ستەم هەیە. قسەی سارد و تانەلێدان و شێت و بەرد تێ گرتن لە ئەدگاری دەستوور و دەسەڵاتە بەڵام مەحوی باوەڕی بەمە نییە بەڵکو باوەڕی بەشاری سۆفیزم هەیە کە هەناسەی گەرمی تێدایە. ئەمە وەکو بروسک و هەورە تریشقە وایە بۆ وەرام دانەوەی قسەی سارد و بەردی دەستی شێتان. ئەوەی مەحوی زۆر و ستەمی تێدا نییە ئەوەی ئەوان دروشمی زۆر و ستەم و خراپەیە. بەرقی مەحوی هەناسەیەتی ئەمە ئاشتی خوازانەیە، هێمنی و نەرم و نیانی تێدایە، بەپێچەوانەوە بەردی دەستی شێت شەڕ خوازانەیە و شەق و ئێش و ئازاری تێدایە. بۆ زیاتر ڕوون کردنەوە مەحوی دەڵێ:

شوکور هوشیارە (مەحوی) تێ دەگا دنیا خەراباتە

کە بەد مەستی بکا ئەهلی خراپەی بۆچی لێ دەگرم

دنیا شاری دەستوور و دەسەڵاتە، مەیخانەیە خەڵکەکەی بەدمەستن نووستوون، بێ ئاگان بەڵام مەحوی شاری سۆفیزم مەستی بادەی کردگارە، هوشیارە ئاگادارە نانوێ ئیتر چۆن دەبێ یەکێکی هوشیار ناهوشیارێک تاوانبار بکا!

مەحوی لەم بەشە شیعرەیدا خۆی وەکو سۆفییێکی سۆفیزم (ئیسلامی و کۆزمۆسی) پیشان دەدا، داهێنان و وێنە شیعرییەکانی دەچنە ناو ڕەمزی ڕۆمانتیکیی ئەدەبی گێتی و شێوەیێکی مرۆڤایەتی وەردەگرن.

شیعری وەسفی سۆفیزمی مەحوی

١

مەحوی ئەگەر لە بەشی «شیعری سۆفیزمی» دا نوێنەری داهێنانی سۆفیزم بێ. لە شیعری سۆفیزمدا تەریقەت و شەریعەت تێکەڵ بەیەکتری دەکا بۆ چاکەی شەریعەت، وەکو لەم شیعرەدا دەردەکەوێ:

ڕێگەی هودا تەریقەتی عیشقە دەمە حویا

وەرن پیا بڕۆن و (صلوا علی الرسول)

لێرەدا مەحوی خۆی وەکو واعیزێک پیشان دەدا نەک وەکو سۆفی، کارەکەی ئاسان کردووە ڕێگەی ڕاست خۆشویستنی پێغەمبەرە دەبا سەڵەوات لە دیداری پێغەمبەر بدەین و بەو ڕێگەیە بۆی بڕۆین.

٢

مەنسووری هەلاج جێگەیێکی دیاری داگیر کردووە لە شیعری مەحویدا و بەڵگەی

خۆبەختکردنە لە پێناوی بیروباوەڕ و ئیدیۆلۆجی، مەحوی لێرەدا وەکو سۆفییێکی ڕاست مەنسووری هەلاجی کردووە بەڕەمز بۆ خۆی بەپێچەانەی هەندێ مەلا و پیاوی ئایینی موسڵمان کە مەنسووری هەلاجیان بە«بەدخوو» لەقەڵەم داوە. لەم بابەتەوە دەڵێ:

موحەققەق هەر کەسێ مەسلەکیە حەقق و حەققییە مەنزوور

سولووکی چوونە سەرداره تەریقەی پیربیە مەنسوور

گەڕان بەشوێن ڕاستیدا کردنەوەی سۆفییە، کۆمەڵی قانوون و دەستوور ڕاستیی ساغ کردۆتەوە و باوەڕی بەداهێنان نییە لەبەرئەوەیە مەنسووری هەلاج لە سێدارە دەدا چونکە دان بەداهێنان و ڕاستییەکەی ئەو ناهێنێ. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە مەحوی دەڵێ:

لە ئولکەی عیشقدا هەر کەسێ سەرداربیە مەنزوور

عولووی مەرتەبەی سەرداره بۆتە پەیڕەوی مەنسوور

لە وڵاتی عیشقدا کە سۆفی لە مەحبووب دەگەڕێ ئەنجامی سێدارەیە، بەمە لە ڕووی ماددی و مەعنەوییەوە پلەی بەرز دەبێ. لەکاتی هەڵواسیندا لەشی دەکەوێتە سەرووی ئادەمیزاد و وەکو مەعناش لەشی لەناو دەچێ لە پێناوی بیروباوەڕدا، دیارە ئەمە دەبێتە ئیدیۆلۆجی و تەریقەت کە بەناوی مەنسووری هەلاجەوە خۆی دەنوێنی.

«حەق»ی مەنسوور هەلاج بووە بەڕەمز و بەڵگە و پێڕەو و قوتابخانە بۆ مەحوی:

بەحەق هەر حەق بەناحەق ناحەقم وتووە لە ڕۆژی بووم

وەکو مەنسوور ئەگەر بیشمکوژن ناکەم لە حەق لادەم

شاعیر لە حەق لانادا ئامادەیە بۆ ئەوەی ئەنجامی ئەویش وەکو ئەنجامی مەنسوور بێ.

لە حەق بێژی بووە بەحری (انا الحق) هەر قەسیدێکم

لەباتی جائیزە واجیب گەڕا قەتلم بکەن واجیب

دیارە شاعیر ئەوەش دەزانێ کە ئەوەی حەق بڵێ دەبێ پاداش بکرێ بەڵام نەک پاداش ناکرێ و لێی دەگەڕێن بەڵکو لەناویشی دەبەن، ئەمەیە زۆرانبازی و چوونە مەیدان لە نێوان دەستووری خاوەن دەسەڵات و ڕاستی و داهێنان و دۆزینەوەی سۆفیزم.

٣

لەم ماوەیەدا تەنیا مەنسووری هەلاج یاری مەحوی نییە بەڵکو یاری دیکەش دەدۆزێتەوە، ئەمانە ڕەمز و بەڵگەی تری سۆفی و دەروێشانن بەشێکیان پێوەندیان بە دەروێشیزمەوە هەیە، لەبەر ئەوەیە لە چوارچێوەی شیعری وەسف ناچنە دەرەوە و ئەو وێنە داهێنراو و ڕەمزییانیان نییە. شاعیر دەڵێ:

قــاتی پیــاوە لەســەر ئەم ئەرزە دەبینیٚ مــەنســوور

بـەســـــــــــەری دارەوە زەنـنـوونـە لـەبـن زیـنـدانـا

لێرەدا شاعیر ئەو ڕاستییە دەخاتە ڕوو کە چۆن لەسەر بیروڕا و ئیدیۆلۆجی تایبەتی دژ بەدەسەڵات مەنسووری هەلاج لە سێدارە درا و زەننوونی میسری[٨] خرایە زیندانەوە.

نەگـــــەیمە ئـەو جـــوانـە و گـــــەیمە پیـــــری

مـــــەدەد یـا پیــــری پیــــرانی بـوخـــــارا

واتە لەسەردەمی ئەلاوە (مەنسووری هەلاج) نەژیام بەڵکو کەوتن پاش سەردەمی پیری پیرانی بوخارا کە بەهائەدینی نەقشبەندی شێخی تەریقەتی نەقشبەندییە کە مەحوی خۆشی ئەندامێکی ڕێکخراوی ئەو تەریقەتەیە. لە شیعری تریدا دەڵێ:

خـۆشی فـەرمـوو چ مـەجنوون و چ مـەنسـوور

بـەشـی عـــــــاشـق درا هـەر بـەرد و هـەر دار

«لەیلا»ی مـەجنوون و «حەق»ی مـەنسـووری هەلاج یەک شـتـە لە پێناوی نزیک بوونەوە لەو شتە و تووانەوە لە ناویدا، مەجنوون بەردە باران کرا و مەنسووری هەلاجیش لە سێدارە درا.

٤

هەمـوو تازە کـەرەوە و داهێنەر و شـۆڕشگێڕێک کـە دەیەوێ گـۆمی مـەند بشلەقێنی تاوانێ گێرەشـوێنێ و تێکدانی شـیـرازەی کـۆمـەڵ و شـتی دەدرێتـە پاڵ. ئەوەی لە شاری دەسـتـوورا لە قانوون بچێتە دەرەوە بەشێت دادەنرێ. بالوولی دانا شێت بوو مەحوی باس لە شێتێکی سلێمانی دەکا:

ڕەحە بەو شێتییە ئەلحەق قسێکی عاقلانەی وت

منم عاقڵ لە بەرگی عارییە خۆمم کە عاری کرد

ئادەمیزاد بەڕووتی خولقاوە، جلوبەرگ جەوهەری ئادەمیزاد دادەپۆشی کەچی ئەوەی بگەڕێتەوە سـەر ئەسڵـەکە و وەکـو ڕەحە بەڕووتی بگەڕێ بەشـێت لە قـەڵەم دەدرێ بەڵام دیارە هەر ڕەحـەش ڕاست دەکا چونکە خۆی لە شتێکی سەپێنرا و بەسەریدا (کە جلوبەرگە) ڕزگارکرد. دیسانەوە لە بابەت شێتییەوە دەڵێ:

جونوونی نەو زوهوورە (مەحویا) دێوانەگی مەنسوور

کە دێوانەن هەموو مائیل بەبەرد ئەو مەیلی داری کرد

شێـتـیی مـەنسـووری هەلاج لەبەرئەوە بوو بەرهەڵسـتی کـۆمـەڵێ قـانوون و دەسـتـووری کـرد ئەنجامی گەیاندە سەر قەنارە کەچی شێتی تر بەرد کۆ دەکەنەوە و دەیگرنە یەکتری.

مەحوی لەو دێرانەیدا ئەگەرچی لە ڕووی ئیستێتیکییەوە نەگەیشتۆتە پلەی شیعرەکانی تری لە بابەت سۆفیزمەوە بەڵام گیانێکی فێرکردن (تعلیمی)ی داوەتێ و هەندێ لایەنی مێژووی سۆفیزم و نەریتی تەریقەتی ڕوون کردۆتەوە.

شیعری دژی دەروێشیزمی مەحوی

مەحوی لەم جۆرە شیعرەیدا زیاتر وەکو دادپەروەرێکی کۆمەڵایەتی و دڵسۆز، مرۆڤایەتی و لایەنگیری مافی ئادەمیزاد خۆی پیشان دەدا. بێگومان ئەم جۆرە شیعرانە شێوەی شیعری فێرکردن (تەعلیمی)یان وەرگرتووە، لێرەدا شاعیر تەماشای لایەنی ڕەشبینی بزووتنەوەی دەروێشیزمی کردووە بەتایبەتی لە سەردەمی ئەودا دەورێکی گەورەی بووە لە دواکەوتنی کۆمەڵ لەبەر ئەوە هێرشی بردۆتە سەر ڕەوشتیان و ڕەخنەی لە کردەوەیان گرتووە لەم جۆرە شیعرانەیدا زاراوەکانی شێخ سۆفی[٩] دەروێش واعیز زاهید... بەکاردێنێ. لە شیعرێکیدا دەڵێ:

کە شێخ و واعیز و سۆفی بەجەننەت بەن گەد و گیپاڵ
دەبێ ئەمساڵی ئێمە بۆ جەهەننەم بەن سروسیپاڵ

شێخ و واعیز و سۆفی ڕاست گەد و گیپاڵی نابێ بەپێچەوانەوە لەڕولاواز سروسیپاڵی لەبەرا دەبێ کەوابێ ئەمانە ڕاست نین و درۆ دەکەن، ئیتر کە ئەمانە جێگەیان بەهەشت بێ پێویستە هی وەکو مەحوی جێگەیان دۆزەخ بێ، بەڵام مەحوی بەهەمو جۆرێ ئەنجام بەپێچەوانەی ئەمە دەزانێ.

ڕیش و پرچ هێشتنەوە کە ڕەمزی دەرەوەی سیمای دەروێشانە دەبێتە هۆی ئەوەی مەحوی پەیکەری دەروێش لەگەڵ پەیکەری جوولەکە بەراورد بکا:

ڕیشێکی پان و تووکی بناگوێ درێژ و لوول
سۆفی لەدینی لادە بەدیمەن لە جوو دەکا

ئێمە دەزانین نەوەکو تەنیا جوولەکە بەڵکو هەموو موسوڵمانێک نرخیان لای مەحوی وەکو مەلا و شێخێک چەندە!

لە بابەت واعیز و زاهیدەوە مەحوی دەڵێ:

لالغاوەی واعیزا ئەمرۆ مەوج ئەدا دەم پڕ لە کەف
ریشی قیروسیا کتێبی وەعزەکەی بوو بەتەرەف

مەحوی گاڵتە بەواعیز دەکا بەوەی ئەوەی دەیڵێ هەر دەیڵێتەوە، دەمی کەفی کردووە و بەریشیدا هاتۆتە خوارەوە، کتێبی وەعزەکەشی هەر ئەوەیە نەگۆڕاوە، بەدرێژایی ڕۆژگار نەکەمی کردووە نەزیاد، دوورە لە داهێنان و گۆڕان.

ئینجا دێتە سەر زاهید و سۆفی وەکو دوژمنی یەکتری و دەڵێ:

زاهیــد و سـۆفی بەشــەڕهاتن لەســەر تەزویر و شــەید
خــێــری ڕەندانە خــودا کـــا بەتەرەف بێ هەر تەرەف

ئەمانە لەسەر کاری قەلب و چرووکێ خۆیان بەشەڕهاتن دیارە ژێرکەوتنی هەرلایێکی ئەم بێ بارانە قازانجی پیاوچاکانی تێدا دەبێ، ئەگەر هیچ کامێکیشیان سەرنەکەوێ باشتر.

لەبابەت زاهیدەوە دیسانەوە دەڵێ:

زاهیــــد خـــودا لە ناوی بەرێ ناوی عـــاشـــقـــان
بـۆچـی دەبـا ئـەوەنـدە خـــــــــودایـا بـەبـێ ئـەدەب

زاهید بەڵگەی عاشق بەڵگەی ڕاستییە لەبەر ئەوە زاهید ناوی عاشقان بەخراپە دەبا، ئنجا شاعیر ڕوو دەکاتە واعیز:

واعـــــیــــــز لـەمـن بـڵـێ بـەنـەزەر تـەعـنـە بـەس بـدا
دیـنـی بـتـــــانـە دیـنـی مـن ئـەو مـــــەزهـەبی زەهـەب

واعیزیش دیسانەوە لە عاشق دەدا بەڵام دەبێ ئەوە بزانێ کە عاشق مەحبووب (کردگار، بت، جوانی) دەپەرستی بەڵام واعیز زێڕ و سامان دەپەرستێ.

شاعیر دێتە سەر واعیز و دەڵێ:

بەدەفـعی سـیـخـنی کـردن لـە زاهـیـد ڕاغـیـبی مـەی بوو
کـەچی سـاقی وتی: نادەم بەکەم فـام ئەزمـەیی گـوڵ فـام

ئەگـەر زاهیـد بیـەوێ بێـتـە سـەر ڕێی ڕاست و داوای مـەی بکا سـاقی دەوران بادەی ناداتێ چونکە بەفێڵبازی داناوە و باوەڕی پێ ناکا.

ئەم بابەتە شیعرەی مەحوی دەچێتە ناو شیعری چاککردنی باری ژیانی کۆمەڵایەتی و زیاتریش بۆ فـێرکـردن و ڕێ پـیـشـاندانی خـەڵکی بەکاردەهێنرێ لە ڕووی ئـیـسـتـێـتـیکـیـشـەوە لە پلەی شیعرەکانی تری نییە.

***

ئەنجـام ئەوەیە کـە مـەحـوی شـاعـیـرێکی گـەورەیە، شـاعـیـریەتی زاڵە بەسـەر بیـروباوەڕ و ئیدیۆلۆجیەتی، لەبەرئەوەیە وەکو شاعیرێک کەوتۆتە ناو تەنگوچەڵەمەی بیرییەوە، لە ڕوخساردا هونەرەوە، ڕێکوپێکە بۆیە ئەگـەر دوو ڕای پێـچـەوانەی یەکـتـریشی بووبێ وەکـو ناوەڕۆک لە دەربڕینی هەردووکیاندا سەرکەوتووە.

پەراوێزەکان

(١) یارسانەکان (ئەهلی حەق) لە سەر ئەو باوەڕەن کە لە دەوری ئیسلامدا لە سەدەی دووەمی هیجری بالوولی دانا یەکەمین کەس بووە کە بیروباوەڕی یارسانی لە هەورامان تازەکردۆتەوە. هەندێ شیعری کوردیشیان بەناوی ئەوەوە لە بلاوکراوەی «دەورەی بالوول»دا نووسیوەتەوە بڕوانە: (صدیق صفی زادە، بزرگان یارسان،

تهران، ١٣٦١، ص٧ - ١٦).

(٢) هەندێ لە شاعیرانی سەدەی بیستەمی کورد کە شیعری دژی سۆفیزمیان هەیە ئەمانەن: شێخ محەمەدی خالیسی (١٩٢٥)، مەلا محەمەدی کۆیی (١٩٤٣)، بێکەس (١٩٤٣)، دڵدار (١٩٤٨)، شێخ سەلام (١٩٥٩)، مارف بەرزنجی (١٩٦٣) قانیع (١٩٦٥) جگەرخوێن (١٩٨٤)، هێمن (١٩٨٦).

(٣) مەبەستی ئەم باسە دەربڕینی بیروڕایە لە بابەت کارکردنی سۆفیزم بۆ سەر ئەدەبی کوردی بەگشتی و شیعری مەحوی بەتایبەتی لەبەر ئەوەی باسێکی مەیدانی پراکتیکییە لە دیوانی شاعیر بەولاوە هیچ کەرەستەیێکی تر نەبووە بەسەرچاوە بۆ ئەم باسە. بەڵام ئەگەر بەتیروتەسەلی لەسەر مەحوی بنووسرێتەوە پێویستە ئەو ڕاستییە بزانێ کە بەزمانی کوردی نزیکەی سەد سەرچاوەمان لەبەردەستدایە لە وتار و باس و لێکۆڵینەوە لە بابەت و مەحوییەوە لە ڕۆژنامە و گۆوارە کوردییەکان بلاو کراونەتەوە ئەگەرچی بەشێکی ئەم نووسینانە سەرپێیی و ڕۆژنامەگەریانەیە، بەڵام بەشەکەی تری نرخی خۆیان هەیە. ئەوەی شایەنی باسە ئەوەیە لەسەر داوای ئێمە دۆستی بەرێز عەبدوڵڵا عەزیز ئاگرین بیبلۆگرافیای مەحوی پێشکەش کردین.

(٤) یەکێ لە ڕێبەر و شێخە گەورەکانی سەردەمی ئێستای تەریقەتی نەقشبەندی شێخ مستەفای نەقشبەندی هەولێرییە. بیروڕای ئەم شێخە تەریقەتی نەقشبەندی دەوردەکاتەوە لە شێخ بەهائەدینی بوخارییەوە (دامەزرێنەری تەیرقەتەکە) تا ئێستا ئەم بیروڕایە تەریقەتی لە پێناوی شەریعەتی ئیسلام داناوە بڕوانە: (الشیخ مصطفی النقشبندي، الطریقة النقشبندیة طریقة محمدیة، الطبعة الأولی، بغداد، ١٩٧٣ رسالة جوابیة عن الطریقة النقشبندیة (المحمدیة) من حضرة الشیخ مصطفی النقشبندي في اربیل الي احد احبابه في مکة المکرمة).

(٥) بەڵگەکانی ئەم باسە هەموو بابەتەکانی سۆفیزم لە دیوانی مەحوی نەگرتۆتەوە، بەڵکو بەشێکە و بۆ نموونە هەڵبژێراون، ئەگینا بابەتی سۆفیزم لە دیوانی مەحویدا گەلێ لەمە زیاترە.

(٦) سەرچاوەی شیعرە هەڵبژاردەکانی ئەم باسە ئەمانەن:

١- دیوانی (اشعار محوی) سلیمانی ١٩٢٢.

٢- سۆزی نیشتمان شیعری چەند شاعیرێکی کوردستان دەسنووسی نەجمەدین مەلا سلێمانی ١٩٤٥ (ل٥٧٤).

٣- دیوانی مەحوی لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عبدالکریمی مودەریس و مەحمدی مەلا کەریم بەغدا ١٩٧٧.

بۆ ساغ کردنەوەی بەڵگەکانی ئەم باسە بەراورد لە نێوان تێکستی ئەم سەرچاوانە کراوە و ئەوەی بەڕاست زانراوە ئەویان بلاو کراوەتەوە.

(٧) ئەم شیعرەی مەحوی شیعرێکی شاعیری میسری سەلاح عەبدولەبوور (١٩٣١ - ١٩٨١)مان دێنێتەوە یاد کە بەداهێنانێکی بەرز بۆی لە قەڵەم دراوە. شاعیری میسری لە شانۆگەری «تراجیدیای هەلاجە»کەی دا لە گفتوگۆیێک لەگەڵ کردگار، کردار بە مەنسوور دەڵێ:

کوڕم تۆ هێشتا هەرزەی ئەو پێوەندی و کۆبوونەوانەی لە نێوان من و تۆدا هەبوون شتی نهێنی بوون بۆ ئاشکرات کردن!.

(٨) زونونونی میسری سۆفییێکی گەورەی میسرییە یەکەمین کەس بووە زاراوەی (الوجد والحب)ی هێناوەتە ناو

سۆفیزمی ئیسلامییەوە. لەبەغدا بەزندیق تاوانبار کرا و خرایە بەندیخانەوە لە پاشانا موتەوەکیل ئازادی کرد و لە ساڵی (٢٤٥ھ-٨٥٩م) لە جیزەی میسر کۆچی دوایی کرد.

(٩) ئێمە لەم باسەدا «سۆفیزم» و «دەروێشزم»مان لەیەکتری جیاکردۆتەوە و بۆ مەبەستی لێکۆڵینەوە. بەڵام لەناو کوردەواری خۆماندا کە هەردوو تەریقەتە دەروێشییەکەی «قادری» و «نەقشبەندی» باوە، زاراوەی «دەروێش» بۆ ئەندامی رێکخراوی تەریقەتی قادری بەکاردەهێنرێ هەروەها «تەکیە»ش بۆ جێگەی کۆبوونەوەیان کەچی لای نەقشبەندییان «سۆفی» بۆ ئەندامی رێکخراوەکە و «خانەقا» بۆ جێی کۆبوونەوەیان بەکاردەهێنرێن.

***

کە دڵ دەتوێتەوە

کە دڵ دەتوێتەوە بۆ تۆ، دەکەی ئەو ڕۆژە تۆ بڕوا
کە خۆ دەرخەی وەکو خۆر دڵ وەکو شەونم لەخۆ بڕوا
کە ڕۆحم تێگەیی تۆ حەز بەدەرچوونی دەکەی، دەرچوو
دەبێ عاشق کە دیی بێزارە یاری، بێ بڕۆ بڕوا
وتم: با لەم دەر و لەم کۆیەدا ئانێ سوکوونەت کەم
وتی: عاشق دەبێ هەر دەربەدەربێ، کۆ بەکۆ بڕوا
ڕەقیبت دەرکا، ئەم بەردەرکا پاکە پیس ئەکا، فەرمووی:
کە بەم بەرقاپییە لازم سەگێکی وایە، بۆ بڕوا!
وتی: «مەحوی» من و تۆ ئافتاب و سایە تیمثالین
جەنابی من کە دەرکەوتم، دەبێ تەشریفی تۆ بڕوا

مەحوی

مەحوی لە خوێندنەوەیەکی بەکاوەخۆی دیوانەکەی و چەند دێڕێکی بەرچاوکەوتووی کتێبی ژیانیا

نووسینی: محەمەدی مەلا کەریم

پێشەکییەکی پێویست

چوار کۆڵەکەی گەورەی تائێستا ناسراوی تەلاری شیعری کوردی لەسەر شێوازی بابان وتراو، واتە بەدیالێکتی کرمانجیی خواروو و لەسەر سەنگ و ئاواز و بەترازووی شیعری عەرەبی و شیعری فارسی پاش هاتنی ئیسلام دانراو، بە ڕۆژگار و، بەبۆچوونی زۆرێ لەلێکۆڵەرەوان و توێژەرەوان بە پلەیش، کوردی و نالی و سالم و مەحوین. هەرچەندە بەر لە پێشترینی ئەمانەیش، کەم و بێشێک، شیعری بەم دیالێکتە و، بەم بەسەنگ و ئاواز و ترازووە -وتراو، لێرە و لەوێ، دۆزراوەتەوە، بەڵام هێشتا ئەوەندە و لەو چەشنە نییە ڤیزای پێ بەهیچ کام لە خاوەنە تاکوتەراکانی هیچ یەکێ لەو پارچە شیعرە تاکوتەرایانەی لەم جۆرە- بدرێ تابێتە ڕیزەوە و، ناڵێم ململانێ لەگەڵ ئایەختری، چ جایە لە پێشتری، یەکێ لەو چوارپایەیە بکا، بەڵکو تەنها بێ ترس و بێ پەروا، تەنانەت ئەگەر لە دوایشیانەوە بووە، بوەستێ. هێشتا مێژووی لێکۆڵینەوەی شیعری کۆنی کوردی و تاوتوێ کردنی لاپەڕە زەرد و پڕتووکاو و تۆزاوییەکانی، دەرفەتی ئەم حەق و ئیددیعایەیان بۆ هیچ پارچە شیعرێکی تری کوردی بە شێوازی بابان وتراو، نەڕەخساندووە.

لەم چوارە، تا ئێستا، نالی و مەحوی و، بەتایبەتی نالی، چەردەیێ هەقی خۆیان دراوەتێ و، پاش لە چاپدانی تێروتەسەلی دیوانی ساغکراوە و لێکۆڵراوەیان بەدەست پێشخەریی جەنابی باوکم و یارمەتی فاتیحی ڕەحمەتی برام و بەندەی لە خزمەتتانا ئامادە و وەستاو و، نووسینی ژمارەیەکی باشی لێکۆڵینەوەی هەمەجۆرە و فرە بابەت لە شیعر و لە کەسایەتییان لە لایەن هەندێ لە ڕۆشنبیران و قوتابییانی ماجستێر و دوکتۆرای کوردەوە و، بەستنی گەلێ کۆڕ و کۆمەڵ و فیستیڤاڵ و سیمینار لە بارەیانەوە، پێم وا بەباشتر و لەجێتر ئەوەبوو کەوا بەش بەحاڵی ئەم دوو کەڵە شاعیرە، نالی و مەحوی، جارێ لەم ئاستەدا ڕاوەستابایین و، لایەکمان بەلای براکانیانەوە، کوردی و سالم و، بەتایبەتی بەلای یەکەمیانا بکردایەتەوە. بەڵام وا دیارە زیاتر بەهۆی لەبەر دەستدا نەبوونی هێشتای نوسخەیەکی ساغکراوەی دیوانی هیچ یەکێ لەم دوو پایەی سێهەم و چوارەمەی شیعری بە شێوازی بابان، کەس پڕکێشیی ئەوە ناکا بێتە ئەو مەیدانەوە. ئەم ئەڵێم بێ ئەوەی تۆسقاڵێ قەدری ئەو چەند بابەتەم کەم کردبێتەوە تا ئێستا،

زیاتر لە بارەی سالمەوە، نووسراون و بڵاو کراونەتەوە(*).

ئەمجارە بابچینە کورۆکی مەبەستی سەرەکیمانەوە کە دوانە لە بارەی مەحوییەوە.

من کە لەکاتی خۆیا ماوەیەکی باشی تەمەنم بەخەریکبوون بەشیعری مەحوییەوە بەسەر بردووە و شەرەفی بەشداری کردنم لە ساغکردنەوە و لەسەر نووسینی دیوانەکەدا، پێ براوە، ئەمەوێ دەربارەی بۆچوونێکی خۆم سەبارەت بە مەحوی بدوێم کە لە پێشەکی دیوانەکەیشیا وردە هێمایەکم بۆ کردووە. بۆچوونەکەیشم ئەوەیە کە بەپێچەوانەی زۆر کەسەوە لەوانەی کەم و زۆر لە مەحوی دواون و لە بارەیەوە نووسیویانە، ئەم شاعیرە گەورە و جێگا دیارەی نەتەوەکەمان بەسۆفی و شاعیری سۆفییەتی نازانم و، لەم باسەدا ئەمەوێ بۆچوونی خۆم تا ڕادەیەک ڕوون کەمەوە.

ڕەنگبێ بەڵگەی ئەوانەی مەحوی بەشاعیری سۆفییەتی ئەزانن، ئەوەبێ کە هەم باوکی مەحوی خەلیفەی شێخ عوسمان سیراجەددینی تەوێڵە بووە و هەم خۆیشی خەلیفەی شێخ محەمەد بەهائەددینی کوڕی بووە. لە شیعرەکانیشیان لە دژی شێخ و سۆفی و زاهید و واعیز دوان، خۆی لە جیهانی سۆفییان ئاڵاندووە و لەوانەیە ئەوە بکرێ بەبەڵگە کەوا لای وا بووە سۆفییەتی ڕاستەقینە و نابێ کە ئەوانە ئەیکەن و، پشت بەپێوەندی خۆی و باوکی بەشێخانی نەقشبەندیی تەوێڵەوە، ئەوە بەنیشانەی سۆفییەتی بەڕاستی خۆی دابنرێ. لە دیوانەکەیشیا قسەی سۆفییانە و بەکارهێنانی ئیستیلاحاتی ئەهلی و تەسەووف لێرە و لەوێ بەدی ئەکرێ و، ئەمەیش بۆچوونەکەی ئەو برادەرانە بەهێزتر ئەکا.

من لە ئەنجامی خوێندنەوەیەکی وردی نوێی دیوانی مەحوی و چاوگێڕانێکی توێژەرەوانەدا بەژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی ناو شاری سلێمانی و دەوروبەریدا و، بەهەڵسووڕانی ڕۆژانەی مەحوی خۆیا، ئەوەندەی چەردەیەکیمان ئاگا لێ بێ، هاتوومەتە سەر ئەو باوەڕە و، ئەمەیشم، با زۆر بەکورتیش بێ، لە پێشەکی دیوانی مەحوی خۆبدا درکاندووە. باوەڕەکەیشم ئەوەیە کە مەحوی خەباتکەرێکی سیاسیی ڕاستە ڕێگا دەرنەکردووە، لە دژی ئەو توێژاڵە کۆمەڵایەتییەی بەواقیعێکێ دەرەبەگانە و لەژێر پەردەیەکی ئایینیدا بەسەر سلێمانیدا زاڵ بووە. من ئەمەوێ بێ پێچوپەنا قسە بکەم و باکەسیش لە خۆڕایی لەمە زویر نەبێ و نەیهێنێتە سەر خۆی و، کەسیش ناچێتە گۆڕی کەس و تاوانی کەسێکی تر لە ئەستۆ ناگرێ و، مێژووی میللەتیش نابێ لەبەر بەرژەوەندی کەس گڵمژ بکرێ و بشێوێنرێ. خەباتی کۆمەڵایەتیی سیاسیی مەحوی لە پلەی یەکەما لە دژی کەسانێکی دەس ڕۆیشتوو لە بنەماڵەی شێخانی سلێمانی و داروودەستەیان بووە، کە لە دێهاتا دەرەبەگ و لەناو شارا پیاوماقوولی بەرگی ئایینی لەبەربوون و بەسەر شارا زاڵ بوون و چییان ئارەزوو لێ بووبێ توانیویانە بیکەن. سەرانسەری ژیانی تیووری و کردارییی مەحوی، پاش بوونی بەجێنشینی باوکی، بەم ڕاستییەوە بەندە.

سۆفییەتی بەواتا گشتییەکەی، کە دەروێشان و سۆفییانیش ئەگرێتەوە کە لە کوردستانی

ئێمەدا لە دێر زەمانەوە بە قادری و نەقشبەندی ئەناسرێن، لە وڵاتی ئێمەیش وەک لە هەر لایەکی تری جیهانی ئیسلام، لەمێژە، ئەگەر هەر لە دووهەم کەسی بنەماڵە شێخەکەیشەوە نەبووبێ، پاش دوو سێ وەچە لە ڕێی خۆی لایداوە و لەگەڵ چینی حوکمڕانی ناوخۆ و بیانی و دەوروبەریان لێک ئالاون. چینی حوکمڕان لەسەرانسەری جیهانا، هەزاران ساڵە لەسەر خوێنمژینی جەماوەری ڕەشوڕووت پەروەردە کراوە و ئەکرێ و، هەموو ئایین و مەزەب و ڕێبازێکی بۆ خزمەتی ئەم مەبەستە تەسکە چینایەتییەی خۆی دەسەمۆ کردووە و بەش بەحاڵی ئەو سۆفییانەی ڕێبازەکەیان نەکردووە بەمیراتی بنەماڵەی خۆیان، کە بۆ خۆی جۆرێ بووە لە ئایدیۆلۆژیی بەربەرەکانێ کردنی جەوروستەمی حوکمڕانان و، مێژووی خوێناویی چەوساندنەوە شایەتێکی دەنگ هەڵبڕیوە کە زۆریان لەسەر حەقبێژی لێکراوە بەدارا وەک هەمووان باسی مەنسووری حەللاج و سەدای (انا الحق)ەکەییان بیستووە، یا لەژێر ئازار و جەزرەبەدا بەسزا کوژراون وەک عیمادەدینی نەسیمی و شێخ بەدرەددینی کوڕی قازیی سیماونە و دەیانی ناسراو و نەناسراوی تر، بەداخەوە لەبەر ناهاوسەنگیی تەرازووی هێز، لە بەشی زۆری حاڵەتەکانیا، تێکۆشانەکەی تێکۆشانێکی سەلبی و دوورە پەرێزانە بووە و ویستوویە پەیڕەوانی خۆی نەک هەر لەدەوربەری حوکمڕانی، بەڵکو لە سەرانسەری مایەکانی خۆشیی دنیایش دوورخاتەوە و، ئەمەی بەشێوەیەک لە دەربڕینی بێزاری لە دەستگرتنی حوکمڕانان بەسەر هۆیەکانی هێنانە بەرهەمدا داناوە، لەکاتێکدا کە ئەبوو، لە جیاتی ئەو جۆرە تێکۆشانە، بۆ داماڵینی دەستی حوکمڕانان لە هۆیەکانی هێنانە بەرهەم و خستنە دەستی جەماوەری ڕەشوڕووت هەوڵ بدا و تێبکۆشێ... لەگەڵ ئەمەیشا سەرەنجام حوکمڕانان زەفەریان یەک لە دوای یەک بەبەشی زۆری ئەڵقەکانی بردووە و دەستی خۆیان تێکێشاوە و کردوویانە بەلقێکی ئایینیی ڕژێمە خوێنمژەکانیان... سەرانسەری مێژووی بەشی هەرەزۆری بنەماڵە سۆفییەکان -بەواتا گشتییەکەی زاراوەی سۆفییەتی، واتە دەروێش و سۆفی-، وەک وتمان، پاش وەچەیێ دوانیان، بەم ڕێچکەیەدا ڕۆیشتوون، تەنها ئەوانەیان لێدەرکەی کە لەبەر بارودۆخی شوێنیان ڕێیان وا نەڕۆیشتووە و بەخاوێنی ماونەتەوە، لەبەرئەوەی بەخاوێنی ماونەتەوە و لەگەڵ جەماوەرەکەیان پێک شێلراون، ڕێگای تێکۆشان بۆ میللەتیان گرتووەتە بەر و توخنی چینی حوکمڕان نەکەوتوون.

لێرەدا ئەبێ ئەوەیش بڵێین کە دیارە هی وایشیان بووە پاش ئالان لە دنیا و لە حوکمڕانانەوە، ئەوەندە جێ پێیان پتەو بووە بەکەڵک وەرگرتن لەو وەزعەی بۆیان لواوە و لەو بارودۆخەی گەلەکەیانی تیا ژیاوە، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ سەربەخۆ هاتوونەتە مەیدانی دنیا و سیاسەتەوە و بوون بەسەرکردەی نیشتمانی و شۆڕشگێڕی میللی. مێژوی نوێی کورد نموونەی هەردوو جۆرەکەی تیایە کە بۆ جۆری یەکەمیان بنەماڵەی شێخانی بارزان و بۆ دووەهەم ڕاپەڕینی شێخ مەحموودی نەمر ئەکەین بەنموونە.

عوسمانییە بەدرۆ موسوڵمانەکان لە کوردستانیشا، وەک لە هەر لایەکی ئەمپەراتۆریەتە پان و

بەرینەکەیانا، بەتایبەتی لەو سەردەمەوە کە گلۆڵەیان کەوتبووە لێژی و گەلان لە هەموو لایەکەوە لێیان ڕاست بووبوونەوە و پایەی کۆمەڵایەتییان شەق و شڕ بووبوو، سیاسەتی خانەقا و تەکیە کردنەوە و دێهات و جۆگا و زەویوزار تەرخان کردن بۆیان و بۆ شێخەکانی سەرپەرشتی کەریانیان بەناوی درۆزنانەی وەقفەوە، بەبەرفراوانییەکی بێ ئەندازەوە گرتبووەبەر. خەباتی مەحوی لە بەشێکی زۆری شیعرەکانیا لە دژی ئەم توێژاڵە کۆمەڵایەتییە دژ بەبەرژەوەندی جەماوەری گەلە بووە.

بێینەوە سەر کۆڵینەوە لە مەحوی:

مامۆستا شێخ موحەمەدی خاڵ لە کتێبی (مفتی زەهاوی)دا ئەیگێڕێتەوە کە مەحوی لە ساڵی ١٨٧٤دا لەگەڵ چەند مەلایەک لە سلێمانی دوورخراوەتەوە و نەفی کراوە بۆ بەغدا. شێخی خاڵ هیچی تری لە بارەی ئەم نەفی کردنە و هۆیەکەی و چۆنیەتیی گەڕانەوەی لەوەپاشیەوە بۆ سلێمانی نەنووسیوە. مامۆستا سەجادیش ئەیگێڕێتەوە کەوا مەحوی لە ١٨٨٣دا سەفەری حەجی کردووە و لە ڕێگای (هەندێ) لە پیاو ماقووڵانی کوردەوە لە ئەستەمووڵ چاوی بە سوڵتان عەبدولحەمید کەوتووە و سوڵتان زۆری حورمەت گرتووە و فەرمانی داوە خانەقایەکیان لە سلێمانی بۆ کردووەتەوە کە ئەوەیە ئێستا بەخانەقای مەحوی بەناوبانگە و، مەعاشێکیشی بەناوی خزمەتکردنی هەژارانەوە بۆ بڕیوەتەوە و، کە گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی، تا کۆچی دوایی کردنی لە ١٩٠٦دا بەدەرز وتنەوەی فەقێیان و خزمەتکردنی موسوڵمانانەوە خەریک بووە.

من، پشت بەو خەباتە سەختەی مەحوی لە دژی ئەو بەشە شێخانەی سلێمانی کە شێخایەتییان بۆ مەبەستی دوور لە سۆفیەتی ڕاستەقینە خستووەتە کار و، لە دیوانی مەحویشیا نیشانە و بەڵگەی بەزەقی لەبەر چاوە و، ئەو ئەندازە پێوەندییەی پاش سەفەری ئەستەمووڵی بەدەربار و بارەگای خەلیفەی عوسمانییەوە بوویەتی و، ئەو ئەندازە زانیارییەی لەبارەی وەزعی ناو شاری سلێمانی و دەوروبەری و کێشەی کۆمەڵایەتیی نێوان دانیشتوانی شار هەمانە، ڕێگە بەخۆمان ئەدەین نەخشەی ڕەوت و گەشەکردنی چالاکیی کۆمەڵایەتی و سیاسیی مەحوی بەم جۆرە بکێشین.

مەحوی لە سەرەتای هاتنە مەیدانی مەلایەتی و خەلیفەیەتیی شێخ بەهائەددینا، وەک مەلایەکی بەرجەستە و خەلیفەی شێخێکی بەرجەستەی تەریقەتی نەقشبەندی، بەرەو ڕووی چەندین کێشەی گەورە بووەتەوە. لەلایەکەوە کێشەیەکی مێژوویی لە نێوان بەشێکی زۆری مەلایانی شەریعەت ڕاگر و شێخانی قادریی تێکڕا لەم بارەوە ساردا بووە و گەرم بووە و، هەروا لەو سەرەمەدا هێشتا کێشەی نێوان شێخ مارفی نۆدیی باپیرە گەورەی شێخانی سلێمانی و مەولانا خالیدی نەقشبەندی پیری شێخ عوسمان باوکی شێخ بەهائەددینی پیری مەحویدا، کە یەکەم واتە شێخ مارف نامیلکەیەکی لەبەر کافر دەرکردنی دووهەم واتە مەولانادا نووسیوە و، مەسەلەکە بووە بە هەرا و کێشەیەکی گەورە لە نێوان مەلایانی کوردستان و بەغدا و مووسڵ و

تەنانەت حەلەب و شام و ئەستەمووڵیشا و، بەشی زۆری مەلایان، ئەوانەیان نەبێ لە دیدگای میرییەوە مەترسییەکیان لە مەولانادا هەست پێ ئەکرد، کە ئەویش بۆ خۆی بابەتێکە بۆ کۆڵینەوە لەو بیرەی مەولانا لە مێشکیا پەروەردەی کردووە و، من یەکەم جار لە ١٩٦٧دا کورتە وتارێکم لە تەئاخیدا لەسەری بڵاو کردەوە و تووشی گێرە و کێشەیش هاتم لەسەری و، ئێستاش باسێکی قووڵم لەبارەیەوە هەیە چاوەڕوانی دەرفەتێکم لەبارم تا بڵاوی کەمەوە، هێشتا ئەو کێشەیەش لە ئارادا بووە. دیارە ئەبوو مەحوی، چ وەک مەلایەک و چ وەک خەلیفەیەکی نەقشبەندی، جێی خۆی لەو کێشەیەدا لەبەرەی مەولانادا بدۆزێتەوە.

ئەمەی وتمان، تێکڕا، زەمینەیەکی لەبارە بۆ سەرهەڵدانی کێشە لە نێوان مەلایانی سەر بەشێخانی نەقشبەندی و شێخانی قادریدا، بەتایبەتی دوای ئەوەی سەردەمی تەریقەتدرایی شێخانی قادری لە سلێمانی بڕایەوە و شێخان ڕوویان کردە دنیاداری و دەوری نەقشبەندییەکان کەوتبووە گەشەکردنێکی زۆرەوە.

ئاشکرایە مەحوی کە مەلایەکی گەورە و پایە بڵند بووە و ئیجازەی مەلایەتیی لەسەر دەستی زانای کوردی بەناوبانگ مفتی زەهاویدا وەرگرتووە، لە سۆنگەی نەقشبەندییەتەکەی خۆیەوە و بە کۆنە قینی نێوان شێخ مارف و مەولانای پیری شێخ عوسمانی مورشیدی باوکییەوە لە بەرانبەری ئەو بەشە شێخزادانەی سلێمانیدا شیری ڕەخنەی بەشیعری هەڵنەبڕیوە، نەخوازەڵا کە تەنانەت شێخ مارفی نودێ خۆیشی پاش هەڵاتنی مەولانا لە سلێمانی و نەمانی ئەو مەترسییەی کە وەک خاوەن تەریقەتی نوێ بۆ قادرییانی بووە و لە بارچوونی ئەو هیوا و ئاواتانەی لە دڵیابوون لە کوردستانا خەریکی هێنانەدییان بێ، لەو تاوانبارکردن و بەکافردانانەی مەولانا پەشیمان بووەتەوە و مەعزەرەت نامەی بۆ نووسیوە و دانی بەهەڵەی خۆیاناوە. تاقانە هۆی ئەو نارەزاییەی مەحوی لە دڵ و دەروونی خۆیا بەرانبەر بەو جۆرە کەسانەی هەست پێکردووە ڕاستگۆیی و پاکیی خۆی بووە بەرانبەر بەخواوەند و ئەو ئایینەی باوەڕی پێ بووە و دڵسۆزی بووە بۆ ئەو خەڵکە چەوساوە و ڕەشورووتەی شار و دەوروبەری. مەحوی ڕەوشتی دوور لە شێخایەتیی ڕاستەقینەی ئەو هەندە کەسە بەدەسەڵاتانەی دیوە و لە نزیکشەوە وەک ڕۆڵەیەکی ڕەسەنی شاری سلێمانی و خاوەن پێوەندییەکی قووڵ لەگەڵ جووتیاران و ڕەزەوانانی لادێ خۆی لەبەرەی ئەو جەماوەرەدا دیوەتەوە و کەوتووەتە پەردە هەڵماڵین لە ڕووی ئەو ئایین بۆ سوودی خۆخستووە کارانە و کوتانیان بەکوتەکی شیعرە توند و توون وتیژەکانی.

بەڵگەیەکی تریشمان بۆ ئەم ڕاستییە کە ئەوەتە مەحوی هەرگیز لەسەنگەری نەقشبەندیگەرییەوە نا بەڵکو لە سەنگەری مەلایەتی و موسوڵمانەتییەوەی ئەم ئەرکەی لە ئەستۆ گرتووە، ئەوەتە لە دژی هەموو توێژاڵە چەوسێنەوە و مفتەخۆرەکانی لای وایە ئەوەی حەق پەرستە و لە حەق ئەگەڕێ لەبنەوەیە و ناکەس و ماستاو ساردکەرەوە کاروباری دنیا ئەگێڕێ... تەنانەت سڵ لە بەدوتنی کاربەدەستان و حوکمڕانایش ناکاتەوە و شانازی بە هەڵوێستی مەنسووری

حەللاجەوە ئەکا کە لە پێناوی حەق بێژیدا چووەتە سەردار و خۆی بەپێڕەوی ڕێگای ئەو ئەزانێ.

بەڵام ئەوەی لەم مەیدانەدا سەرنج ڕائەکێشی ئەوەتە لەناو ئەو هەموو شاعیرانەدا، بە مەلا و نامەلایانەوە، بەدەگمەن کەسێکی وەک حاجی قادری کۆیی دەسگیر ئەبێ هەست بەپێوەندی ئۆرگانیی نێوان ئەم توێژاڵە خەڵک خەڵەتێن و چەوسێنەوە و مفتەخۆر و ناحەق پەرستانە و ڕژێمی حوکمڕانیدا بکاو تێبگا کەوا ئاو لە سەرچاوەوە لێڵە و هێڵی لار لە هێنی گای پیرایە.

ئەبێ ئەو نەفی کردنەی مەحوی لە سلێمانی لەگەڵ کۆمەڵێ لە مەلایانی شاردا بۆ بەغدا کە مامۆستا خاڵ بەداخەوە بەکورتییەکی ئێجگار کورتەوە باسی لێ ئەکا، ئەنجامێکی ئەو تێکۆشانەی مەحوی و هاودەنگەکانی بووبێ و، میری لەبەر ڕاگرتنی پێوەندی خۆی لەگەڵ ئەو دەسەڵاتدارانەی شار لەلایەکەوە و، لەبەر مەترسیشی لە کارایی شیعر و چەندین جار زۆرتر و زیاتر قسەی مەحوی لەناو کۆمەڵدا لە دژی ئەوانە لەلایەکی ترەوە، خۆی بەناچار زانیبێ مەلایەکی گەورەی وەکو مەحوی و کۆمەڵە مەلایەکی هاودەنگی بەزۆر لەشار دوور بخاتەوە و لە بەغدا نیشتەجێیان بکا، ئەو مەحوییەی کە ئەوەندە پایەبەرز بووە خەلیفە خۆی پاش چەند ساڵێک پێشوازیی لێکردووە و هێناویەتە حوزووری خۆی و مانگانەی بۆ بڕیوەتەوە و خانەقای لە سلێمانییە لێ نەفی کراوەکەیا بۆ کردووەتەوە.

ئاشکرا نییە سەفەری حەجی مەحوی پاش گەڕانەوەی بووە بۆ سلێمانی لە نەفیی بەغداوە، یا لە بەغدا ماوەتەوە تا سەفەرەکەی حەجی کردووە. بەهەرحاڵ، لە هەر کوێوە چووبێ بۆ حەج، پاش لێبوونەوەی لە حەجەکەی لە مەککەوە ڕێگەی ئەستەمووڵی گرتووەتەبەر و، زۆرتریش لەوانەیە کەسانێک هانیان دابێ بۆ ئەم سەفەرە و هەر ئەوانیش لە ئەستەمووڵ دیدارێکی سوڵتانیان بۆ ڕێکخستبێ و، لەوەیش ئەچێ ئەم کارە بەلێکۆڵینەوە و بڕیاردانێکی پێشتر ڕێکخرابێ و، بە هۆی ئەوەیشەوە بوو بێ کە ئاڵۆزیی وەزعی ناوشاری سلێمانی بەهۆی لە جڵەوگرتن دەرچوونی ئەوانەوە بووبێ کە باڵی دەسەڵاتی ڕاستییان بەسەر ناو شارا کێشابوو و بەڕێوەبەرێتیی میرییان ئیفلیج کردبوو. بۆیە ئەستەمۆڵ پێویستی بەدژە هێرشێک بووە بۆ سەر ئەوانە و، یەکێ لەوانەیش کە بۆ ئەم کارە پەنجەیان خراوەتە سەر مەحوی بووبێ و هەر بەم مەبەستەیش بووبێ خەلیفە چاوی پێ کەوتووە و پێشوازی لێکردووە و وەک وتمان فەرمانی داوە خانەقایان بۆ کردووەتەوە و مانگانەیان بۆ بڕیوەتەوە و پشتیوانی لێکردنی مەعنەویشیان پێ بەخشیوە.

ئەمجارە ئیتر مەحوی بەگوڕێکی نوێوە و بەدید و بۆچوونێکی نوێوە ئەگەڕێتەوە بۆ شار و پەرە بەخەباتی قۆناغی یەکەمی ئەدا و لە جاران بێ ترسترپش پێیەوە خەریک ئەبێ. لەم بارەوە بە دووری نازانم مەحوی پارچە شیعری:

خەلاصی بوونی قەت ناوێ ئەسیری زولفی زنجیرت
لەبەر تیرت، مەلەک بێ، هەڵفڕینی نەبووە نەخچیرت

وتبێ، که له دوا بەیتیا ئەڵێ:

فەضیلەی ئەصل و فەصڵ ئینسانی پێ نابێ بەصاحیب فەضل

که تۆ کۆسەی، بەتۆ چی، مامه، ڕیشی باب و باپیرت!

ئەگێڕنەوە گوایه یەکێ له شێخەکانی شار که بۆ خۆی کۆسه بووە، که ئەم شیعرە ئەبیسێ، هەڕەشە ئەنێرێتە سەر مەحوی که واو وای لێ ئەکەم. ئەویش له وەڵاما هەر ئەوەندە ئەڵێ: من بەرگدوورم، جبە ئەبڕم هەرکەس جبەم بەشایانی قەد و باڵای خۆی ئەزانێ با لەبەری کا! بەڵگە هێنانەوەکەیشم بەم شیعرە لەوەوەیە بێ پێچوپەنا توانجی تیا گیراوەتە ئەو کەسەی بۆی وتراوە و ئەمە زۆری جیایە لەوە گاڵتە بە بەناو خواناسێکی درۆزن بکرێ بێ ئەوەی کەس بەزەقی بزانێ مەبەست لەو خواناسە درۆزنە کێیە. ئەمەیش دیارە بەرهەمی قۆناغێکە شاعیر لەو قۆناغەدا بەتەواوی پشتی قایم بووە.

بەم جۆرە مەحوی درێژە بەم خەباتەی خۆی ئەدا و تەنها بە بەناو شێخانی ئایین فرۆشەوە ناوەستێ، بەشێکی زۆری تریش لە توێژاڵە مفتەخۆرەکانی شار لە بازرگانانی سوود و سەلەم خۆر و لە کەسانی ساختەچی و ماستاوکەر و خۆ لە حوکمڕانان هەڵسوو، هەروا لە ناتەواوییەکانی ناو کۆمەڵ و لە توێژاڵە دەسەڵات بەدەستە ستەمکارە لە خۆباییەکان و، بەڵکو لە هەر کەس بەشایانی ڕەخنە لێگرتنی بزانێ، هەموویان ئەگرێتەوە و پەردەیان لە ڕوو هەڵئەماڵێ...

بەداخەوە من لێرەدا لەبەر تەسکی مەودا دەرفەتم نییە، ئەگینا هەندێ لە شیعرە تاڵ و بەگەرووداکەر وگورچکی ناپاکان بڕەکانیم بۆ ئەخوێندنەوە. ئەوە زۆر خۆشتر و بەجێژتر ئەبوو تا ئەوەی یەکێ بچێتەوە بۆ ماڵەوە دەست بەرێ دیوانەکەی مەحوی، ئەگەر هەیبێ، لە تاقی کتێبخانەکەی بهێنێتەوە خوارەوە و بگەڕێ پارچە شیعرێ هەڵبژێرێ و بۆ خۆیی بخوێنێتەوە.

***

شتێکی ئاشکرایە بۆ ڕەوایی هەر ڕەخنەیێ لە هەر کەسێ یا لە هەر لایێ ئەبێ ئەو ڕەخنەیە بەگوێرەی سەنگ و ترازووی باوی ئەو سەردەمە ڕەوابێ کە ئەو کەسە یا ئەو لایەنە ئەو کارەی تیاکردووە کە ئەویسترێ ڕەخنەی لێ بگیرێ، ئەگینا کەس بۆی نییە کەسێ لەسەر هەڵەیێ تاوانبار بکا کە لە سەردەمی ژیانی ئەوکەسەدا هەڵەیەتیی هەڵەکە، مەگەر بۆ کەسانی دووربینی پێش سەردەمی خۆیان کەوتوو، لەوانە نەبووبێ بەبیر و خەیاڵی تێکڕای خەڵکەکەدا هاتبێ. جا ئاخۆ ئێمە بەم پێودانە دروستە و بۆمان هەیە ئەمڕۆ، لەگەڵ هەموو قەدر لێگرتن و شانازییەکمان بەهەڵوێستی ڕەخنەگرانە و پەردە لە ڕوو هەڵماڵانەی مەحوی لە ئاستی گشت ئەو توێژاڵانەی کۆمەڵدا بوویەتی کە لەگەڵ بەرژەوەندی جەماوەر و ڕێبازی ئینسانی و ئیسلامی ناجۆر بوون، ڕەخنەی لێ بگرین؟... ئاخۆ لە ژیانی مەحویا مایەیەک ئەدۆزینەوە بۆ ئەوەی پەنجەی ڕەخنە و گلەیی لە ڕووی خۆیشیا هەڵبڕین؟

مەحوی، مەلای گەورە و خەلیفەی شێخی بەهائەددین کە خاوەنی دەیان پارچە شیعری شاکارە لە دژی زۆر لە نارەواییەکانی ناو کۆمەڵ... کە ئاگاداری دەنگوباسی دنیابووە و، هەواڵی شەڕی ڕووس و ژاپۆنی زانیوە و، خەبەری کوژرانی ناسرەددین شای قاجاری بیستووە و، بەچاوی خۆی ئەستەموولی بینیوە و ماوەیێ لەوێ ماوەتەوە و زۆر لە کۆچکردووانی سلێمانی لەوێ دیوە و گەلێ جۆرە قسە و باسی لەوێ بەرگوێ کەوتووە، عەقڵ نایبڕێ ئاگای لە دەنگوباسی خەباتی ئازادیخوازانی هەر هیچ نەبێ وڵاتانی ئیسلام نەبووبێ لە پێناوی سنوور دانانا بۆ حوکمی خودسەرانە و تاکە کەسیی سوڵتان و دانانی بنەمای حوکمێکی نامەرکەزی لە وڵاتە ئیسلامەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا، کەچی لەم بابەتەوە تاقە بەیتێک چییە لە دیوانەکەیا بەدی ناکرێ. بابڵێین ئەو باوەڕی بەو نامەرکەزییەتە نەبووە کە ئەو ئازادیخوازانەی وڵاتانی ئیسلامی ژێر دەستی عوسمانی بۆ وڵاتەکانی خۆیانیان ویستووە و، بەپیلانێکی وڵاتە ئیمپریالییەکانی ئەوروپای داناوە بۆ شەقوپەق کردنی خەلافەتی عوسمانی... ئەگەر وایە ئەی بۆ تاقە وشەیەکی لە دژیان و بۆ پەردە هەڵماڵین لە ڕوویان نەوتووە؟ ئەمەیش هەموو، وەک ئەڵێن، بەر تەرەف. ئەوێ کە بێگومان ئاگای لەوە بووە تورکان چییان پاش ڕووخاندنی میرایەتیی بابان بەخەڵکی سلێمانی و دەوربەری کردووە و هەر بەردەوامیش بوون، لە جیاتی ئەوەی وەک نالی کە دەریش نەکرابوو، بۆ خۆی چاوی بەرایی نەدا لە سلێمانی بمێنێتەوە و ئەو جەور و ستەمەی عوسمانییان بەچاوی خۆی ببینێ و هیچی لە بەرامبەریانا پێ نەکرێ. لە سەفەری حەجەکەیا، وەک ئەو، چەکامەیەک لە دژی ئەوانە بلێ لە سلێمانییان دوورخستبووەوە، وەک نالی لە شامەوە بۆ سالمی نووسی لە سلێمانی. ڕێی ئەستەموولی گرتەبەر و سوڵتانی گەورەی ستەمکارانی سلێمانی بینی و بەفەرمانی خانەقا بۆ کردنەوە و مانگانە بۆ بڕینەوە و بەخەڵات و بەراتەوە گەڕایەوە! کەچی نالی، تامردیش، لە ئەستەموول مایەوە و قایل نەبوو تا ڕۆژی حەشر پێ بنێتەوە خاکێ پۆستاڵی جەندرمەی تورکان پێشێلی کردبوو. کەسیش نەیگێڕاوەتەوە بلێ هەولی داوە، نەک سوڵتانی تورکان، کار بەدەستێکی تورک چییە، ببینێ، بەڵکو، بەپێچەوانەوە، پێوەندی بەرۆشنبیرانی بێگانەوە کردووە و، ئەوەی ئێمە، لەم بارەوە، زانیومانە، ئەوەیە باسی زمان و ئەدەبی کوردی بۆ کردوون و، لەمانەیشە شتی زۆری تریشی لەبابەتی جەور و ستەمی عوسمانییان و ژیانی گەلەکەی لەژێر زەبری جەندرمەکانیانا بۆ کردبن.

دیمەنێکی تری هەڵسوکەوتی مەحوی لەگەڵ ئەم جۆرە بابەتانەدا ئەوەیە لە دیوانە شیعرەکەی بەولاوە نیشانەیەکی کوردایەتی، بەواتا نەتەوەییبە ڕووتەکەی، لەپاش خۆی بەجێ نەهێشتووە. بێگومان ئێمە بەهیچ جۆرێ مەبەستمان کەم کردنەوەی قەدری مەحوی و دیوانە بەرز و باڵاکەی نییە، بەڵام کە مەسەلە هاتە سەر هەڵسەنگاندنی مەوزووعی، ئەبێ چی ڕاستە ئەوە بوترێ و بنووسرێ.

کە دێینە سەر دیوانەکەیشی تاقە پارچەیێ چییە شیعری نەتەوەییی تیا نییە و، ئەو

چوارینەیشی کە کردوومانە بەکلیلی دەرگای دیوانەکەی و ئەڵێ:

بنووسە، پیری دڵم ئەمری کرد، ئیطاعەم کرد
لە ئیبتیداوە کە بەیتێ موناسبی دیوان
گەدایەکی وەکو (مەحوی)، قەلەندەرێکی کورد
میسالی پادشەهی فورسە ساحێبی دیوان

ئەم چوارینە، لەگەڵ جوانییە بێ هاوتاکەیشی، کە خاوەکەی بەدیوانە شیعرێ بەهاوتای شای ئێران و، دیوانە شیعرەکەی بەرامبەر بەدیوەخانی شای ئێران دائەنێ کە پادشاهان و گەورە پیاوانی ولات و دەرەوەی تیا کۆ ئەبنەوە و، بەلای ئێمەوە خۆی گەلێ لە هەموو شاهانی جیهان و دیوانە شیعرەکەی لە هەرچی دیوەخانی شاهانە مەزنترە، لەم بوارەدا کەلێنێکی گەورەمان بۆ پڕ ناکاتەوە. ئێمە لەم مەیدانەدا هەر ئەوەندەمان ئەوێ بڵێین ئەگەر لە بابەتی شیعری نەتەوەیی و هەڵوێستی نەتەوەییەوە بەراوردی مەحوی لەگەڵ حاجی قادری هاوچەرخی نا، لەگەڵ نالیی مامۆستا و پێشینەیشی بکەین، ئێجگار زۆر کورتی دێنێ.

مەحوی، بێگومان، هەواڵی خەباتی گەلانی ولاتانی باڵقانی بۆ ڕزگاربوون لە داوی عوسمانییان بەر گوێ کەوتووە. بۆیە، ئەبوو ئەگەر نەشیتوانی پشتیوانیی خۆی بۆ ئەوان دەرببڕێ، چونکە ئەم مەلایەکی موسوڵمان و ئەوان مەسیحین و لە دژی خەلیفەی موسوڵمانان ڕاپەڕیون، ئەڵێم ئەبوو ئاواتی ڕاپەڕینێکی وا بۆ گەلەکەی خۆی بخوازێ کە ئەمانیش چاو لەوان بکەن، کەچی لە جیهانی ئەستەموڵی دەلاقەی ولاتانی ئیسلامدا کە بەسەر هەموو کیشوەری ئەورووپادا ئەڕوانێ، لە بارەی ئەو هەمووە دیمەنە سەرسام کەرانەی جیهانی شۆڕشی پیشەسازی و دیموکراتی بۆرژوارییەوە کە حاجی قادری هاوچەرخی ئەستەموڵ نشینی دەیان چامە و چەکامەی تیاوتوون و هانی کوردانی داوە چاویان لێ بکەن، ئەم هەر ئەوەندە دێتە گۆ شادمانی لە زاڵبوونی لەشکری سوڵتان بەسەر خەڵکی ڕاپەڕیوی یۆنانا دەرببڕێ و، سەرکەوتنی ژاپۆن بەسەر ڕوسیادا نەگێڕێتەوە بۆ نوێکاری و پیشەسازی و شارستانەتی لە بەرانبەری دەرەبەگی و زەبروزەنگ و حوکمی خودسەری و پاشکەوتوویی ڕوسیادا، بەڵکو بەنیشانەی گەورەیی ئیسلامی بزانێ گوایە خواوەند بەدەستی ژاپۆن تۆڵەی عوسمانیی لە ڕووس سەندووەتەوە، لە کاتێکدا کە ڕووسیا چەندین موستەعمەرەی دەیان ملیۆن موسوڵمان نشینی لەژێر دەستا بووە و بەشێ لە لەشکرە بەزیوەکەی لە ڕۆڵەکانی ئەو موستەعمەرانە بوون، وەک بڵێی ئەگەر خوا بییەوێ تۆڵەی عوسمانی لە ڕووس بکاتەوە، نەتوانی خۆی ڕاستەوخۆ لەشکری خەلیفە لەیەکێ لەو چەندین شەڕەی نێوانیانا بەسەریانا زاڵ بکا!

ئازیران!

قسە زۆرە و کات تەسک و کەم. هیچیشمان لە بارەی هونەری شیعری مەحوییەوە نەوت.

بەڵام نەچووە بچێ! با بمێنێ بۆ کۆڕێکی تر ئەگەر ماین و، جارێ خوا حافیز.

پەراوێز

(*) بەش بە حاڵی سالم، باوکم، ئەوەندەی پێی کرابێ، کاری خۆی لەسەر دیوانەوەکەی کردووە و، فاتیحی ڕەحمەتی برایشم پێیدا چووەتەوە و دەسکاریی تا نزیکەی دواییی دیوانەکەی کردووە و، ماوەتەوە سەر من. ئەگەر عومری ئەمانەت باقی بێ، ساڵانی (٢٠٠٢ و ٢٠٠٣) ئەکەم بە ساڵی (کەشکۆڵی مەحموود پاشای جاف) و (دیوانی سالم) و لەو دوو ساڵەدا ناتەواوییەکانی هەردووکیان تەواو ئەکەم و ئەیانگەیێنمە ناو مەکینەی چاپخانە.

ئەمێنێتەوە سەر دیوانی کوردی کە بنووسی ناسراو کاک حەمەبۆر، پشت بەچەند دەسنووس، کارێکی زۆری تیاکردووە و بۆ خۆی لێی کۆڵیوەتەوە و لەسەری نووسیوە و پاشان کارەکەی خۆیی خستووەتە بەردەستی دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق بە هیوای لە چاپدانی، کۆڕیش بڕیاری داوە لیژنەی ئەدەبیاتی کوردی پیا بچێتەوە بەمەرجێ حەمەبۆر خۆیشی ببێ بە ئەندامی ئەو لیژنەیە. لیژنەی ناوبراو کە هەشت نۆ ئەندامی هەبوو و گەلێکیشیان مرۆی شایان و لێهاتوو بوون، دوو ساڵ بەپیاچوونەوەی دەسنووسەکەی حەمەبۆرەوە خەریک بوون و هەموو هەفتەیێ لەسەری کۆ ئەبوونەوە. سەرەنجامیش کە لێبووەوە لێی. نەک هەر لە چاپ نەدرا، کەسیش نەیزانی نوسخەکەی لیژنە خستبوویە دوا قاڵبییەوە چیی لێ هات و لە گۆشەی کتێبخانەی کێدا گیرسایەوە. ئێستاش حەمەبۆر عەوداڵی دوای وەڵامی ئەم پرسیارەیە و تەنانەت پاش نائومێد بوون مەسەلەکەی گەیاندە شکات و شکاتکاری لای کۆڕی زانیاری. لە خوالێخۆشبووان دوکتۆر کامیل بەسیر و مامۆستا مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی و ئەوانیش هیچ گوێیان نەدایە و گاڵتەیان بەقسەکانی ئەهات و، بەڕێوەبەر و ئەندامانی تری لیژنەی ئەدەبیات و دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری لە مەسەلەکەدا نەهاتنە دەنگ و بیریشیان لەوە نەکردەوە لەوە بکۆڵنەوە ئەو کتێبە کەوتە لای کێ و، بۆ لە چاپ نەدرا و، کەی لە چاپ ئەدرێ؟

لێم ببوورن لە باسی شێوازی شیعری بابان و دیوانی شیعری مستەفا بەگی کوردییەوە، هاتمە سەرباسی ئەم ڕیس و گوریسە، بەڵام لای خۆمەوە بەپێویستم زانی ئەم هەلە ڕەخساوە بەکاربێنم و ئەم ڕازە بدرکێنم تا خوێندەوارانی کورد پێی بزانن، تا ئەگەر ڕۆژێ لە ڕۆژان ئەو دیوانە لە کونێکەوە سەری هەڵدا، بزانن سەر گوزەشتەکەی چۆن بووە.

مەحوی
میراتگری پەیام و هەڵوێستی جوامێرانەی مەولانا خالید

محەمەد حەمە باقی

سەرنج: ئەم نووسینە دوو بەشە و ئەم چەند لاپەڕەیە بەشی یەکەمیانە.

ئەگەر داگیرکردنی میرنشینگەلە نیمچە سەربەخۆکانی کورد-ی قەڵەمڕەوی عوسمانی، لە کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا، شەقڵێکی بێزاری و تووڕەبوونی بە شیعری نالی و سالم بەخشیبێ، ئەوا ئەم بێزاری و تووڕەبوونە، لە سەرەتای نیوەی دووەم و دواتری هەمان سەدەدا، بەشێوەیەکی جیاواز و هەڵکشاوتر و تا ئاستی یاخیبوون، بەمیراتیی بۆ شاعیرانی وەک: مەحوی (١٨٣٢-١٩٠٦)، حاجی قادری کۆیی (١٨٣٥-١٨٩٧)و شێخ ڕەزای تاڵەبانی (١٨٣٧-١٨١٠)، بەجێدەهێڵێ.. کە ئەگەر ئەم هۆیە (هۆی داگیرکردن و لەناوبردنی میرنشینەکانی کورد)، شێوازێکی نیمچە یەکسان و لەیەکچووی بەکەش و هەوای شیعری نالی و سالم دابێ؛ بەڵام شەقڵێکی سەرومڕ جیاواز و لە یەک نەچووی بەشیعری مەحوی و حاجی قادر و شێخ ڕەزا بەخشیوە؛ کە هەر تەنیا و تەنیا هۆیەکانی داگیرکردنەکە، ڕایەڵی هاوبەش و ناوکۆیی ئەم سێ شاعیرەی دواییە و لەم بوارەشدا هەریەکەیان لە چەندان بۆنەدا، شیعری حەسرەتئامێزیان بۆ لە دەستدانی ئەو میرنشینانە بەگشتی و میرنشینی بابان بەتایبەتی هەیە (کەتیایدا چاویان هەڵهێناوە).. ئەگینا جگە لەوەی بناوان و داروپەردوو، واتە: ستراکچەری شیعریی هەریەکە لەم سێ شاعیرە، تایبەتمەندیی و بۆن و بەرامە و دەنگ و ڕەنگ جیاواز و ڕوانگەی سەربەخۆیان هەیە. لە هەمان کاتیشدا میراتیی و هەوێنی تووڕەیی و یاخیبوونی شیعری مەحوی، دەگەڕێتەوە بۆ هۆی تر و بۆ سەردەمی تری پێش داگیرکردنی میرنشینەکانی کورد، کە سەردەمی سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بانگەواز و پەیامی مەولانا خالیدی شارەزووریە، لە دووتوێی تەریقەتی نەقشبەندیدا و مێژووی ئەم تەریقەتەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند سەدەیەکی زۆر دێرینەتری پێش سەرهەڵدانی مەولانا خالید و وەک بەڵگەگەلی مێژوویی، پێمان دەڵێن لە پێش پێکهێنانی دەوڵەتی سەفەوییەوە (١٥٠١)، پەلوپۆی لە کوردستاندا زۆر بڵاوبووبێتەوە و لە هەندێ قۆناغیشدا، ڕووناکبیرانی کورد لە ڕابەرە دەروەشاوەکانی ئەم تەریقەتە بوون، وەک نموونەی (شێخ عەلی کوردی - ئامێدی)، کە لە سەرەتای پێکهاتنی دەوڵەتی سەفەویدا لە دەوروبەری قەزوین، وەک مریدێکی چالاکی عوبەیدوڵڵای ئەحرار (؟-١٤٩٠ز) ڕابەرایەتیی ئەم تەریقەتەی کردووە و نەیارێکی نەترسی دژی سەفەوییەکان بووە و هەر ئەوانیش لە کاتی هێرشی ڕەشەکوژیانەیاندا، بۆ

سەر سوننی و نەیارەکانیان، گرتوویانە و کوشتوویانە و ئەم کاری ڕەشەکوژییەی سوننیش، زەنگی قەلاچۆ کردنی مەزهەبی سوننی بووە لە باکوور و خۆرئاوای ئێراندا؟ کە لەم شالاوەدا، تەریقەتی نەقشبەندی، هاوهەڵوێستێکی دڵسۆز و پتەوی مەزهەبی سوننی بوو لە دژی سەفەوییەکان و هەر ئەم هۆیەش، خودی تەریقەتی نەقشبەندی خستە بەر شالاوی ڕاستەوخۆی سەفەوییەکان و جێگەی لە مەڵبەندە دێرینەکانیاندا پێ لێژکردن و ناچاری کردن مەڵبەندەکانیان بەرودوا بۆ تەورێز و ورمێ بگوێزنەوە و لەورمێشەوە بە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بلاوببێتەوە و لە ئاکامدا بەو هۆیەوە کە سوڵتانەکانی عوسمانی، سوننی مەزهەب بوون و شەڕی بەردەوامی سەفەوییان کردووە، شاری ئەستەموولّ و هەندێ قەڵەمڕەوی عوسمانی بکەنە داڵدە و مەڵبەندی چالاکی و دواتریش لە زۆر جێگەی ئاسیای ناوەڕاست و هیندستاندا بلاوببنەوە و چالاکییان تێدا بنوێنن، کە دوای چەند قۆناغ و ئاڵوگۆڕێکی فیکریی بەردەوام بەسەر ئەم تەریقەتەدا، یەکێک لە شێوازە سەرەکییەکانی ئەم گۆڕانکارییانە، لە هیندستان، لەسەردەستی شێخ ئەحمەدی سەرهیندی (؟-١٦٢٤ز)، ناسراو بە (المجدد)دا، شەقڵ بگرێ و پەلوپۆی تری بۆ (مەککە)و شوێنانی تر، لێ ببێتەوە.

ئەم شەقڵە (مجدد)ەی لەسەر دەستی ئەم ڕابەرەدا گەلاڵە بوو، ئایدیۆلۆژیایەکی جیاواز و خوێنێکی تازەی بەبەر ئەم تەریقەدا کردەوە و ئەو تیۆری (وحدة الوجود)ەش، کە پێشتر ئەم تەریقەتەی پێدەناسرا، کردبیە (وحدة الشهود) و بەمەش پێچەوانەی بیروباوەڕەکانی محێدینی عەرەبی (١١٦٥- ١٢٤٠ ز) بووەوە، کە لە دەمێکەوە ئەم ڕێبازەی بە چەقبەستوویی هێشتبۆوە و لە هەمان کاتدا بەرەنگاری ئەو تەقەللایانەش بووەوە، کە دەیانویست لە ڕێگەی تەریقەتی نەقشبەندییەوە، سەروپێوەندی ئایینی ئیسلام، لەگەڵ ئایینەکانی تر دا گرێ بدەن.

هەر ئەم ڕابەرە پێی وابوو بۆ کارکردنە سەر بیروباوەڕی دەسەلاتداران و فەرمانڕەوایان ڕێنوێنی و ئامۆژگاریی و ڕازیکردنیان، بۆ چاکە و خزمەتی خەڵک، پرد و دیالۆگێک لەگەڵیاندا دابمەزرێنێ و لەم پێناوەشدا نامەیەکی زۆری بۆ ئەو فەرمانڕەوا مەغۆلانە ناردووە کە لە لەو کاتەدا حوکمی هیندستانیان کردووە و لە ئاکامدا بە باری سەرنجی خۆی، قایلی کردوون و بەم هۆیەوە لەسەردەمی ئەمدا، ئەم تەریقەتە، ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاوی بەخۆیەوە دیوە و بەرەو گەشانەوە و کامڵبوون و ڕەگ داکوتان و خۆڕزگارکردن لە سێبەر و جێپەنجەی ڕێبازەکانی تر، هەنگاوی هەڵگرتووە و بەردەوام جەماوەری زۆرتری لێ ئالاوە، کە دواتر لەسەردەمی (شاغولام عەلی)، ناسراو بە شێخ عەبدوڵلای دەهلەوی (؟- ١٨٢٤ز)دا، خانەقاکەی لە هیندستان بۆتە مەڵبەندێکی درەوشاوە و بەهەزاران ئەویندار، لە ولاتانی ئاسیا و ئەفەریقاوە زیارەتیان کردووە، کە مەولانا خالیدی شارەزووری، یەکێک بووە لەو ئەویندارانەی لە ساڵی (١٨٠٨)دا، بۆ ماوەی دوو ساڵ بۆتە شاگردی و ئیجازەی تەریقەتی تازەی نەقشبەندی (المجدد)ی لێ وەرگرتووە و ساڵی (١٨١١) بۆ کوردستان گەڕاوەتەوە.

بەڵام مەولانا خالید بەر لەوەی لە کوردستانەوە بچێتە هیندستان و دوای ئەوەش بۆی گەڕاوەتەوە، کوردستان بەگشتی و قەڵەمڕەوی بابان و پێتەختەکەیان (سلێمانی) بە تایبەتی، لەوپەڕی پشێوی و داپڕان و دواکەوتوویيدا بوو، چونکە شەڕی شیعە و سوننی نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی و شەڕی ئەم دووانەش لەگەڵ دەوڵەتی رووس لە لایەک و شەڕی خوێناوی و بەردەوامی میرنشینەکانی بابان، سۆران و ئەردەڵان و ئاژاوە و ناکۆکی نەپساوی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی فرمانڕەوایی بابان لەسەر دەسەڵات، لە لایەکی ترەوە، ببووە مایەی تێکدانی باری ژیانی کۆمەڵایەتی و داتەپینی ئابووری و بارێکی گران بەسەر ئەستۆی جەماوەرەوە، خەڵکەکەی بە جۆرێک وەڕس و بێزار و شپرزە کردبوو، کە بەدوای دەرەتان و چارەسەرێکدا دەگەڕان... بۆیە هەر کە مەولانا خالید گەڕایەوە و بانگەوازی بۆ ڕێبازە تازەکەی بەناو خەڵکدا بڵاوکردەوە، خەڵکەکە وەک بانگەوازێکی ڕزگارکەر بە پیرییەوە چوون و پێشوازییان لێ کرد؛ بە تایبەتیش چینی جووتیاران و توێژی بازاڕیی، کە شەڕ و شۆڕی خوێناوی و بەردەوامی ناوچەکە، ژیانی لێ شێواندبوون و زیانی لەبەرژەوەندییەکانیان دەدا.

لەبەر ئەوە لە ماوەیەکی زۆر کورت و چاوەڕواننەکراودا، بە هەزاران کەس، شەپۆل شەپۆل لەهەموو لایەکی کوردستانەوە، لە دەوری ڕێبازەکەی مەولانا خالید ئاڵان.

بەڵام سەرباری ئەو هەموو شەڕ و ململانێ و ناکۆکییەی پێشتر باسمان کردن و لەناوچەکەدا بوون، مێملێکی سەرسەخت و بەربەستێکی تری پتەوی بەردەم تەریقەتی نەقشبەندی، کە پێشتر لەناوچەکەدا بوو، تەریقەتی (قادری) بوو. ئەم تەریقەتەش زانای گەورە و ناودار: شێخ مارفی نۆدێ (١٧٥٣–١٨٣٨) ڕابەرایەتی دەکرد و بەو هۆیەشەوە کە ئەم تەریقەتە لە دێر زەمانەوە، ڕەگوڕیشەی لە هەرێمەکەدا بووە و لەگەڵ سەران و کاربەدەستانی بابانی و عوسمانیدا، سەروپێوەندیی بەهێزی هەبووە و هاوکاتیش گەڕانەوەی مەولانا خالید و بڵاوبوونەوەی خێرا و بەرفراوانی تەریقەتی نەقشبەندی، بە مەترسییەکی گەورە و ڕاستەوخۆ، بۆ سەرخۆی زانیوە، بۆیە هەر زوو کەوتۆتە دوژمنایەتی و زمان لێدان و ڕاپۆرت نووسین لای میرانی بابان و سەرانی عوسمانی و تەنگ پێهەڵچنینی مەولانا خالید و هەڕەشە و تەقەللای تا ڕادەی تیرۆرکردنی... هەموو ئەمانەش بوونەتە هۆی ئەوەی تەریقەی نەقشبەندی لەلایەن جەماوەری دژ بەو سیستەمەوە، وەک تاقانە ئەلتەرناتیف و هەڵوێستێکی دژ بە زوڵم و زۆرداریی وەربگیرێ... بە تایبەتیش کە مەولانا خالید هەر لەسەرەتای بڵاوکردنەوەی پەیامەکەیەوە، لە ڕێگەی (نووسین)ەوە بۆ سەرانی بابانی و عوسمانی و قاجاری و تەنانەت بۆ خودی شێخ مارفیش، کەوتۆتە سەرکۆنە و ڕەخنە لێگرتنی سیستەمە سەپاوەکە و هوشیارکردنەوەی سەرلەبەری خەڵک... کە بەم کارەی مەولانا خالید، بۆ یەکەمجار لە مێژووی گوتاری ڕووناکبیری کوردیدا، جووڵانەوەیەکی شاریی و شارستانییانە، دیالۆگ و مشتومڕێکی فەرهەنگیی و نیشتیمانییانە، لەناو ڕووناکبیرانی ئەو ڕۆژگارەدا، دێنێتە ئاراوە و زەمینەیەکی بەپیت و بەبڕشت، بۆ هێنانە

کایەی قۆناغێکی نوێی ڕووناکبیریی دەرەخسێ، کە هەر لەو سەردەمەدا گەورەترین بزووتنەوەی شیعریی، لەسەر دەستی نالی و سالم و هاوڕێکانیان و گەشانەوەی دیالیکتی (سلێمانی) سەرهەڵدەدا کە تا ئێستا بەردەوامە و سەرەتاکانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕۆژگارەی مەولانا خالید، کە لە ڕێگەی تەریقەتی نەقشبەندییەوە، باس و خواستی تازەی فەرهەنگیی دەورووژێنێ و ڕەخنەی توند و تیژ لە ڕابەرانی لە ڕێ لادەری ئایینی ئیسلام و فەرمانڕەوایانی ملهوڕ و سیستەمی گەندەڵبووی سیاسی دەگرێ... کە ئەگەر لە مێژووی بزووتنەوەگەلی ئایینی ئیسلامدا، نموونەی وەک (ئاتەئیزم- ئیلحاد)، (سۆفیزم) و (تەئویلی) و ڕابەرانی تری وەک (سوهرەوەردی) و (ئیبن ڕاوەندی- ٨٢٥-٨٦٤)، لەناو گوتاری ڕووناکبیریی عەرەبی و ئێرانیدا هەبووبن، ئەوا بزووتنەوەی نەقشبەندی (المجدد)، کە مەولانا خالید لە کوردستاندا پیادەی کردووە، نموونەیەکی بەرجەستەی ئەو بزووتنەوانەیە، کە بە گیانی ڕەخنەی ئایینی و ڕیفۆرمخوازیی و واقیع بینانە کۆمەڵگەی کوردستانەوە، بۆ چارەسەری کێشەکانی ئەو کۆمەڵگایەوە، هەنگاوی هەڵگرتووە و هەر لەم ڕوانگەیەشەوە بووە، کە ئەو کاتەی مەولانا خالید بۆ خوێندن لە هیندستان بووە، شیعری حەسرەتی دیدار و دیتنەوەی کوردستانی نووسیوە و دواتریش هەر ئەم ڕوانگە نیشتمانییە، بۆ شاعیرانی وەک نالی و سالم و هاوڕێکانیان بۆتە سەرمەشق و چاولێکەری.

ئەگەرچی مەولانا خالید هەر تەنیا (٩) ساڵی پڕ لە ململانێ و ڕووبەڕووبوونەوە و دەستەویەخەبوونی ئەو واقیعە گەندەڵەی پێ مەودا دراو لەو (٩) ساڵەشدا، یەک دووجار ڕەنجاندیان و گوشاریان بۆ هێنا، تا پێتەختی بابان (سلێمانی) بەجێ بهێڵێ، بەڵام لە ماوەی ئەو (٩) ساڵەدا، ئەو واقیعەی بەجۆرێک هێنایە جووڵە و جۆش و خرۆش، کە پەیام و بانگەواز و لایەنگرەکانی مەولانا خالید، وەک ئاگروپوشوو، بەئاقاری مەولانا خالیددا، بەرین و بەرینتر دەتەنێتەوە. بەڕادەیەک کە تەنیا لە تازە شارێکی وەک (سلێمانی)دا و وەک کلۆدیوس جێمس ریچ (١٧٨٧-١٨٢١)، خۆی لەو ڕۆژانەدا لەناو واقیعەکەدا بووە و دەیگێڕێتەوە، ئاماری مرید و لایەنگرانی گەیشتوونەتە (١٢) هەزار و لە دەرەوەی کوردستانیشدا گەیشتوونەتە (٢٠) هەزار مرید و (٣٤) خەلیفەی کورد و (٣٣) خەلیفەی سەر بەنەتەوەکانی تر کە ئەم ئامارە زۆر و جوگرافیا بەرینە، بۆ ئەو ماوە کورتەی مەولانا خالید بۆ کوردستان هاتۆتەوە (١٨١١)و تا کوردستانی جێهێشتووە لە (١٨٢٠)، جێی سەرنج و لێ ڕامان و بەڵگەی ئەوەن، چەند لەو سیستەمەی ئەو ڕۆژگارە بێزارن و لەسەروو ئەمەشەوە توانای ئەم ڕابەرە ڕووناکبیرە دەردەخەن، کە چۆن لەناو ئەو واقیعە گەمارۆدراوەی بەململانێ و بەگژداچوونەوەی سەرانی بابانی و عوسمانی و تەریقەتی بالادەستی (قادری)دا، توانیویێتی ئەو واقیعە سەرکوت و بێدەنگ کراوە، بهێنێتە دەنگ و جووڵە و ڕاپەڕین و ئەو بزووتنەوە فیکری و ڕووناکبیرییە شارییە هەڵایسێنێ و لەناو گوشار و تەنگ پێهەڵچنینێکی بەردەوامدا، مشتومڕ و ململانێیەکە بەخرۆشاوی بۆ دوای

خۆی بەجێ بهێڵێ و بەیەکجاریی کوردستان بەجێ بهێڵێ؛ کە خودی بڕیار و سەرهەڵگرتن و جێهێشتنەکەی کوردستانیشی، هەڵوێستێکی تری خوێندەوارانە و شارییانەی مەولانایە و کاتێ دەبینێ ئاستی ململانێ و ڕووبەڕووبوونەوەکە خەریکە بگاتە بەکارهێنانی زمانێکی تری جیا لە نووسین و مشتومڕ، کە زمانی باوی چەک و یەکتر کوشتنە، ئەوسا بەو بڕیاری سەرهەڵگرتن و جێهێشتنەی کوردستانی، دەیسەلمێنێ کە ئەو بڕوای بەدیالۆگی شاریی و شارستانییانە هەبووە.

مەولانا خالید لە دوای کۆچی کتوپڕی بۆ بەغدا (١٨٢٠)و دواییتر لەوێوە بۆ شام و مەرگی ناکاوی هەر لە ئاوارەییدا (١٨٢٧)، دوو کەس لە خەلیفەکانی، لە هەموو ئەوانیتر چالاکتر و بەنفووزتر بوون و خانەقاکانیان بوو بەناوەندی گرنگی ئیرشاد و ڕابەرایەتی بڵاوکردنەوەی تەریقەت، کە یەکەمیان: شێخ عوسمانی سیراجوددینی بیارە (١٧٨٠-١٨٦٠)و ئەویتریان شێخ تەهای شەمزینی (؟-١٨٣٥) بوون، کە ئەگەرچی ناوەندی هەردوو خانەقاکە لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی بابان، واتە: لە دەرەوەی مشتومڕ و ململانێ بەردەوامەکەی مەولانا خالیددا بوون، بەڵام ئەمی دواییان بە هەمان گەرمایی و جۆشی ڕیفۆرمخوازانەی مەولانا خالیدەوە، درێژەی بەزیندوو ڕاگرتنی بیروڕاکانی تەریقەتی (مجدد) دا و کەوتە سەرکۆنەی هەردوو سیستەمی حوکمی عوسمانی و قاجاری و لە ئاکامیشدا لە ڕۆژگاری شێخ عوبەیدوڵلای نەهری (١٨٣٠-١٨٨٣)دا، بۆ چاکترکردنی باری ژیانی خەڵک، ڕاپەڕین و شۆڕشی بەربڵاویساڵی (١٨٨٠)ی لە دژی ڕژێمی قاجاری لێ کەوتەوە و دواتریش هەمان ڕێڕەو، لە شۆڕشەکانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شێخ سەعیدی پیران و دواتری بەرزاندا بەردەوام بوون و باڵی دووەمیشیان، باڵی خانەقای بیارە و شێخانی هەورامان بوو، کە هەر ئەوەندەی لە مەڵبەند و جەرگەی ململانێ و مشتومڕەکە دوورکەوتەوە و لە نێوان سنووری هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی جێگیر بوو، ئیتر مۆرکە (ڕووناکبیری و ڕیفۆرمخوازی)یەکەی لە دەست داوە و مۆرکی فێرکردنی ڕۆتینی نوقسان جێی گرتەوە[1].. کە ئەم هەڵوێستەی ئەم خانەقایە، جێی سەرنج و وردبوونەوەیە، چونکە هەمان باڵی (مجدد)ی نەقشی، لەسەرتاسەری ناوچەکەدا، بەهەمان گیانی ڕیفۆرمخوازانەی ڕاپەڕیو، لەگەڵ خەم و خۆزگەی خەڵکی ستەمدیدەدا بووە و لە دژی زوڵم و زۆرداریی ڕاپەڕیوە، کە شۆڕشەکانی شێخ شامیلی داغستانی (١٧٩٧-١٨٧١) و (سۆفی ئیسلام)ی هیندی و (خواجە یوسفی قەشغەری) و (عەبدولقادری جەزائیری)، نموونەی بەرجەستەی پەیڕەوانی ئەم باڵە (مجدد)ەی تەریقەتی نەقشبەندین.

بەڵگەشمان لەسەر خۆ نەبان کردنی خانەقای بیارە، لە بەرامبەر پەیامی ڕیفۆرمخوازانەی تەریقەتی نەقشیدا، سەرخوارکردنەوەیەکی خێرا و ڕاگوزارییە، لە جیهانی شیعریی لووتکەیەکی شیعریی ناو کەش و هەوا و تەمتومانی فیکری خانەقای بیارە، کە شیعری مەولەوی تاوەگۆزییە (١٨٠٠-١٨٨٢).

شیعری مەولەوی تاوەگۆزی لەگەڵ ئەوەشدا کە بۆن و بەرامەی نیشتمان بەهەموو کەژ و

کوێستان و گەرمیان و ڕووبار و قەڵبەز و سروە و درەخت و مرۆڤییەوە، بانگمان دەکەن و پێمان دەڵێن کە هەموو جوانییەکانی کردگار، وەک (کچە کوردێکی نازدار، بەبەرگ و پۆیلانەی تەواوەوە)(٢) لە کوردستانداندان؛ کەچی لەگەڵ ئەمانەشدا سەرجەمی شیعری مەولەوی، یادێک لە میرنشینی بابان، یادێک بۆ لەدەستدانی میرنشینی بابان، یادێک لە ڕووناکبیران و شاعیرانی پێتەختی بابان ناکات، کە لەو ڕۆژگارەدا درەوشاوەترین شاری فەرهەنگیی کوردستان بووە. تەنانەت مەولەوی، کە چەندان جار لە هەورامانەوە، نامەی شیعریی بۆ بەغدا بۆ (مەحموود پاشای جاف) دەنووسێ، یان کە مەولەوی خۆی لە بەغدا بووە و لەوێوە نامەی شیعریی بۆ (ئەحمەد پریسی)ی بۆ بناری هەورامان دەنووسێ، بەسەر (سلێمانی) مەڵبەندی مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا باز دەدا و لەناوهێنانی ئەو شار و شارۆچکە و جێگایانەشدا، کە لە دووتوێی شیعرەکانیدا بەلێشاو هەن، ناوی تاقە چیا و گوند و شارێکیش ناهێنێ، کە لە جوگرافیای میرنشینی بابان، واتە لە مەڵبەندی مەولانا خالیدان! لەمانەش سەیرتر، لەسەرتاسەری شیعری مەولەویدا، تاقە شیعرێک و تاقە بەیتێک، بەڵکو تاقە حەرفێکیش بەدی ناکەین، کە یادی لەمەولانا خالیدی کردبێت!!

خۆ ئەگەر ئەم ڕێبازگۆڕینەی خانەقای بیارە و هاوتەریب نەبوونی لەگەڵ پەیامی (مجدد)ی نەقشبەندیدا، ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوەی تایبەتی بوێت؛ کە ئێرە جێی نییە، بەڵام خۆ جیاکردنەوە و جیاوازبوونی ڕوانگە و کەش و هەوای شیعری مەولەوی، لەگەڵ ڕێبازی مەولانا خالید و شیعری قەڵەمڕەوی بابان، هۆی ئەوەیە کە جیهانبینی مەولەوی و داروپەردووی شیعرەکانی لەسەرچاوە قووڵەکانی عیرفانی ئێرانی پاراو دەبێ و ئەم سەرچاوەیەش، تێکەڵەیەکی فرە ڕوانگەیی ئایینە کۆنەکانی ئێرانە، هەر لە بودایی و میترایییەوە، تا زەرتوشت و ئیسلام؛ کە سەرباشقە بەرجەستەکانی ئەم شیعرە، جەلالەددینی ڕۆمی، واتە: مەولەوی ڕۆمییە و پێش مەولەوی تاوەگۆزیش هەموو شاعیرانی دیالێکتی گۆران و مەلای جزیری و دواتریش وەفایی مەهابادییە و کەمێکیش (بێخود)، هەر لەم سەرچاوەیەوە پاراو بوون.

ئەمە لە کاتێکدا کە شاعیرانی هاوڕۆژگاری مەولەوی تاوەگۆزی، وەک نالی و سالم و هاوڕێکانیان، کە لە ناوجەرگەی ململانێیەکەی و سەرهەڵگرتن و کۆچی مەولانا خالید، لە سلێمانیدا، سەریان هەڵدا، بێ ئەوەش کە هیچیان سەر بەڕێبازگەکەی مەولانا خالید بن، کەچی هەموویان میراتی و هەوێنی بزووتنەوە و ململانێیەکەی مەولانا خالید گرتنیەوە و تاڕادەیەکیش تێوەی گلان و بێ سڵەمینەوە، شیعریان لەو کەش و هەوا جەنجاڵ و خرۆشاوەدا چاوی هەڵهێنا و ناسنامە و مۆرکی سەردەمەکەیان لە شیعرەکانیاندا هەڵگرت.

خۆ ئەگەر نەبوونی سەر و پێوەندیی مەولەوی لەگەڵ نالی و سالم و هاوڕێکانیاندا، بەگریمان و هۆی ئەوە دابنێین، کە نالی و سالم، سەر بەتەریقەتی نەقشبەندی نین، ئەی خۆ شاعیرێکی وەک (مەحوی)، کە خۆی و باوکیشی، نەک هەر سەر بەتەریقەتی نەقشبەندین، بەڵکو هەردووکیان

بەرودوا، خەلیفەی شێخ عوسمانی بیارە، واتە: خەلیفەی هەمان (پیر)ی مەولەوی-ن!، کەچی مەولەوی تاقە شیعر و تاقە حەرفێکی بۆ (مەحوی)ش نییە!![3] بەڵام (مەحوی)، کە مەبەستی سەرەکی ئەم نووسینەی ئێمەیە و سەر بەشەپۆلە شیعرییەکەی دوای نالی و سالم و دوای ڕووخان و لەناوچوونی میرنشینی بابان و دوای ماوەیەکی درەنگتری کۆچی مەولانا خالید، لەگەڵ شاعیرانی هاوتەمەنی خۆی، وەک: (حاجی قادری کۆیی) و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) و...هتد دا سەرهەڵدەدات؛ ئەگەر چەندان ڕەگەزی شیعریی، لە شیعرەکانیاندا جێی ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوە بن، ئەوا بەرجەستەترین ڕەگەزی شیعری مەحوی، ڕەگەزی هەڵوێستە، کە سەرومڕی سیماکانی سەردەمی مەولانا خالید لە خۆیاندا کۆدەکەنەوە و بەهەموویان بنچینەی شیعرەکانی مەحوی پێکدێنن.

شیعری مەحوی بەرجەستەکردنی جوامێرانە و ڕاستگۆیانەی ئەو واقیعەیە، کە مەولانا خالید خرۆشاندی و بەخرۆشاویی بۆ دوای خۆی جێهێشت و بەدوایشیدا داگیرکردنی دڵڕەقانەی لەشکری عوسمانی بۆ سەر قەڵەمڕەوی بابان بەسەرداهات و جگە لە مەحوی، کەسی تر نەیتوانی وەک مەحوی، لەناوجەرگەی ڕووداوەکان و ڕووبەڕووبوونەوەدا بمێنێتەوە و بەرگەی ئەو هەموو تەنگ پێهەڵچنین و هەڕەشە و زەبر و زەنگ و گوشار و گەمارۆ ڕۆحییە بگرێ، کە مەحوی لە بەرامبەریاندا سەنگەری شیعری لێگرتن و لەگەڵیاندا دەستەویەخە بووەوە... بەرادەیەک کە لە تێکڕای شیعری مەحوی و تەنانەت لە زۆرینەی بەیتە شیعرەکانیشیدا، هەست دەکەین: ها ئێستا نا، تاوێکی تر، چەند جەندرمەیەکی داگیرکەری عوسمانی، هەڵدەکوتنە سەر مەحوی و لێی دەنەون و بەدەست بەستراویی بۆ بەر سێدارەی دەبەن و مەحویش لە دەمێکەوە خۆی بۆ ئەم بەرسێدارە بردنە ئامادەکردووە...

چونکە سەرلەبەری شیعری مەحوی، شیعری ڕەخنەی توندوتیژ و پلار و توانج و لاقرتێ و دەمامک هەڵماڵینە، لەسەر ئەو واقیعەی، بەدرۆ و دەلەسە و فرت و فێڵ و چاو و ڕاو، جەماوەر دەچەوسێننەوە و ئایینی ئیسلامیش دەکەنە سوپەر و چەتر!. ئەو واقیعەی مەحوی سەرکەشانە دژی وەستاوەتەوە، ئەوەندە سەخت و دژوار بووە، کە مەحوی بەتەنیا تیایدا ماوەتەوە و بەرگریی کردووە و وەک (نالی) پێناسەی دەکات: ئەگەر شاعیرێک دڵی لەبەرد نەبێت، ناتوانێ تیایدا بژی... بۆیە کە نالی (دوای جێهێشتنی یەکجارەکی ئەو واقیعە، کاتێ لە شامەوە، نامە بۆ سالم)ی بەجێماوی ناو ئەو واقیعە پڕ ترس و بیمە دەنووسێ، پێی دەڵێ: ئەگەر دڵت لەبەرد نەبووایە، چۆن دەتتوانی بەرگەی ئەو هەموو دژوارییە بگریت؟:

حاڵیی بکە بەخوفییە، کە ئەی یاری (سەنگ دڵ)
نالی لەشەوقی تۆیە دەنێرێ سەلامی دوور

کە هەر نالی خۆی، لە جێگەیەکی تری هەمان بەیتدا، ئاماژەیەکی سەیر، بەکەش و هەوا و زەبروزەنگ و دڕندایەتی سەردەمەکە دەکات و بەئەندازەیەک باسی مەترسی و باڵی ڕەشی

داگیرکەرانی عوسمانی دەکات، وەک ئەوەی سیخوڕیان لەسەر هەناسەدانی خەڵکیش دانابێت: (حاڵیی بکە بەخوفییە!)...

بەدوای نالی-شدا، شاعیرانی تری هاوڕۆژگاری مەحوی و هاوتەمەنەکانی، وەک: حاجی قادری کۆیی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانڕۆیی و... بەرودوا لە دەوری مەحوی نەماون و کوردستانیان جێهێشتووە، کە حاجی قادر و کەیفی جوانڕۆیی، هەر زوو سەری خۆیان هەڵگرت و لە ئەستەموڵدا گیرسانەوە و هەر لە ئاوارەییشدا سەریان نایەوە. شێخ ڕەزاش لە نێوان سلێمانی و کەرکووک و کۆیە و ئەستەمووڵدا، گەڕیدەیەکی نەگیرساوەی بێ لانە و بێ داڵدە بوو.

کەچی مەحوی، بەهەمان گیانی ڕەخنەگرانەی مەولانا خالیدەوە، بەتەنیا و بێ پشتیوان، لەمەیدانێکی پڕ ترس و بیمی ڕووبەڕووبوونەوە کە دەسەڵاتداران بەزەییان بەهیچ زیندەوەرێکی کوردستاندا نایەتەوە و (سالم) واتەنی: دەست لە دار و درەختی پیرۆزەی سەرگۆڕی پیاوچاکانیش دەوەشێنن و (ئەوەندە شوومن، لەشەخییش دەدەن زەرەر) و... ئا لەو داروبارەدا، مەحوی بەتین و تاوی بەرزی شیعرەوە، بێباکانە و نەترسانە، بەبێ ئەوەی بۆ ساتێکیش لە هەق بێژیی بکەوێت، گیانی خۆی ئامادەی مەرگ کردووە و تەشەری گرتۆتە ناهەق و داکۆکی لە هەق کردووە و لە خەم و خەونی مرۆڤ دواوە... لە کێشەی ڕۆژانەی مرۆڤ دواوە... هەڵوێستی شیعری جوامێرانەی بۆ دەستەبەرکردنی بەختەوەریی مرۆڤ نواندووە و ڕەخنەی توندوتیژی لە دەسەڵاتداران و ئەوانیش گرتووە، کە هاوکاری دەسەڵاتدارانی بێگانەیان کردووە و بەگژ زوڵم و زۆردا چووە. هەمیشە لەبەرەی هەق بێژیدا بووە و هەرگیز سازشی لەگەڵ دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایانی ڕۆژگاردا نەکردووە. تەنانەت ئەو شیعرەش کە بەبۆنەی سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦ - ١٩٠٩ز)، بەسەر خەڵکی یۆناندا نووسیویتی و پێخۆشحاڵیی خۆی پێ دەربڕیوە، دەبێ بەچاوی ئەو ڕۆژگارە سەیر بکرێ و لێک بدرێتەوە، کە بەڕای ئێمە، بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە:

١- لە ماوەی (٤٠٠) ساڵی ڕابردوودا و بەسۆنگەی شەڕەکانی نێوان سوننی و شیعەوە، دیدی ئایینی بەجۆرێک تێکەڵ دیدی سیاسی ببوو، هەڵوێستی سیاسی لەسەر دادەڕێژرا و لەمەشدا مەزهەبی سوننی، لایەنگریی لەدەوڵەتی عوسمانی و مەزهەبی شیعەش لایەنگریی لە دەوڵەتی قاجاری دەکرد. بەتایبەتیش وەک پێشتر وتمان: لەکاتی شاڵاو بردنە سەر ڕابەرانی تەریقەتی نەقشی و لایەنگرەکانیاندا، لەلایەن شاهەکانی سەفەوییەوە، ڕابەران و لایەنگرانی نەقشبەندی، ناچار دەبوون هاوهەڵوێستیی لەگەڵ سونییەکاندا بکەن و بەو هۆیەشەوە سوڵتانەکانی عوسمانی، سوننی بوون، بۆیە بەهەلیان دەزانی ئەم شاڵاوەی سەفەوی بقۆزنەوە و پشتیوانیی لە سوننی مەزهەب و مەزهەبە بەر شاڵاوکەوتووەکانی سەفەوی بکەن.

٢- ساڵی (١٨٧٨)، لە گەرمەی خۆ ئامادەکردنی گەلی کورد، بەڕابەرایەتی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و هاوتەریقەتی مەحوی، بۆ ڕاپەڕین و شۆڕش، دژی ڕژێمی عوسمانی، کە

تازه لەدوا جەنگی دۆڕاوی لەگەڵ ڕووس ببووەوە و بەو بۆنەیەشەوە کە گەلی ئەرمەن، لەو جەنگەدا، بەنهێنی و بەئاشکرا، پشتیوانییان لە سوپای ڕووس کردبوو؛ سوپای ڕووسیش بۆ پاداشتدانەوەی چاکەی ئەرمەن؛ لە کۆنگرەی ئاشتی: سان ستیڤانۆ (٣ مارتی ١٨٧٨) و دواتر لە پەیماننامەی بەرلین (١٣ تەمووزی ١٨٧٨)دا، مەرجی بەسەر دەوڵەتی عوسمانیدا سەپاند، کە دەبێ یاسای ئۆتۆنۆمی، بۆ ناوچە ئەرمەن نشینەکان پیادە بکات و لەمەشدا بەشێکی زۆری خاکی کوردستان، بەر ئەو یاسایە دەکەوت و دەوڵەتانی ئەورووپاش هەمان پشتیوانییان لە کێشەی ئەرمەن دەکرد، کە ئەگەر هۆشیاریی شێخ عوبەیدوڵڵا و بەتەنگەوە هاتنی گیانی دۆستایەتی کورد و ئەرمەنی نەپاراستبایە، ئەم بڕیارەی ڕووسیا و دەوڵەتانی ئەورووپا، گەلی کورد و ئەرمەنی دەگلاندە شەڕێکی لابەلا و خوێناوییەوە؛ بۆیە مەحوی ئەم ڕووداوانەی بەوردیی سەرنج داوە و هەموو ژێرکەوتنێکی دەوڵەتانی ئەورووپا و سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی، بەسەریاندا پێ خۆش بووە... کە ڕووناکبیر و شاعیرێکی هەمان ڕۆژگاری وەک حاجی قادری کۆیی، کە لەو کاتەدا خۆی لە ئەستەموول بووە و لە نزیکەوە ڕووداوەکانی سەرنج داوە، لەمەدا هەمان هەڵوێستی مەحوی هەبووە لەبەر ئەوە ئەم شیعرەی مەحوی، بۆ ئەم سەرکەوتنەی سوڵتانی عوسمانی، نابێتە مایەی داکۆکی لە دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان، بەڵکو شیعری ئەو ڕۆژگار و ڕووداوانەیە، کە مەحوی بەلای خۆیەوە، هەڵوێستی سیاسیی لەسەر داڕشتوون.

بۆیە شیعری مەحوی، شیعری هەڵوێستی سیاسی و ڕەخنەی ڕووناکبیرانەی شاعیرێکی شارە و لەو ڕۆژگار و سەردەمە بەزۆر داسەپاوانەدا، کە هەموو ئازادییەکی مرۆڤی تێدا پێشێل دەکرێ و لە هەموو زەمان و لە هەموو جێگەیەکیشدا، خەمی مرۆڤ دەلاوێنێ؛ کە ئەم پەیامەی مەحوی، جگە لەوەی درێژەی پەیامی بەپیتترین سەردەمی ڕووناکبیریی کوردییە، کە بانگەوازە ڕیفۆرمخوازەکەی مەولانا خالید هەژاندی، لەهەمان کاتیشدا ئەزموونێکی دەگمەن و نموونەیەکی ناوازەیە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە ئەگەر (حافزی شیرازی) و (خاقانی) و (عوبێدی زاکانی) لە ئەدەبی فارسی و (ئەبونەواس) و (ئەبوعەلای مەعەڕی)یش لە ئەدەبی عەرەبیدا، هەمان پەیام و هەڵوێستیان بۆ ئازادی مرۆڤ هەبووبێ، ئەوا پەیام و هەڵوێستی شیعریی مەحوی، لە هەڵوێست و پەیامی ئەوان کەمتر نەبووە.

٢٠٠١/٨/٢٧-٢٠

پەراوێز

(١) هەڵکەوت حەکیم: ابعاد ظهور الطريقة النقشبندية في كردستان - في اوائل القرن التاسع عشر - مجلة دراسات كردية - العدد (١) كانون الثاني ١٩٨٤ - ص ٥٥-٧٦ .

(٢) ئەوانەی ناو کەوانەکە قسەی شاعیری گەورە (گۆران)ن،

(٣) بەڵام مەحوی شیعری بۆ مەرگی مەولەوی هەیە.

سەر کە جۆشێکی نەبێ

سەر کە جۆشێکی نەبێ، من زرکە تاڵم بۆ چییە!
دڵ کە هۆشێکی نەبێ، شیشەی بەتاڵم بۆ چییە!
دەرد و داغێکی دەروونی گەر ببێ، با ڕەنگ و ڕوو
سیس و موغبەڕ بێ، کەماڵم بوو جەماڵم بۆ چییە!
تەجرەبەی عاشق بەسووتانی دەکرد ئەو ظاڵمە
سەیری کەن ئێستا دەڵێ: مشتێ زووخاڵم بۆ چییە!
پێی بەسەرما نا کە بوومە خاکی ڕێی، گەردم شوکر
گەییە داوێنی، دەڵاڵیی بای شەماڵم بۆ چییە!
داغی سینە و پێچ و تابی دوودی ئاهم خۆ هەیە
مۆر و طوورڕەی ئینپەراطۆر و قەڕاڵم بۆ چییە!
خەڵق ئەوا مەجبووری دوو خۆ خستنی خەڵقن بەجان
من بەدڵ مەنفوورمە، ڕوتبەی جەجاڵم بۆ چییە!
ماڵە پیتکێنێیە ماڵ و، گەینە حاڵی خۆیە حاڵ
من کەوا حاڵی بم، ئیتر ماڵ و حاڵم بۆ چییە!
پڕ بەپێ زنجیرەی شێتیی، داغی سەودا پڕ بەسەر
سەیری حاڵی خۆمە، سەیری زوڵف و خاڵم بۆ چییە!
دەردەدار ئەڵبەت زوبانی دەرد و حەسرەت تێ دەگا
چاوی بیماری دەزانێ، ناڵە ناڵم بۆ چییە!
دڵ گلە و شەکوەی لە ئەشکەنجەی عەذابی زوڵفی یار
کرد و، ئەو فەرمووی: ئەدی زنجیری زاڵم بۆ چییە!
حاڵە بەد حاڵیی لە شوێن و، ماڵە وێرانیی لە دوو
«مەحویا»! گەر ئەهلی حاڵی، حاڵ و ماڵم بۆ چییە!

مەحوی

لە نێوان دوو غەزەلی
شەو و ڕۆژی حەمدی و مەحویدا لێکۆڵینەوە و بەرامبەری

نووسینی: دکتۆر ابراهیم احمد شوان

بەناوی خوای دڵۆڤان

پێشەکی

مەحوی[1] یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی کە ڕۆڵێکی دیاری لەسەردەمی خۆیدا بووە و شیعرەکانی بەگشتی ڕەنگدانەوەی واقیعی ئەوکاتی شاری سلێمانی بووە و بەپێشڕەوی شیعری سۆفیانە و تاڕادەیەکیش شیعری ئایینی دادەنرێ، کە دەڵێین تاڕادەیەک چونکە (نالی) سەر مەشقی ئەم جۆرە شیعرە بووە و لە دوای ئەو بە دڵسۆزییەوە مەحوی دروشمەکەی هەڵگرتووە و شاعیران چاویان لێی کردۆتەوە.

بەبۆچوونی نووسەری ئەم لێکۆڵینەوەیە حەمدیی[2] ساحێبقران ١٨٧٨ - ١٩٣٦ یەکێکە لەو شاعیرە بەتوانایانەی کە تاڕادەیەک کاریگەریی مەحویی پێوە دیارە لە شیعری ئاینیدا، ئەم کاریگەرییەش زیاتر لە دوو غەزەلی (شەو و ڕۆژ)ی مەحوییەوە سەرهەڵدەدا، چونکە ئاسۆیەکی گیانی و فەلسەفییان پێوە دیارە.

لێکۆڵینەوەکە لە دوو لایەنەوە خۆی دەبینێ:

١- لێکدانەوەی واتای (شەو و ڕۆژ) بەپێی فەرهەنگی سۆفیانە و لێکدانەوەیەکی سۆفیانە بۆ هەردوو غەزەلەکەی مەحوی کە کۆتاییان بە (شەو، ڕۆژ) هاتووە.

٢- بەرامبەریکردنی هەردوو غەزەلی (شەو و ڕۆژ)ی مەحوی و حەمدی، ئەمەش لە دوو ڕووەوە ئەنجام دەدرێت:

ا- لێکچوونیان لە ڕووی ڕوخسارەوە.

ب- لێکچوونیان لە ڕووی ناوەڕۆکەوە.

بەهیوای ئەوەی خزمەتێکی بچووک پێشکەشی ئەدەبی نەتەوایەتیمان کرابێ و مەڵۆیەک خرابێتە سەر خەرمانی ئەدەبی کوردی.

بەشی یەکەم

ڕۆژ:

بەدواداهاتنی نوور پێی دەگوترێ ڕۆژ، هەروەها ڕۆژی پەیمان و ئەلەست و ئەزەلیشی پێ

دەگوترێ. بەلای هەندێ لە سۆفیەکان ڕۆژ پێنج جۆری هەیە:

١- ڕۆژی ونبوو (مفقود): ڕۆژی جیهانە کە دەڕوا و لە دوای خۆی پەشیمانی بەجێ دێڵێ.

٢- ڕۆژی ئامادەبوو (مشهود): ئەو ڕۆژەیە کە تێیدای، ئەگەر کاری چاکی تێدا بکرێ و بەهەل وەربگیرێ ئەوا بەغەنیمەت لەقەڵەم دەدرێ.

٣- ڕۆژی داهاتوو (مورود): ڕۆژی بەیانییە و نابێ دڵی خۆتی تێدا بەند بکەیت و کاتی خۆی بەئومێدی ئەو لە کیس بدەی، چونکە سبەینێ هێشتا نەهاتووە و لە دەست نییە.

٤- ڕۆژی بەڵێندراو (موعود): بەو ڕۆژە دەگوترێ کە تەمەن بەرەو کۆتایی دەچێ و گیان دەگاتە قوڕگ و ئاوی کەسەر لە چاو دەوەستێ و ڕوخسار زەرد هەڵدەگەڕێ.

٥- ڕۆژی درێژکراو (ممدود): ڕۆژی بەپابوونەوەیە کە هەموو مرۆڤی تێدا کۆدەکرێتەوە و دەکرێنە دوو چین، پاک و ناپاک[٣].

شەو:

هاتنی شەو لە فەرهەنگی شاعیران هێمای خەم و ترس و تەنیایی و نامۆیی و مردنە، ڕۆیشتنیشی ژیان و هیوا و بەختیارییە[٤].

لای عاریفەکانیش جارێ جیهانی غەیبە و جارێ جیهانی جەبەڕووتە (سنووری نێوان جیهانی هەستی و ناهەستی)، هەروەها بەبنەچەی شتەکان و شەوی مرۆڤی دەگوترێ، تاریکی شەو تاریکیی لەگینەکانە (ممکنات) چونکە لەگینەکان سێبەرن و دەرکەوتەی زۆربیی حەقن، مەبەست لە شەوی ڕووناک خودی خوایە، چونکە خوا بێڕەنگە و بەشەو چوێنراوە[٥].

دوای ئەوەی هەندێ لە واتاکانی ڕۆژ و شەومان بۆ ئاشکرابوو، ئێستا دێین لەژێر سایەی ئەم بۆچوونانە هەردوو غەزەلەکەی مەحوی کە لە بارەی (شەو و ڕۆژ)ە شی دەکەینەوە.

شاعیرانی کۆن بەگشتی یارەکانیان بەڕۆژ چواندووە چونکە هیچ شتێ خۆی لەبەر تیشکی ناگرێ و بەزێنەری هەموو جوانێکە لە جیهانی هەستیدا.

بەڵام لەبەر ئەوەی مەحوی بەگشتی شیعرەکانی لە تەوەری شیعری سۆفیانە دەخولێنەوە بۆیە سروشتی ڕۆژیش گۆڕاوە و لە دولبەرەوە کاڵای دڵداری بەبەردا بڕاوە و بەدوای دولبەری مانگ ئاسادا وێڵە.

لەم غەزەلەی مەحویدا ڕۆژ دڵدارە و شێتی ڕووی یارە کە پێغەمبەری ئیسلامە (د.خ):

ڕووتی دی، لەو ڕۆژەوە، گەر ڕۆژە سەرگەردانە ڕۆژ
گەییە ئێوارە، وەکو من، ئیشی قوڕ پێوانە ڕۆژ[٦].

واتا: لەو ڕۆژەی کە خوا نووری محەممەدی (د.خ) ئەفراند، لەو نوورە بوونەوەری داهێنا (ڕۆژیش یەکێکە لەوان)، بۆیە ڕۆژ حەز دەکا بەرەو کانگای خۆی بچێتەوە کە نووری محەممەدە و

هەر لەو ڕۆژەوە بەدوایدا دەگەڕێت.

کە ڕۆژ عاشق بێ، دەبێ لە پێناو عەشقەکەیدا سەر دابنێ چونکە ئەوەی بەگەڵ کاروانی ئەوین کەوت ئەمە پیشەیەتی:

ڕەهڕەوی ڕێگەی مەحەببەت وادەبێ، هەرسەعیەتی
تا هەیە لەم ڕێگە ئاخر کاری سەردانانە ڕۆژ(٧)

هەرچەندە لە جیهانی هەستیدا مانگ بەرامبەر ڕۆژ خۆی ناگرێ و تیشکی دەشاردرێتەوە، کەچی لەم هەڵوێستەدا کار ئاوەژۆیە و ڕۆژ کە عاشقە و پەروانە ئاسا لە دەوری مۆمی ئەو مانگە دێت و دەچێ و چاو لە پەروانە دەکا و دەیکاتە مامۆستای خۆی لە سووتاندا هەر وەک سەعدی شیرازی دەڵێت:

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوختەرا جان شد و اواز نیامد(٨)

بەم جۆرە مەحوی ئەم واقیعە پێچەوانەیە دەگونجێنێ بەکاریگەری ئەو عەشقەی کە نەشیاوە دەشێنێ:

لاجەرەم کردوویە نووری جیلوەی ئەو ماهە بەچاو
دەوری بۆ ئەو شەمعەیە دایم وەکو پەروانە ڕۆژ(٩)

ئەوەی مەحوی ڕۆژی بەعاشق داناوە و ڕوونی کردۆتەوە کە لە پێناو ئەو عەشقەدا داوێنی هەڵکردووە و لە تەواف دایە، ئینجا داوا دەکا هەر کەسێ کە دەیەوێ بگاتە یار دەبێ ڕۆژ ئاسابێ و ئارامگرتن نەزانێ، کەواتە عەشقەکە دابەزییە سەر زەوی و مرۆڤ بەدوای نووری محەممەدیدا (د.خ) وێڵە:

مەطلەبت گەر یارە، هەر سەعیت بەکارە دائیما
بۆ طەوافی قاپییەک وا پەرزەدە دامانە ڕۆژ(١٠)

دووبارە شاعیر بەرەو عەشقی ڕۆژ دەچێتەوە و ڕوونی کردۆتەوە کە ڕۆژ دەبێ بەشەو پێکی لە دەستی مەیگێڕ (خوا) وەرگرتبێ بۆیە وا بەمەستی لە بەیاندا سەر دەردێنێ و کەوتۆتە مەقامی نەمانەوە (فناء):

شەو دەبێ بادەی لە دەستی ساقییەک وەرگرتبێ
ئەم سبەینێیە لە مەشریق دێتەدەر مەستانە ڕۆژ(١١)

ئەمجارە دولبەر لە شێوەی لەیلادایە، ئەمەش پیشەی گەلێ لە عاریفەکانە کە خوا یان پێغەمبەر (د.خ) لە شێوەی ئافرەتێ بەدی دەکەن، چونکە ڕەگەزی (مێ) لای یۆنانی و میسری و جاهیلی و مەسیحییەکان پیرۆز بووە. بۆیە ڕۆژ کەوتۆتە شاخان و بەدوای یاردا دەگەڕێ، واتا:

هەڵاتن و ئاوابوونی لەودیو شاخەکان لای شاعیر جۆرە گەرانێکە بەدوای جوانی یاردا:

ئەڵبەتە مەجنوونی ڕۆژی ڕوومەتی لەیلایەکە
موتتەصیل، شام و سەحەر، کەوتۆتە ئەم شاخانە ڕۆژ(١٢)

ئەو عەشقەی مەحوی لەم غەزەلەدا دەستنیشانی کردووە بەردەوام لە جێگۆڕکێ دایە لە نێوان ڕۆژ و مرۆڤ، لەم بەیتەی خوارەوەدا شاعیر خۆی دڵدارە و لەبەر جوانی یار ڕۆژی لەبەر چاو کەوتووە، دوور نییە مەبەستی لەو مانگە نووری پێغەمبەر (د.خ) بێ، بۆیە لەبەر ڕووناکی ئەو پێویستی بەڕووناکی ڕۆژ نییە، چونکە ڕۆژیش لەوەوە ڕۆشنی بۆ هاتووە:

ماهەکەم ئەمشەو شوکر پرتەوفشانی خانەیە
قەت لە دەرگا دەردەچم گەر بێتە ئەم سەربانە ڕۆژ(١٣)

ڕۆژ لە ئەوینەکەیدا بێ ئارامە و تا ڕۆژی بەپابوون کەس چارەی ناکا گەر مەسیحیش بێ، چونکە دەرمانی دڵدار گەیشتنە دولبەرە و ئەمەشی بۆ نەڕەخساوە:

ئەم گلاراوەی لە عیشقە تا قیامەت هەردەبێ
صەد مەسیحا چاری ناکا، دەردی بێ دەرمانە ڕۆژ(١٤)

ڕۆژ بەشەو و ڕۆژ وێڵی بینینی ئەو یارەیە، بەڵام بەو هەموو تیشکەوە پەی پێ نەبرد و بەجیلوەی نووری شاد نەبوو، چونکە ئەو نوورە لە نووری خواوەیە و شەو و ڕۆژی ئاسایش دەمی بینینی ئەو نوورە نییە:

ڕۆژ و شەو ئەم سەر زەمین و بن زەمینەی پشکنیی
نەبووە شوێن هەڵگر لە عەکسی جیلوەی ئەو جانانە ڕۆژ(١٥)

لە سەرەتاوە تا ئێرە عاشق دیارە کە ڕۆژە و وەکو گۆیە لە مەیدان و عەشقیش گۆچانەکەیە، بەڵام هێشتا گۆچان بازەکە بە تەواوی دیار نییە:

ڕۆحی بەفداکە بزانە کێیە چەوگان بازەکە
«مەحویا» چەوگانە عیشق و، گۆیە لەم مەیدانە ڕۆژ(١٦)

***

لێرە بەولاوە دولبەر بەدیار دەکەوێ و ئاشکرایە کە مەبەستی پێغەمبەرە (د.خ)، چونکە (ڕۆژ)ی عاشق بێ هێزە لەوەی کە نەیتوانی بەڕووناکی خۆیەوە بگاتە خزمەت دولبەر و بەڵکو شەو ئەو مەزنییەی بەنسیب بوو و یار (محەممەد) بەشەو بەرەو ئاسمان ڕۆیشت:

حەقیە ڕۆژ و شەو کە بێ تابی دەکا، وادەی ویصال
شەو بوو، بێبەش ما لە وەصڵی ئەو سەراپا جانە ڕۆژ(١٧)

کەواتە لەم بەیتەوە ڕۆژ بەرەو نائومێدی دەچێ و شەو جێگای دەگرێتەوە لە عەشقەکەدا،

چونکە لە داوێنی ئەو شەوەدا بەرەبەیانی هیوای سەدەها ساڵی لێ دەپشکوێ و هەزاران ڕۆژ خۆیان پەنهان داوە:

شەو چ شەو، لێ پشکواوی قەڕەنەها صوبحی ئومێد
هەر لە داوێنی یەکێ صوبحا بەلەک پەنهانە ڕۆژ(١٨)

بەم پێیە بەبۆچوونی مەحوی هاتن و چوونی شەو و ڕۆژ جۆرە گەڕانێکە بەشوێن دولبەردا، کەواتە عەشق هەموو گەردوونی داگرتووە، بەڵام لەو گەڕانەدا ڕۆژ بەو هەموو ڕووناکی خۆیەوە نەگەیشتە ئەنجام و شەو ئەم شەرەفەی پێ ڕەوا بینرا، بۆیە دەبینین شەو دەبێتە ئۆقیانووسێکی مشت لە عەنبەر و ڕۆژیش لە داخاندا دەسووتێ و دەبێتە خۆڵەمێش:

شەو نەبوو، بەحری موحیطی عەنبەری بوو، ناوی شەو
بوو بەنیسبەت ئەو شەوە، خاکستەری گوڵخانە ڕۆژ(١٩)

***

دوای ئەوەی بەکورتی لایەنی سۆفیگەری لەم غەزەلە دەستنیشان کرا، ئێستاش وا بەچاک دەزانرێ کە زاراوەکانی سۆفیگەری لەم شیعرەدا نیشان بدرێن بۆ زیاتر پشت ئەستوورکردنی بۆچوونەکان، وشەکان بریتین لە مانەی خوارەوە (ئیحسان، بەحر، پەروانە، جیلوە، جانان، چەوگان، خودا، ذات، ڕۆژ، ڕۆح، ساقی، سوجدە، شاه، شەمع، عیشق، گەوهەر، گوڵخان، مەحەببەت، مەست، میعراج، نوور، ویصال، وەصل)، لەم (٢٣) زاراوەیەدا تەنیا یەک زاراوەی حاڵی بەکارهێناوە کە (مەحەببەت)ەو زاراوەیەکی مەقامیشی بەکارهێناوە کە (ئیحسان)ە.

شەو:

شەو لای شاعیران بەگشتی نائومێدی و نایەتی (سلبی) دەگەیەنێ، بەڵام لای مەحوی شکۆمەندی و ئایەتی (ایجابی) نیشان دەدا، چونکە ئەو شەوەی مەحوی باسی دەکات شەوی مەرد و خۆشەویستانی خوایە و بەبۆچوونی (شەبستەری)(٢٠) بریتییە لە (خودی تەنیا – خوا) کە لەبەر بێرەنگی بەشەو دەچوێنرێ چونکە لە شەوی تاریک شت لێک جوێ ناکرێتەوە و ڕۆشنیشەکە بەخودی خۆی ڕووناکە و هەموو شتێ نوور لەو وەردەگرن، بۆیە ئەو شەوەی شاعیر مەبەستێتی شەوی جیهانی جەبەڕووت و مرۆڤییە.

مەحوی بەشەوی جیهانی جەبەڕووت دەست پێدەکا ئەو شەوەی کە لە نێوان جیهانی هەستی و ناهەستی دایە، دەبینین تاکە سوارەی ئەو شەوە پەروانەیە کە لەبەر عەشقی ڕاستەقینەی خۆی دەسووتێنێ، پەروانەش لای عاریفان ئوستادی عەشقە:

شەو کەسێ پرسیی لەخۆ دەرخستنی پەروانە شەو
ئەو وتی: ناتێگەیشتوو! تەجرەبەی مەردانە شەو(٢١)

مەحوی لەوە ئاگادارە کە شەو لە سەردەمی ئەودا بەسووکی سەیری دەکرا و هێمای ئازار و مەینەت بوو، بەڵام ئەم شەوەی مەحوی بەپێچەوانەی ئەو شەوە زۆر پایە بەرزە و نووری هیدایەتی عاشقانی خوای تێدا دەردەکەوێ و ئەگەر ئەو نەبێ ئەستێرەکان نابینرێن:

هەرسیا بەختانی عیشقە و مەظهەری نووری هودان

شەو نەبێ ئەستێرە مەستوورن، بەکەم مەروانە شەو(٢٢)

ئەمجارە شەو دەبێتە شەوی مرۆڤی و پەردەپۆشی گوناهکارانە، سەرەڕای ئەمەش ڕۆژی مەحوی هێندە ڕەشە بۆیە خەڵکی ئاگایان لە گوناهی گوناهکاران نییە، ڕەشی ڕۆژی مەحوی بۆ خۆی نایەتیبە و بۆ غەیری خۆی ئایەتیبە، بەڵام ڕەشی شەوەکە بۆ هەموان ئایەتیبە:

ئەم سیا ڕۆژی منە پۆشیوییە عەیبی کەسان

ئاشکارە سەتری ئەحواڵی گونەهکارانە شەو(٢٣)

هەر ئەم شەوی مرۆڤییەیە لە خزمەتی خۆشەویستانی خوایە نووریان ئاشکرابێ و ڕابەریی دەوروبەریان بکەن، کەواتە هەرچەندە شەو بەشێوە تاریکە بەڵام بۆ ئەهلی دڵان دەمی دەرکەوتنی نووریانە، ئەم نوورەش لەو نوورەوەیە کە لە کێوی توور تەجەللای کرد:

بۆیە ظوڵمەت پۆشە، نووری ئەهلی جەوهەر دەرکەوێ

سەیری حەققیکەن لەسەر ئەم ماه و ئەستێرانە شەو(٢٤)

شەو لای سۆفی زۆر مەزنە، چونکە کاتی ڕازونیاز دەرخستنی دڵدارە دولبەرە و هاودەمی عاشقە و سەرەڕای ئەوەی کە پەردەپۆشیشە و وەک مەحرەمێ خۆی نیشان دەدا و ڕازگر و هاودەردی عاشقانە:

نەبووە، نابینی لە شەو مەحرەمترێ تا ڕۆژی حەشر

پەردە پۆشە، هەمدەمە، هەمدەردی عوشاقانە شەو(٢٥)

شەو دڵدارە و بەشوێن ڕۆژی دولبەریدا وێڵە و هەر لە چاوەڕوانیی دەرکەوتنێتی، ئەو عەشقەی شەو هەیەتی ئەزەلییە و بەدیارکەوتنی ڕۆژی دولبەری مەحوو دەبێتەوە لەبەر پێیدا:

شەو هەموو شەو چاوەڕێیە ڕۆژ هەڵێ، هەر ڕۆژهەڵات

مەحوە سەرتاپا لەبەر پێیا فیداکارانە شەو(٢٦)

مەحوی تانە لە عاشقە فێڵبازەکان دەدا و بەخۆ پەرستیان دادەنێ، چونکە لە عەشقێکی ڕووکەشیدان و سەرکزییان بۆ وەدەستهێنانی جیهانی مادەیە، ئینجا ڕوونی دەکاتەوە کە عاشق دەبێ خۆ بۆ مەعشووقەکەی بەخت بکا و پەروانە ئاسا بسووتێ، بۆیە شەو کە دڵداری ڕۆژە هەر کە دەرکەوت خۆی بەقوربان دەکا و بارگەی تێک دەنێ:

خود پەرستینە! لە شەو فێری پەرستن بن، کە خۆر
هەر دیاری دا، بەدەوری سەریەدا قوربانە شەو(٢٧)

ئەمجارە مەحوی خۆی وەکو شەو داناوە و هەردووکیان لە داخی یاریان دەروونیان ڕەشبووە، کەواتە ڕەشیی شەو لە سووتانی عەشقەکەیەوە هاتووە، بەم جۆرە شاعیریش شەو ئاسا بەدوای دولبەریدا وێڵە و کەوەڕییە:

فیرقەتی ڕۆژە دەروونی کردە داغێکی سیا
وەک منی سەودا زەدە ئاتەش زەدەی هیجرانە شەو(٢٨)

لەم غەزەلەدا شەو دڵدارە و ڕۆژ دولبەرە، تاریکی شەو نیشانەی سووتانێتی لە عەشقدا، هەر ئەم تاریکییە کە دەبێتە هۆی پەیدابوونی ڕووناکی ڕۆژ، لەم ڕوانگەیەوە شەو لای مەحوی فەزڵی بەسەر ڕۆژدا هەیە، چونکە لە داوێنی ئەوەوە ڕۆژ دەردێ، دوور نییە مەبەستی شاعیر لە (تیرەگی) پێش ئەفراندن بێ، جا لەم تیرەگییەوە ڕووناکیی ڕۆژ دەرکەوتووە:

تیرەگیی وا فەزڵی بۆ نادەم بەسەر ڕووناکیا
مەنشەئی ئیظهاری جیلوەی فەیضی سبحەینانە شەو(٢٩)

***

لەمەوبەر شەو وەکو عاشقی ڕۆژ خۆی دەردەخست، لێرە بەدواوە دەگەڕێتەوە سەر بنەچەی خۆی و وەکو شەوێکی مرۆڤی خۆی نیشان دەدا و ئەودەم و کاتەیە کە عاشقانی خوا ڕاز و نهێنی خۆیانی تێدا نیشان دەدەن، چونکە عەشقی خوایی نهێنییەکە و نابێ دەربخرێ، هەروەکو بابا تاهیری هەمەدانی لەم ڕووەوە دەڵێ:

نەمیدانم کە ڕازم واکی واژەم؟
غەمی سۆز و گودازم واکی واژەم؟
چ واژەم هەرکی زوونە بنگرەفاش
دیگەر ڕازونیازم واکی واژەم؟(٣٠)

کەواتە ئەهلی نیاز بەشەو گرێی دڵی خۆیان دەکەنەوە و ڕێیان پێ دەدرێ، چونکە شەو پەردەیەکە لە نێوان چاوی سەر و بینینی ئەو حاڵەتانەی کە لە ژوانی عاشقانی ڕاستی ڕوودەدا، لەم بارەیەوە مەحوی دەڵێ:

هەر لە تاریکیی شەوایە ڕێ درێ ئەهلی نیاز
ڕازی دڵ ئیفشا بکەن، خەڵوەتگەهی خاصانە شەو(٣١)

شەو کانگای ڕازونیازە، شەو ڕۆیینی پێغەمبەر(د.خ) قەدر و بەرات هەر لە شەودا بووە، بەلای مەحوی میعراج گەیشتنی دڵدارە بەدولبەر لە شەودا «ثم دنا فتدلی فکان قاب قوسین أو

أدنى»[٣٢]، بەم پێیـە دەبینین شـەو لەم غـەزەلەدا دوو ڕۆڵی گـرنگی هەیە، یەکـەم دڵدارە و بەدوای خۆری دولبەریدا عـەودالە، دووەم کـاتێکی پیـرۆزە و سەرچاوەی ڕاز و نهێنییـەکانە لە ئەزەلدا، چونکە بوونەوەر لە سەرەتادا تاریک بووە و دوایی لێک جودا بوونەتەوە:

هێندە صاحێب سیرە، (میعراج) وشەی (قەدر) و (بەرات)

خـاصـەجـاتی ئەون و مـومـتـازە بەم ئەسرارانە شـەو[٣٣]

شەو هەندە پایەبەرزە لای مەحوی کە دەیکاتە دەریایەکی مشت لە دوڕی خواناسین، بەڵام ئەو دەریایەی کە مەترسیی خنکانی لێ ناکرێ، چونکە ئەوەی مەلەوان نەبێ زاتی ئەوە ناکات خۆی هەڵداتە ناویەوە، لێرەدا ئەم دوڕ و دەریایە بۆ سەرەتای خولقاندنی گەردوون دەگەڕێتەوە، کە هەر خوا هەبووە و نەناسراوە، هەر وەک لە حەدیسی قـودسیـدا هاتووە «کنت کنزاً مـخـفـیـاً مـخلقت الخلق كي أعرف»[٣٤] بەم پێیە شەو دەمکاتی وەدەستهێنانی ئەم مرواریی ناسینەیە:

هەر کـەسێ طالیب بەدوڕڕی مـەعـریفـەت کـۆکـردنە

پڕ لە دوڕ دەریایەکی بێ مـەهلەکـەی خنکانە شـەو[٣٥]

ئێسـتـاش دوای لێکدانەوەی غـەزەلەکـە لە ڕوانگەی سـۆفـیگـەرییـەوە، وا بەچاک دەزانرێ زاراوەکانی سۆفیگەری دەستنیشان بکرێن بۆ دەوڵەمەندکردنی غەزەلەکە لەلایەنی عیرفانییەوە، زاراوەکانیش ئەمانەن (ئاتەش، ئاوی حەیات، ئەحواڵ، پەروانە، جان، جیلوە، جەوهەر، حەق، خضـر، خـەڵوەتگەهـ، خـودا، داغ، دڵ، دەریا، دەروون، دوڕ، ڕاز، ڕۆژ، سـەودا، سـیـر، شـەو، ظولمەت، عـیشق، عـوشاق، فەیض، فیراق، فیرقەت، مەحرەم، مەعریفەت، مەحوو، میعـراج، نوور، هیجران).

بەشی دووەم

بەرامبەریکردنی هەردوو غەزەلەکەی مەحوی و حەمدی:

حەمدی لە چینی سێیەمی شاعیـرانی قوتابخـانەی بابانە و خـاوەن شێوازێکی چڕوپڕە و لە داڕشتنە هونەرییەکانیدا هاوتای کەمە، بەڵام نابێ ئەمە پشتگوێ بخەین کە هەمـوو شاعیرێ کەم تا زۆرێ کاریگەری شاعیرانی تری بەسەرەوەیە، حەمدیش وەکو ئەو شاعیرانە بە (کوردی و نالی و مەحوی) کاریگەر بووە و ئەمەشی لە چوارینەیەکدا ئاماژە پێکردووە و وای بۆ چووە کە مەحوی خەرمانی شیعری کوردیی تالانکردووە و دەیەکەکی داوەتە حەمدی وەک دەڵێ:

خەرمانی لەفظی کوردی، کوردی کە کردی پێوان

نالی کـە ناڵی کـاسـەیەکی دا بەئەو لێـوان

تاراجی کرد کە مـەحوییـەفـەندی بەلوطفی خۆی

عـوشریشی دا بە(حەمدی) وتی بیبەرە دیوان[٣٦]

جگە لەم چوارینەیە حەمدی پێنج خشتەکییەکی لەسەر غەزەلێکی مەحوی نووسیوە و[٣٧] ئەمەش بەڵگەیەکی ترە کە حەمدی یەکێکە لە قوتابییە بلیمەتەکانی قوتابخانەی شیعری مەحوی.

لە پێداچوونەوەیەکی ئاساییی دیوانی حەمدی دەرکەوت کە لە دوو غەزەلی (شەو و ڕۆژ) و پێنج شوێنی تر کارتێکردنی مەحوییان پێوە دیارە، بەڵام تەوەری لێکۆڵینەوەکە تەنیا هەردوو غەزەلی (شەو و ڕۆژ) دەگرێتەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا سەرەتایەکە بۆ لێکۆڵینەوەی تر لە ئایندەدا گەر خوا یار بێت.

ڕۆژ:

گەر بەوردی سەیری هەردوو غەزەلی مەحوی و حەمدی بکرێ دیاردەکەوێ کە هەردووکیان ستایشی ڕۆژ دەکەن و مەزنیەکەی دەستنیشان دەکەن، هەروەها ئاشکرا دەبێ کە غەزەلەکەی حەمدی کاریگەری غەزەلەکەی مەحویی پێوەیە لە دوو لایەنەوە:

١- لایەنی ڕوخسار:

أ- هەردوو غەزەلەکە لەسەر عەرووزی عەرەبین و لە بەحری ڕەمەلی هەشت هەنگاویی مەقسوورن.

ب- دوا سەروایان (ڕۆژ)ە و پێش سەروایان مۆرفیمی (انە).

٢- لایەنی ناوەڕۆک:

حەمدی و مەحوی لە شیعرەکانیاندا بەدوای یارێکەوە وێڵن و بەرەبەرە ئەوینەکەیان بەرەو قوڵایی دەچێت و لەناکاو بەرەو خۆشەویستی پێغەمبەر (د.خ) دەگوازرێتەوە.

یارەکەی حەمدی خۆشەویستێکیتی کە لە شاری (کوێت) بەند بووە، بەڵام خۆشەویستەکەی مەحوی پێغەمبەرە (د.خ)، ئەوەی زیاتر کاریگەریەکە دەسەلمێنێ ئەوەیە کە مەحوی ئەو غەزەلەی کە لەسەر (ڕۆژ)ە وەک بڵێی دوو پارچەیە و لە پارچەی یەکەمدا ڕۆژ عاشقە و پێغەمبەر (د.خ) مەعشووقە، دوای ئەم پارچەیە دێتە سەر شەوی میعراج، حەمدیش بەهەمان شێوە غەزەلەکەی دوو بەشە و بەشی یەکەمی لەسەر خۆشەویستە بەندکراوەکەی کوێتە و ئەویتری باسی میعراجە. بەم پێیە هەردوو پارچەکەی مەحوی لە چوارچێوەی عەشقێکی سۆفیانە دایە و ئەوەی حەمدی پارچەی دووەمی سەر بەشیعری ئاینییە. ئێستاش وا ئاماژە بەلایەنە لێکچووەکانیان دەکرێ بەنموونەی شیعرییەوە:

حەمدی:

مـن لە پێکەوتم لە دووی ئەو مـــاهە جـــانۆیەی ئەوە
کـــائیناتی پشکنیـــوە، وێڵ و ســـەرگـــەردانە ڕۆژ[٣٨]

مەحوی:

ئەڵبـــەتە مـــەجنوونی ڕۆژی ڕوومـــەتی لەیلایەکـــە
مـوتتـەصیـل شام و سـەحەر، کەوتۆتە ئەم شاخـانە ڕۆژ[٣٩]

ئەو ڕۆژەی حەمدی باسی دەکا، ڕۆژێکی ئامادەیە چونکە شاعیر و ڕۆژ هەردووکیان بەدوای یاردا وێڵن، بەڵام ڕۆژەکەی مەحوی ڕۆژێکی ئامادە و ئەزەلییە چونکە تەنیا ڕۆژ عاشقە و بەدوای یاردا کەوەڕێیە.

لەهەردوو بەیتەکەدا ڕۆژ بەدوای بینینی یاردا وێڵە و لە گەڕانیدا بەو کێوانەوە شەکەت بووە و گەردوونی پشکنیوە، جا دەبێ ئەو لەیلایە کێ بێ کە ڕۆژ کەوتۆتە ئەوینییەوە؟ بەپێی بەیتەکانی دوایی ئەو لەیلایە پێغەمبەرە (د.خ) کە خودان پەرجووی میعراجە.

حەمدی:

گـــەر بەئومـــێـــدی ویصـــالی شـــامی زوڵفی تۆ نەبی
ســـەر لەکـــەل دەرنایەنێ هەر نایەوێ ئەو مـــانە ڕۆژ[٤٠]

مەحوی:

ڕووتـی دی لـەو ڕۆژەوە گـــەر ڕۆژە ســـەرگـــەردانە ڕۆژ
گـەییـە ئێـوارە، وەکـو من، ئیـشی قـوڕ پێـوانە ڕۆژ[٤١]

حەمـدی لە ڕۆژی ئامادە دایە، بەڵام مەحوی لە ڕۆژی ئەزەل دایە و کەمێکیش بەرەو ڕۆژی ئامادە هەنگاو دەنێ. هەردوو بەیتەکە باسی جوانی ڕووی یارێ دەکەن کە ڕۆژیش گیرۆدەی ئەو جوانییە بووە و لە داخاندا خەریکی قوڕپێوانە و گەر لەبەر بینینی ڕووی ئەو یارە نەبێ جارێکیتر سەر دەرناهێنێ.

حەمدی:

ئەو شـەوی مـیـعـراجـە فـەخـری ئەنبـیـا دەعـوەت کـرا
تاقـە نانێ بـوو خـرایە سـەردەمی ئەوخـوانە ڕۆژ[٤٢]

مەحوی:

شـەو شـەوی مـیـعـراجی شـاهی ئەنبـیـا بێ، وا دەبێ
بیپـەرستێ، بەڵکی سوجدەی بۆ ببا هەر ئانە ڕۆژ[٤٣]

حەمدی و مەحوی هەردووکیان لە شەوی گومبوو دان و یادی میعراج دەکەنەوە، ئەو شەوەی کە (محەممەد) (د.خ) بۆ ئاسمان دەعوەت کرایە سەر سفرەی خوایی.

داهێنانی حەمدی لەوەدایە کە ڕۆژی کردۆتە نان و لەسەر ئەو سفرەیەی داناوە، لێکچوونەکەش لەبەر خڕی و زەردی و گەرمییە، هەرچەندە حەمدی وەکو مەحوی باسی کڕنۆشی ڕۆژی نەکردووە،

بەڵام لەژێرەوە دانانی ڕۆژ وەکو نانێ لەسەر سفرە جۆرە کڕنۆشێ دەگەیەنێ کە لەسەر ڕوو بکەوێ، ئەوکاتە سفرەکە دەبێتە بەرماڵ.

حەمدی:

ئەو شــەوە ئەو ئیــحــتــیــرامــە تا حــەشــر نابێــتــەوە
گــەر دەگــیــرێ بیکەنە قــوربانی ئەو قــوربانە ڕۆژ(٤٤)

مەحوی:

من فــیــدای ئەو زاتە بم، بەو، ئەو شــەوە بوو بەم شــەوە
تا قــیــامــەت هەر حەسەد با بەو شکۆهـ و شانە ڕۆژ(٤٥)

هەردووکیان باسی پلەوپایەی ئەو شەوە مەزنە دەکەن و ئێرەیی پێ دەبەن و ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە ڕۆژیش ئێرەیی بەو شەوە دەبا، حەمدی زیاتر لە گەورەیی ئەو شەوە دەکۆڵێتەوە و داوای ئەوە دەکا گەر ڕۆژ بگیرێ ئەوا بیکەنە قوربانیی ئەو شەوە، جا لێرە وشەی قوربانی نزیکبوونەوەش دەگرێتەوە کە لە (قرب)ەوە هاتووە.

شەو:

هەروەها لە هەردوو غەزەلەکەی مەحوی و حەمدی کە لەسەر شەویان نووسیوە لێکچوون بەدی دەکرێ و بەگشتی هەردووکیان باسی شکۆمەندەیی شەو دەکەن و فەزڵی بەسەر ڕۆژدا دەدەن، لەبەرئەوەی نهێنییەکانی خۆشەویستی هەر لە شەودا بەدیار دەکەوێ، سەرەڕای ئەمەش بەرات و شەوی قەدر و میعراج هەر لەشەودا ڕوویان داوە و یاد دەکرێنەوە.

سەرەڕای واتای گشتی غەزەلەکان لە شێوە و ڕوخساریشدا پێک دەچن و هەردووکیان لەسەر بەحری عەرووزیی ڕەمەلی هەشت هەنگاوی مەقسوورن و دوا سەروایان وشەی (شەو)ە و پێش سەروایان بە(انە) کۆتایی هاتووە. بەڵام لە ڕووی واتاوە جگە لەوێکچوونی واتا گشتییەکەی هەست دەکرێ کە ئەم بەیتانەی خوارەوەی حەمدی کاریگەری بەیتەکانی مەحوییان پێوە دیارە:

حەمدی:

کــردەوەی دنیــا کــە هەر عــەریبــە ئەبێ داپۆشــرێ
پەردەیێکی موختەصەر خاصی بەسەر دادانە شەو(٤٦)

مەحوی:

ئەم ســیــاڕۆزیی منە پۆشــیــویــە عــەیبی کــەســان
ئاشکارە ســەتری ئەحــواڵی گــونەهکارانە شــەو(٤٧)

هەردوو شەوەکان لە خانەی شەوی مرۆڤی دان و باسی کاتی جیهانی هەستی دەکەن، حەمدی و مــەحــوی لەوە دەدوێن کــە شــەو تاوانی گــونەهبــاران دادەپۆشێ، لەلای حــەمــدی پەردەیەکی

بەسەرادەدا، بەڵام مەحوی زیاتر قووڵ بۆتەوە و ڕەشیی شەو بەجوانی و ڕەسەنی دادەنێ چونکە بۆتە پەردەیەک و تاوانبارانی لێوە دیار نابێت، ئەم سیفەتی شەوە ئاماژەیە بەم ئایەتە پیرۆزە «وجعلنا الليل لباساً...»(٤٨)

لێرەدا (لباس) جۆرە داپۆشینێکە.

حەمدی:

بێ سەر و سامان عەجەب دەریایەکی قەترانە شەو
ڕۆژی ڕەشبێ دۆزەخێکی مودەتی هیجرانە شەو(٤٩)

مەحوی:

فیرقەتی ڕۆژە دەروونی کردە داغێکی سیا
وەک منی سەودا زەدە ئاتەش زەدەی هیجرانە شەو(٥٠)

هەردوو شاعیر لە باسکردنی شەوی مرۆڤی دان، لە هەردوو بەیتەکەدا شەو لە داخی دوورکەوتنەوەی یاری ڕەش هەڵگەڕاوە و یارەکەش یا ڕۆژە یار ڕۆژ ئاسایە لە جوانیدا، حەمدی هەر تەنیا ناوەرۆکەکەی دووبارە نەکردۆتەوە بەڵکو لە ڕوخساریش پێی کاریگەرە و هەمان سەروا و پێش سەروای ئەوەی هێناوەتەوە کە (هیجرانە شەو)ە، مەحوی هەنگاوێ لە حەمدی زیاتر ڕۆیشتووە و شەی بەخۆی چواندووە کە لە داخی یاری ئاگری دووری سووتاندوێتی.

حەمدی:

هەر شەوی میعراجە تەنیا کائیناتە قیمەتی
(ليلة القدر)ی موقابیل صەد هەزار ڕۆژانە شەو(٥١)

مەحوی:

هێندە صاحێب سیرڕە (میعراج) و شەوی (قەدر) و (بەرات)
خاصە جاتی ئەون و، مومتازە بەم ئەسرارانە شەو(٥٢)

دیسان شەوەکان مرۆڤین، هەردووکیان باسی ئەو ڕاز و نهێنیانە دەکەن کە لە شەوی قەدر و میعراجدا پەیدا بوونە، هەردوو بەیتەکان لە ئاستی هونەریدا وەکو یەکن و هەر هێندە حەمدی بیرۆکەکەی لە مەحوی وەرگرتووە.

حەمدی:

حەمدی لادە لەم حیسابە کافییە بۆ تێگەیوو
چونکە ڕۆژی ڕۆشنی ئەهلی دڵ و ڕەندانە شەو(٥٣)

مەحوی:

شەو کەسێ پرسی لەخۆ دەرخستنی پەروانە شەو
ئەو وتی: ناتێگەیشتوو تەجرەبەی مەردانە شەو(٥٤)

ئەمجارە شەوەکان شەوی جەبەڕووتن و لە سنووری نێوان جیهانی هەستی ناهەستی دان، هەردووکیان لەوە دەدوێن کەوا مرۆڤی دانا تێدەگا کە شەو کاتی تاقیکردنەوەی مەردانی خوایە و لە شەودا خۆ دەردەخەن وەکو پەروانە کە لە پێناوی عەشقدا خۆی دەسووتێنێ.

هەرچەندە بەیتەکەی حەمدی ئاستی هونەریی نزم نییە، بەڵام هێشتا ناگاتە مەحوی کە زۆر شاعیرانە دایەلۆگێکی لە نێوان دوو کەسی دانا و نادان دروستکردووە لە بارەی خۆ دەرخستنی پەروانە لە شەودا.

ئەنجام

لەم لێکۆڵینەوەیەدا توانرا ئەم ئەنجامانە بەدەست بهێنرێ:

١- سروشتی ڕۆژ لای مەحوی گۆڕاوە لە دولبەرەوە بۆ دڵدار.

٢- هەروەها سروشتی مانگیش گۆڕاوە و ڕۆژ لە دەوری دێت و دەچێ.

٣- یار لای مەحوی پێغەمبەرە و لای حەمدی برادەرێکێتی.

٤- عەشق لای مەحوی هەموو گەردوونی داگرتووە.

٥- شەو لای مەحوی شکۆمەندی و ئایەتی دەگەیەنێ.

٦- مەحوی و حەمدی باسی هەردوو شەوی مرۆڤی و جەبەڕووتیان کردووە.

٧- حەمدی کاریگەریی مەحویی پێوە دیارە لە هەردوو غەزەلی شەو و ڕۆژدا و کاریگەرییەکەش لە ناوەرۆک و ڕوخسار دایە.

٨- هەردوو غەزەلەکەی مەحوی سۆفیانەن و پارچەی دووەمی شیعرەکەی حەمدی ئاینییە.

٩- هەردووکیان باسی ڕۆژی ئامادە و گومبوو دەکەن، بەڵام مەحوی ڕۆژی ئەزەلیشی بۆ زیاد کردووە.

پەراوێزەکان

(١) ناوی مەلا محەممەدی کوڕی مەلا عوسمانی باڵخییە و لە دەوروبەری ١٨٣٦ لە دایکبووە، باوکی خەلیفەی شێخ عوسمانی سیراجودینی تەوێڵە بووە و لای ئەو خوێندوێتی و چووەتە سنە و ساباڵاخ بۆ خوێندن و لای موفتی زەهاوی لە بەغدا ئیجازەی وەرگرتووە.

لە ١٨٦٢ بووەتە ئەندامی دادگا لە سلێمانی، لە ١٨٨٣ چووەتە حەج و لەوێوە بەرەو ئەستەمبوڵ ڕۆیشتووە و چاوی بەسوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی کەوتووە و ڕێزی لێناوە و لە سلێمانی خانەقایەکی بۆ بنیات ناوە، لە ١٩٠٦ وەفاتیکردووە و لە خانەقایەکەی نێژراوە. (دیوانی مەحوی، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ل٥-٧).

(٢) ناوی ئەحمەد بەگی کوڕی فەتاح بەگی ساحێبقرانە و لە ١٨٧٨ لە سلێمانی لە دایکبووە، لە قوتابخانەی سەرەتاییی ڕۆشدییەی عەسکەری و لە مزگەفتەکانی سلێمانی خوێندوێتی، نازناوی شیعری (حەمدی)

بووه و هەر لە منداڵییەوە حەزی لە شیعرکردووە و مستەفا بەگی کوردی مامی بووە و سالم ئامۆزای باوکی بووە. لە بزووتنەوەکەی شێخ مەحموودا ئازاری دیوە و هەموو سامانی لەو پێناوەدا خەرجکردووە و مرۆڤێکی بەهەڵوێست بووە. لە ١٩٣٦ وەفاتی کردووە و لەگردی سەیوان نێژراوە.

(٣) فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ص٤٣١ – ٤٣٢.

(٤) عزف على وتر النص الشعري، ص٢٩ .

(٥) فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ص٤٩٧.

(٦) دیوانی مەحوی، ل١٣٧.

(٧) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧.

(٨) کلیات سعدی، محمد علی فروغی، ص٦٨.

(٩) دیوانی مەحوی، ل١٣٧.

(١٠) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٨.

(١١) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٨.

(١٢) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٨.

(١٣) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.

(١٤) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.

(١٥) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.

(١٦) سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.

(١٧) سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٠.

(١٨) سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٠.

(١٩) سەرچاوەی پێشوو، ل١٤١.

(٢٠) ناوی مەحموودی کوڕی عەبدولکەریمی شەبستەرییە لە (٦٧٨ک – ١٢٨٨ع) لە ئازربایجان لە دایکبووە و لە (٧٢٠ک – ١٣٢٠ع) وەفاتی کردووە. خاوەنی دیوانی (گلشن راز)ەو لە بارەی ڕێبازی یەکێتی بوونە، گلشن راز، شێخ مەحمود شبستری، چاپ اول سنندج ١٣٦٩ ه.ش، ص٤ – ٦.

(٢١) دیوانی مەحوی، ل٢٥٦.

(٢٢) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٧.

(٢٣) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٧.

(٢٤) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٧.

(٢٥) دیوانی مەحوی، ل٢٥٨.

(٢٦) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٨.

(٢٧) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٨.

(٢٨) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٨.

(٢٩) سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٩.

(٣٠) ديوانی بابا تاهيری عوريان، ل١٧.
(٣١) ديوانی مەحوی، ل٢٥٩.
(٣٢) النجم/ ٨ .
(٣٣) ديوانی مەحوی، ل٢٥٩.
(٣٤) الكشف الالهي، محمد الطرابلسي، مكتبة الطالب الجامعي، مكة المكرمة، ١٩٨٧، ص٥٧٤.
(٣٥) ديوانی مەحوی، ل٢٦٠.
(٣٦) ديوانی حەمدی، جەمال محەممەد محەممەدەمين، ل١٦٩.
(٣٧) ديوانی حەمدی، ل٧٤ .
(٣٨) ديوانی مەحوی، ل١٣٨ .
(٣٩) ديوانی حەمدی، ل٧٥ .
(٤٠) ديوانی مەحوی، ل١٣٧
(٤١) ديوانی حەمدی، ل٧٦ .
(٤٢) ديوانی مەحوی، ل١٤٠ .
(٤٣) ديوانی حەمدی، ل٧٦ .
(٤٤) ديوانی مەحوی، ل١٤١ .
(٤٥) ديوانی حەمدی، ل٧٧ .
(٤٦) ديوانی مەحوی، ل٢٥٧ .
(٤٧) النبأ/ ١٠ .
(٤٨) ديوانی حەمدی، ل٧٧ .
(٤٩) ديوانی مەحوی، ل٢٥٨ .
(٥٠) ديوانی حەمدی، ل٧٧ .
(٥١) ديوانی مەحوی، ل٢٥٩ .
(٥٢) ديوانی حەمدی، ل٧٨ .
(٥٣) ديوانی مەحوی، ل٢٥٦ .

سەرچاوەكان

كوردييەكان:

١- ديوانی بابا تاهيری عوريان، كيتابفرۆشی ڕەجەبی، تەهران.
٢- ديوانی حەمدی، چ١، جەمال محەممەد محەممەد ئەمين، چاپخانەی ئۆفێستی سەركەوتن، سلێمانی، ١٩٨٤.
٣- ديوانی مەحوی، چ٢، مەلا عەبدولكەريمی مودەڕيس، چاپخانەی ئۆفێستی حيسام، بەغدا ١٩٨٤.

فارسییەکان:
٤- فرهنگ اصطلاحات تعبیرات عرفانی، چاپ چهارم، د. سید جعفر سجادی، چاپ افست گلشن، تهران، ١٣٧٨.
٥- کلیات سعدی، محمد علی فروغی، انتشارات نشر طلوع.
٦- گلشن راز، چاپ اول، شیخ محمود شبستری، سنندج ١٣٦٩ هـ. ش.
عەرەبییەکان:
٧- عزف على وتر النص الشعري، د. عمر محمد طالب، دمشق، ٢٠٠٠.
٨- الكشف الالهي، محمد بن محمد الطرابلسي، مكتبة الطالب الجامعي، مكة المكرمة، ١٩٨٧.

کێش و سەروایەکانی شیعری مەحوی

نووسینی: شوکور مستەفا

ڕەنگە بەهەڵەدا نەچووبم کە دەڵێم، کەڵە شاعیرێکی وەکو مەحویی بەهەشتی، هێندەی لە مەڕ نووسراوە بەشی من و ئی وەکو منی بەبەرەوە نەمابێ، لە ئەردەو و فەزڵی، لە هونەر و شاعیرییەتی، لە دنیای سۆفیگەری و عیرفانیدا، کەم کەس لە کورد دەسکی لە دوو کردبێ...

ڕاستە مەحوی، بەچەشکەی قوتابخانەکەی نالی و سالم فریشکی هەڵدراوەتەوە، بەڵام بۆ خۆی، خێوی شەقڵ و مۆرکی سەردەقی خۆیەتی و زۆر بەسانایی و یەکڕاست دەتوانی، لە شەقڵ و مۆرکی شاعیرێکی دیکەی هەڵاوێری و تەنانەت کەسانێکی دیکەی پاشە وی کە بەو ژەکی عیرفان و سۆفیگەرییەی ئەو گۆش کراوە، دەستەپاچەی سەر خوانی وین. مەحوی زێتر لە دنیای عیرفاندا- بەمانا ئەقلانییەکەییم مەبەستە- باسکەمەلە و سۆبایی کردووە، تا عیرفانێکی میتافیزیکانەی بەحەواوە مۆلەق، مەحوی، بۆ هیچ واژەیێ، بۆ هیچ زاراوەیێ، بۆ هیچ مەجازی لێکچوواندنێ، بۆ هیچ مەجازی ئەقلییەک، بۆ هیچ کینایەتێ، بۆ هیچ جۆرە ئیستیعارەیەک، لە موسەڕڕەحە، لە مەکنیە، لە تەخییل، لە تەمسیل، بۆ هیچ یەکێ لە وردەکارییەکانی بەدیعی لەفزی و مەعنەوی، دانەماوە. بەوپەڕی لە خۆڕا و بێ هیچ زۆر لەخۆ کردن و داتاشینی واژە و ڕستەی ئێسک گران و ناقۆڵا، بەسەلیقە و مجێزی کوردەوارییانە و تەکنیکی بەلاغەتی دەوڵەمەندی عەرەبی و فارسیی بەرەهاوەت و ڕەوانی و زار و پل پاراوی، هەمیشە سوار و سەردەق شکێنە. گزارەی لە دزێوی و بەد فەساڵیی ئاکاری کۆمەڵ کێشاوە، دڵی دەگەڵ بەدەنگ هێنانی هەقپەرستی و بۆ هەقیانەت، لێی داوە، شاییی بەمیر و گزیر و شا و سوڵتانان نەبووە. لە ڕەزای هەق وەولاوە، هێندەی باڵە پێشکەیەکی پەروا بەدنیا نەبووە.

مەحوی خۆی لە قەرەی زۆرینەی کێش و سەروایەکانی لە باوی عەرووزی شیعری دانستە داوە و هێندەی موویەک، لەنگ و لەواری دە شیعرەکانیدا، هەست پێ ناکرێ ئەوەی لێ بترازێ کە ئەگەر ناشارەزایەک، شیعرێکی بەلەنگیی میزاجی خۆی بەشل و شەوێقی وەخوێنێ، وەینووسێ...

ئەوجا ئەمن، وا بینم بەسەرلەبەر دیوانە شیعرەکەیەوە ناوە و بەش بەوەندەی بۆم هەڵسووڕاوە، شایەتێکم بۆ کێشی هەر چامەیەکی، لە شیعری فارسی، بۆ هێناوەتەوە و ئەگەر وردە سەهوێکم لە کاکە محەممەدی برام، کە دیوانەکەی مەحوی شەرح و شرۆڤە فەرمووە بەسەر گرتبێتەوە، دیارە دوعای خێرم بۆ دەکا و بەر فەحوای "لکل سیف نبوة ولکل فارس کبوة" دەکەوێ...

جا لەبەر وەی باسەکەم زێتر وەک زانستی ئەژماری هیشک و برینگ دەچێ، دیارە

بەخوێندنەوەی سەرتان نایێشێنم، بەڵکو تەنێ ژمارە و جۆری بەحرەکانتان، عەرزی خزمەت دەکەم.

دە باسی سەروادا، دەڵێم، سەروا بۆ خۆی دە بنیچەدا زانستێکی سەر بەبەدیعە و شیعری فارسی و کوردی، هەر چەند هەر لەسەر بنجی سەروای عەرەبی ڕوواوە، بەڵام سەروای تایبەتی خۆی هەیە.

جارێ دە هەموو شتێکدا، دە شیعری کوردی و فارسیدا، سەروا و ڕەدیف هەن، سەروا بریتییە لە هێندێ واژەی دواییی بەیت، بەمەرجێ بەهەمان خودی خۆی و بەهەمان مانا دووبارە نەبێتەوە، هەرچی ڕەدیفە، ئەوە واژە بەخودی خۆی و بەهەمان مانا دووبارە دەبێتەوە. دیارە کەوشەنی سەروا بەپیتی سەر و بۆر و ژێر (بزوێن) و زەنەدار، دەبێ بەپێنج جۆرەوە:

١- موتەکاویس: واتە سەروایەک کە چوار پیتی بەبزوێن و یەک پیتی زەنەداری هەبێ، وەک: "سەفەربەلک" و "فەرمان فەرما".

٢- موتەراکیب: واتە سەروایەک کە کەسێ پیتی بزوێندار و یەک پیتی زەنەداری هەبێ، وەک: "کەرەمم" و "لەبەرم".

٣- موتەدارەک: واتە سەروایەک کە دوو پیتی بزوێندار و یەک پیتی زەنەداری هەبێ، وەک: "سەحەر" و "هونەر".

٤- موتەواتیر: واتە سەروایەک کە لەپێش دوو پیتی زەنەدارییەوە، پیتێکی بزوێنداری هەبێ، وەک: "کوناودەر" و "هوڵواسم".

٥- موتەرادیف: واتە سەروایەک کە دوو پیتی زەنەداری لە دوو یەکدی بەدوادا بێن، وەک: "دەست" و "گەشت". هەرچی بزوێنەکانی پیتەکانی سەروان، ئەوە شەشن:

١- ڕس: واتە بزوێنی پێش ئەلفی تەئسیسە و ئەویش لەسەر "فەتحە" بەولاوە چیدیکە نییە، وەک: بزوێنی"م" لە "ماهیر"دا.

٢- ئیشباع: واتە بزوێنی پێش دەخیل، وەک "ی" لە "سمایل"دا.

٣- حەزو: واتە: بزوێنی پێش پیتەکانی ڕەدیف و قەید، وەک بزوێنی "م" لە "مەست"دا.

٤- تەوجیە: واتە: بزوێنی پێش ڕەویی زەنەدار، وەک: "ش" لە "سەرمەشق"دا.

٥- مەجرا: واتە: بزوێنی ڕەویی پێش پیتی وەسڵ، بەمەرجێ بە "خورووج"ەوە بلکێ، وەک بزوێنی "ن"ی "دوژمنی".

٦- نەفاز: واتە بزوێنی وەسڵ، بەمەرجێ بە "خورووج"ەوە بلکێ، وەک بزوێنی "م" لە "می سپارمت" لە فارسیدا.

هەرچی پیتەکانی سەروان، ئەوانە دەکرێن بە دوو دەستەی پێش ڕەوی و پاش ڕەوییەوە. پیتەکانی پێش ڕەوی:

١- ڕیدف، وەک: "ا"، "و"، "وو"، "ۆ"، "ی"، "ێ"، "وی" کـە لەپێش پیـتـی ڕەوییـەوە بێن، و ئەمەش دوو جۆرە:

أ- ڕیدفی ئەسڵی، کە بێ ناوبڕ لەپێش ڕەوییەوە دێ، وەک: "ا" لە "کار" و "و" لە "گوڵ" و "وو" لە دوور" و "ۆ" لە "زۆر" و "ی" لە تیــر" و "ێ" لە "تێــر" و "وێ" لە "گــوێ" و "وی" لە "سویر"دا.

ب- ڕیدفی زێدە، کـە لە نێـوان ئەم هەشت بزوێنەی پیـتـی ڕەویدا، زەنەدارەکـەی دەبێ بەناوبڕ، وەک: "ش" لە "فرۆشت"دا. لە نێوان پیتی ڕەوەی و پیتە بزوێنەکانی "ا"، "و"، "وو"، "ۆ"، "وێ"، "وی"، "ی"، "ێ"دا، شەش پیتی (خ، ڕ، س، ف، ن) دادەمەزرێن.

٢- قەید. واتە ئەو پیتە زەنەداری کە لەپێش ڕەوەدا دێ. قەید، دە پیتی هەیە: (ب، پ، خ، ڕ، ز، س، ش، غ، ن، ه) وەک: سـەبر، بەخت، سـەرو، بەزم، دەشت، دەست، مـەغـز، ڕەنج، چەپەر.

٣- تەئسیس: واتە: ئەو ئەلفەی کە دەگەڵ ناوبڕی بزوێنداردا لەپێش پیتی ڕەویدا، دێ، وەک: "ا" لە "عاشق"دا.

٤- دەخیل: واتە ئەو پیتە بزوێندارەی کە دە نێوان ئەلفی تەئسیس و پیتی ڕەویدا، دێ، وەک: "ه" لە "ماهیر"دا. ئەوەت لەبیر نەچێ کە دووبارەکردنەوەی پیتی دەخیل، کارێکی ناچاری نییە. هەرچی پیتەکانی پاش ڕەوین:

١- وەسڵە، واتە: پیتی پاش ڕەوییە و، ڕەویی زەنەدار دەکا بەبزوێندار، وەک: "ت" لە "مویت" بەفارسی و "ی" لە "دوژمنی"دا.

ئەوجـا لێـرەدا مـن، هەرچەنـدە ئەم درێژدادڕییـەم تەنێ بۆ ڕوونکردنەوەی مـەبەست کـردووە و ڕەنگە کەم کەس لەم سەر و بەندەدا هێندە بەتەنگ کێش و سەروای شیعرەوە بێ، دەمەوێ بەش بەحاڵی مەحوی ئاماژە بۆ کاربردی هونەرمەندانە و وەستایانەی سەروا بکەم. بەجوانی سوود لە سەروا وەرگرتن لە کەتەگۆریەگەلێکە کە شاعیری توانا و زەبردەست، دەگەڵ کەڵک وەرگرتن لە کارکرد و کارتێکرانی جۆراوجۆری دەروونی ، هونەری، مووزیکی و هتد... پەی بەرێ، بۆ نموونە واژەی "روزگار" هەمـوو کەسێ، بەهێندێ مایەی کەمەوە، دەتـوانێ بیکا بەسەروا، بـەڵام هەمـوو کەسێ ناتوانێ، وەک فیردەوسی بەکاری بەرێ:

"چنـان پـیـش بـنـشـــــانـدت روزگـــــار
کـــــە بە زو نیـــــابی تـو امـــــوزگــــار"

و هەروەها واژەگەلی "زین" و "زرین" و "رهایی" و "روشنایی" و "حق" "رونق" کە بەڕێزەوە دە سێ بەیتی فیردەوەسی و نیزامی سەعدیدا بەم تەرزە بەکاربراون:

"بفـــرمـــود تا اسب زین کنند

دم انـدر دم نـای زریـن کـنـنـد"

"رها کن کـه در من رهایی نماند

چراغ مـــــرا روشـنایـی نمانـد"

کـســانی کـه مـردان راه مـن اند

خـــریداردکـــان بی رونق اند"

هەر بەکەمێ لەم چوار بەیتە وردبوونەوەیە، تێ دەگەین کە هەر چوار واژەی "زین" و "روزگار" و "رهایی" و "حق" و "رونق" کـە لـە سـەروایەکـانی بەرابەری خـۆیان کـورتتـرن، سـەرلەبەریـان لە دێڕەکانی یەکەمی بەیتەکاندا هاتوون، دە حاڵێکدا ئەم شاعیرانە دەیانتوانی ئەم سەروایانەیان لە دێری دووەمی بەیتەکانیشدا، بەکار بردبا، بێ وەی قسەکانیان زەدەیەکی ئەوتۆی ڕێکەوێ، واتە بەجۆرێ کە ئاسەواری شاعیرە گەورەکانی زمانی فارسی، بەدیاری دێخن کە سەروا بەکاربردن بەمەرجێ لە عەیبەکانی سەروا بەدوور بێ، دە یەکەم دێڕدا شیعر جوانتر و بەئاوازتر دەکا... ئەمانە بەش بەحاڵی سەرواسەرایی مەحوی، کەم کەس بەتۆزی قولەپێیدا گەییوە و دەسکی لە دوو کردووە. ئەگەر هێنانەوەی دوو واژەی عەرەبی لە سەروادا کە دەتوانێ هاوکێشیی دوو دێڕە شیعر ڕاگرێ، وەک: ئەم بەیتەی نیزامی کە دەڵێ:

"اي چاردة ســالةء قــرة العين

بـالـغ نـظـر عـلـوم كــــــونـين"

خۆ مەحوی ئەم کارەی لەکن هەروەک ئاوخواردنەوە وایە، وەک:

"بەجێ نایە دەبێ ڕووکەینە سارا

حەقی ئادابی مەجنوونی لە شارا"

"کـە تێـغت دڵ دەکـا دوو قـەد، دەدا تەبشـیـری (قـد أفلح)

دەنووسـێتن لە صـەفـحـەی سـینە تەفـسـیـری (ألم نشـرح)"

"حـەیاتم صـەرفی عـیـشـقت کـرد بەئومـێـدی (فـمن یعـمل)

بەهیــجــرت کــوشــتـم و نەتکردەوە فکری (ومـن یعــمل)"

ئەمن پێم وایە شـاعـیـرانی وەک نالی و مـەحـوی لەم ڕووەوە لە سـەڵەف سـەڵەفـێنەی سەرواپەرادازیدا لە شاعیرانی فارسی زمان کەم پایەتر نەبوون.

هێندێ نموونەی عەرزووی شیعری مەحوی

یەک: بەحری هەزەج موسەممەن سالم

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن   مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

---u /---u/---u /---u   ---u /---u /---u /---u

وەک:

اگـــر آن ترک شـــیـــرازی بدست آرد دل مـــارا
بخـــال هندویش بخـــشم ســـمـــرقند و بخـــارا"
(حافز)

١- بەیادی ئەو لەبە، ئەی شۆخی ڕوومەت ڕۆژی مەه غەبغەب
لەبا لەب مـــا لە نالـّەم ســـینە، هەروەک کـــۆتری لەبلەب
٢- کـــە تۆ غـــایب لەبەر چاوم دەبی، چم بێ لە تۆ غـــایب!
قـــیـــامـــەت حـــازری بەر چاومـــە خـــۆمم لەخـــۆ غـــایب
٣- دەپرسی بۆچی مـن دەرکـــــەوتم و دڵ بـۆ لە تۆ غـــــایب
کـــە وەخـــتێ ڕۆژهەڵات، ئەڵبـــەت دەبێ شـــەونم لەخـــۆ غـــایب
٤- خـــەلاسی بوونی قـــەت ناوێ ئەســـیـــری زولـّفی زنجـــیـــرت
لەبەر تیـــرت، مـــەلەک بێ، هەڵفـــڕینی نەبووە نەخـــچـــیـــرت
٥- خـــەرامی ناز ئەگـــەر هێنایە لەنجـــە ســـەروی مـــەوزوونت
وەکـــو لەیلا، لەســـەر ڕێ پرســـشێ کـــە حـــالـّی مـــەجنوونت
٦- بەدەم ئەمـــــواجی خـــوێنی ئەشکەوم، بڕوانە چۆنم بۆت
دەروونم کــــەیلی زووخی دەرد و غــــــەم، بڕوانە چۆنم بۆت

٧- بە (مەوجی)، بەیتەکە لەنگ دەبێ، دەنا دەبێ (خ)ی "خوێنێ" بە کەسرەی موختەلەسە بخـوێنییـەوە، بەڵام کـارەکـە بە (ئەمـواجی) پێک دێ و چ پێـویست بەوە ناکـا بە Xiwenی بخوێنییەوە.

٨- خـــودا بیـــدا، لە هێـــلـّـێکی دەدا، ســـەیری هەیە ڕێکەوت
وەنەوزم دا، نیگارم هاتە خـــەو، ئەم شـــەو خـــەوم پێکەوت
٩- کـە تێـغت دڵ دەکـا دوو قـەد، دەدا تەبشـیـری (قد أفلح)
دەنووسێتن لە سەفحەی سینە تەفسیری (ألم نشرح)دا بە
١٠- بەســوورمــە بۆیە دولبــەر خــەنجــەری مــوژگـانی دا پەرداخ
دڵی هەڵ نـاگـــرێ ببـــینێ لە کـــوشـــتـــەی دەنگی ئۆف و ئاخ
١١- دڵی ســـووتا بەحـــاڵی زاری تیـــفلی دڵم و چاری کـــرد
ســـەری زولـّفی لە دەم نا، زەهرەی مـــاری پڕ بەزاری کـــرد

١٢- ئەگــەر تۆ ڕوو بەخــاڵێکی لە لەیلا شــۆخ و زێبــاتر
منیش ئاشـفــتــە خــاڵێکی لە قــەیسم شــێت و شــەیداتر
١٣- موحەققە هەر کەسێ مەسلەکیە حەق، حەققیيە مەنزوور
سلووکی چۆنە ســەرداره، تەریقــەی پیــریيــە مــەنســوور
١٤- ئەوەندەی ئەهلی دنیــان ئەهلی دنیــا، تاقــە ڕۆژێ گــەر
بەقــەڕنێ من ئەوەند ئەهلی خــودابم دەبمە پێــغــەمــبــەر
١٥- شــەتێ ئاوی کــە زاهیــد بۆ وزوويەک کــردووە زايع
فــەقــیــره، هەر بەبايەک ئەو هەمــوو ڕەنگەی چووە زايع
١٦- ئەوی ئەمڕۆ بەدەوری نەختــيــايە هەڵهــەڵەی مــەخلووق
لە دەوری نەعــیــشــا ســبــحــەی دەبينێ وەلوەلەی مــەخلووق
١٧- کە شێخ و واعیز و سۆفی بەجەننەت بەن گەد و گیپاڵ
دەبێ ئەمــســاڵی ئێــمــە بۆ جــەهەننەم بەن ســر و ســیــپــاڵ
١٨- شنەی بادی بەهاری، هاتەوە خــۆشی لە تۆ بولبــــول
بەشـايیی هاتی گــوڵ کــۆکی کــە سازی چەهچەهە و غــولغــول
١٩- حەياتم سەرفی عیشقت کرد بەئومێدی (فمن یعمل)
بەهیــجــرت کــوشــتــم و نەتکردەوە فکری (ومن یعــمــل)
٢٠- بنازم من بە کــوفــری زوڵفی تۆ ئەی ئافــەتی ئیــســلام
کە ئەستــۆبەندی جیــزیەی خستــە مل ئیمــانی خــاس و عــام
٢١- دیارم دەیری عــیــشــقــە، جێ بەســووتن بێ لەوێ دەگــرم
کــە من مــشــتــێ چڵ و چێــوم، بەچی بم کــەڵکی چی دەگــرم؟!
٢٢- لە ناکــەس کــاربیــا، خــاکم بەســەر، ڕۆیی بەبا عــومــرم
خــــودا تۆ بمژیێنە تا لەبەر قـــاپیی کـــەسێ دەمــــرم
٢٣- ئەوی دڵدار و دولبـــــەرمــــە ئەوا دەڕوا لـەبەر چاوم
بەدوویا بـۆچی دڵ نـەتـوێـتـــــــەوە، نەڕوا لـەبـەر چـاوم
٢٤- لە بـاسی مـــــەینەت و دەردی دەروونـی بۆیـە دەم نادەم
لە خــوێناوی دڵی پڕ غــەم کــە ســینەم مــەوج ئەدا تا دەم
٢٥- ئەسیری سەیدی قەیدی کەید و شەیدی نەفسی ئەممارەم
لە دەست ئەم مــارە بەد چارە، چیــیــە چارم، خــودا چارەم!

٢٦- بەنووری بادی کـەشـفی زوڵـمـەتی تەقـوا نەکـەم چبکەم
بەشـــەمـــعـــێکی وەها چاری شـــەوێکی وا نەکـــەم چبکەم

دوو: بەحری هەزەج موسەددەس مەحزووف

مفاعیلن مفاعیلن فعولن مفاعیلن مفاعیلن فعولن

--u/---u/---u --u/---u/---u

وەک:

"دلـم در جـنـبـش امـــــــــــد بـاردیـگـر
نـدانم تـاجـــــــــه دارد بـاز در ســــــــر"
(فەرۆخیی سیستانی)

١- نەوەک هەر چاوی مـەسـتـە، خـۆشی هەر مـەست
بەلادا دێ، کــــە دێ، وەک تورکی ســـــەرمــــەست
٢- دەمت چی؟ پڕ لە دوڕ، دورجـــێکی یاقـــووت
نیـــشـــانەی مـــۆری چی؟ خـــەتتـــێکی زمـــڕووت
٣- شـــوکـــور ڕۆژ ئەو مـــەهە لەو دوڕە دەرکـــەوت
لە مـــێـــوە ئەشک و ئاهی ئێـــمـــە ســـەرکـــەوت
٤- لە ئۆلکەی عـــیـــشـــقـــەدا، بێ چوونە ســـەردار
بەئـاســـــانـی مـــــەزانـە بـۆتـە ســــــەردار

(نووسینی "عیشقدا" بە "عیشقەدا"، کەسرەی موختەلەسە بێ ڕاستترە، چون کیشەکەی پێ لەنگ نابێ).

٥- بپـــرســـە حـــاڵم، ئیـــهـــمـــالی وەفـــا بەس
بتـــرســـە تۆ لە حـــەق، جـــەور و جـــەفـــا بەس
٦- بـەکــــــەس نـابـێ بـتـی مـن ئـاشـنـا قـــــەت
غـــەزالەی بەڕ نیـــــیـــــە ڕامی وەفـــا قـــەت
٧- کـەلامـێکە لە حـیکمـەت کـەیل و جـامـیع
عـــەتاکـــەر هەر یەکـــە، هەر ئەوشـــە جـــامـــیع
٨- چ خـــاکێ کـــەم بەســـەرمـــا، مـــامـــەوە تاک
بەلێـــــو ئاه و بەچاو ئەشک و بەســــــەر خــــاک

٩- زەمانەی پڕ تەعەب دەیکاتە تیرۆک
لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشی نۆک
١٠- وتی: بۆچی وەها بێ تین و بێ ڕەنگ؟!
وتم: تۆ بۆ چ ئەمەندە شۆخیی و شەنگ؟!
١١- بەپیر ئەو ماهەوە چووم و بەسەرچووم
پەری بوو، ئەو نەبوو، شەو بوو، بەسەرچووم
١٢- بەهاری عومر ئەوا گەییە حوزەیران
کەچی وەک کوودەک ئێستە دەچمە سەیران
١٣- لە مەیخانە خودا! گەر ئێمە دەرچین
بەکێ بەین ئیلتیجا، بۆ کێهە دەرچین؟!

سێ: بەحری هەزەج موسەممەن مەقسوور

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل   مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل

--u /---u /---u   --u/---u/---u

وەک:

"سحرگە بلبلی اواز می کرد
همی نالید و با گل راز می کرد"
(سەلمان ساوچی)

١- هەموو عالەمتە پابەند و لە دامان
کەچی دەستی کەشت ناگاتە دامان

چوار: بەحری هەزەج موسەممەن ئەخرەب مەکفووف مەقسوور

مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن   مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن

--u/u--u/u--u/u --   --u/u--u/u--u/u --

وەک:

"دیگر بە کجا می رود این سرو خرامان
چندین دل صاحب نظرش دست بە دامان"
١- نیسبەت بدرێ حوور و پەری گەر بە لە تۆ چوون
بالیدە دەبن تا دەگەنە ئەوجی لە خۆ چوون

پێنج: بەحری موجتەس موسەممەن مەخبوون ئەصلەم

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن   مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن

--/-u-u/--uu/-u-u/   --/-u-u/--uu/-u-u

١- "ز جگر زخم تو معمور و دل ز عم شاداست
ئەوەندە بابەتی عەیشی نەداوە بۆ شا دەست"

شەش: بەحری موزاریع ئەخرەب مەکفووف مەخرووف

مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن /   مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

u - -/ u - -u/ u - u -/ u - -   - u -/ u - - u/ u - u -/ u- -

وەک:

"ساقی بیا کەشد قدح لاله پر زمی
طامات تا بەچند و خرافات تابکی"

١- لەم بەحری فیتنە بەڵکی نەجاتت بدا خودا
داوێنی باخودا بگرە و و بەردە ناخودا

(کورد ناڵێ: "bigire" بە (و)ی عەتفی بۆردار ڕاستترە).

٢- زللەی موعەللیم ئەو گوڵی ڕووتیە خستە تەب
"تبت یدا أبي لهب"ی بێ ئەدەب

٣- یار از وفا گذشت بر این کشتەء جفا
شد مشهدم ز مقدم او روضەء صفا

٤- دڵدۆزە تیری ئاهی فەقیرانی ڕووت و قووت
بۆ کوشتنە هەمیشە کە ئامادە شیری ڕووت

حەوت: ڕەجەزموسەممەن مەخبوون ئەهتەم

مستفعلن مفاعلن مستفعلن فعول   مستفعلن مفاعلن مستفعلن فعول

- u/ - u - -/ - u - u/ - u - -/   - u/ - u - -/ - u - u/ - u - -

١- زەمزەم چییە؟ بە زەمزەمەی ئایات و سەد حەدیس
پابوونەوە لە شەئنی نییە تینەتی خەبیس

٢- ئەی ئەو کەسە کە مەستی غورووری بە هاتی کار
بەردەستی زۆرە بدڕە پەڕۆیەک لە کاری چار

٣- ئەو عـیـشـوە بازە دەرحـەقی من چارە گـرژە باز
بێـچـارە مـاوە بەندە خـوداوەندی چارەسـاز
٤- بێ میـهر و بێ مرووەتیی تۆ هەر (علی الخصوص)
دەرحـەق فـیـدائیـیـانی جگەر سـووختـەی خـولووص
(پێم وایە، نابێ "سۆختە" بنووسرێ!)
٥- واعـیـز لە ڕەندی مـەیکەدە دەگرێ کە ئیـعـتـیراض
ڕازی نیـیـە بەسـە نویشـتی ئەزەل (إني لراض)
٦- دۆزەخ لە عـیشـقە خاڵیی و جەننەت لە دەرد و داغ
عـاشق لە حـەشـریشـا نیـیـەتی جـێی دڵی فـەراغ
٧- مـەئلووفـە زەوقی زاهیـد ئەوەندە بەتامی نیـسک
بێگانە مـاوە شـەممی لە نەشئـەی خیـتـامی مـیسک
٨- پەروانەیەک بە بولبولی وا وت کە (بولفـوضـوول)
سـووتانە ئیـشی ئەهلی مـەحـەبـبـەت نە هووڵە هوول
٩- ناڵەم لە سـینە، هەم لە دڵم دەرد و غـەم حـەرام
بێ، بێ تۆ بەزمی عـوشرەت و عـەیش ئەر نەکەم حەرام
١٠- بڕوانە سـووتنم، وەرە، بڕوا کـە من نەمـام
پەروانە ئیـتـرم نیـیـە پەروا کـە من نەمـام

هەشت: بەحری ڕەمەل موسەممەن مەحزووف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن   فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

- u -/ - - u -/ - - u -/ - u -/ - - u -   - u -/ - - u -/ - - u -/ - - u -

وەک:

"باغـبـان گـر پنج روزی صـحـبت گل بایدش
بر جـفـای خـار هجـران صـبـر بلبل بایدش"
(حافظ)

١-دڵ لەسـەر خـۆ چوونی پەی دەر پەی دەلیلی یارە هات
عـەقڵ و هۆش ئەی دڵ بکە حـازر، لە پێـشـە کـارە هات
٢- خـۆ ئەگـەر چاوی حـەیاتی بڕیـە ئاوی حـەیات
من لـە خـاکی دەری جـانانەمـە هەر ئاوی حـەیات

٣- ئیتیففاقی، ئافتاب ئانێ موقابیل بوو بەڕووت
ئافەتێکی دی، نەما تابی، بوەستێ ڕوو بەڕووت
٤- ساقی، ئەی مایەی ئەدەب لەب، پەرچەمت ڕەیحانی ڕووح
نیم خەندێ کە لە غونچە، دەرخە سەرچاوەی سەبووح
٥- بەس بکە، ئەی ئەشکی خوێنینم، بە غەممازی تەلاش
ڕازی عیشق و دەدری دڵ خۆ هەرچی بوو کردووتە فاش
٦- ئەودەمە ڕۆحم لەسەر لەب بوو لەبەر دەردی فیراق
هاتو زوو کردم بەپێ شاباشی، (نعم الاتفاق)
٧-ڕووتی دی، لەو ڕۆژەوە سەرگەردانە ڕۆژ
گەییە ئێوارە، وەکو من ئیشی قوڕپێوانە ڕۆژ
٨-پرسرا حاڵم، کە من کەوتم لەبەر پێیا درێژ
ئەو وتی: هەر سێبەری دیوم بووە سەرسام و گێژ
٩- لالغاوەی واعیز ئەمڕۆ مەوج ئەدا، دەم پڕ لە کەف
ڕیشی قیروسیا، کتێبی وەعزەکەی بوو بەرتەرەف
١٠- ئاشتیی تۆ، تۆری من، بۆ بێ سەباتی هەردوو یەک
گەیوەتە حەددی یەقین، ئەم دوو یەقینەن هەردوو شەک
١١- بیبییێ، یا نەیبییێ، من داد و بێدادی دەکەم
گوێ بداتێ، یا نەداتێ، ئاه و فەریادی دەکەم
١٢- غونچە دڵ بوونم لە حەسرەت لێوی تۆیە غونچە دەم!
غونچەکەی تۆ مەر شیفادا غونچەکەم، ئەی غونچەکەم!

نۆ: بەحری ڕەمەل موسەممەن مەخبوون مەقسوور

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلان   فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلان

- u u/ - - u -/ - - u -/ - - u -/   - u u/ - - u -/ - - u -/ - - u -

وەک:

"دارم از زلف سیاهش گلە چندان کە مپرس
کە چنان زو شدە ام بی سر و سامان کە مپرس"
١- کەم بوو وەک ئەو دەمە، سیدق، ئەم دەمە هەم کەم بووە قات
فەرەحی نەک بە دوا بێ غەم و هەم هەم بووە قات

۲- تۆ نەبی مـــەلجـــەئی من بی، ئەبەدەن نیـــمـــە مـــەلاز
لەو دەرە بێت و دەرم کـــەی، بە خـــودا نیـــمـــە مـــەلاز
۳- بۆتە مـوئنیس، بۆتە مـەئوا، قـــەوم و شـاری (ئەلعـــەیاز)
دێوی بێـــتێ، جــێـــبـــەجێ دەڕوا بەباری (ئەلعـــەیاز)

دە: بەحری ڕەمەل موسەددەس مەحزووف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن   فاعلاتن فاعلاتن فاعلن
- u -/ - - u -/ - - u -/   - u -/ - - u -/ - - u -

وەک: "افـــتـــاب از کـــوه ســـر بر مـی زند
مـــــــاهـروی انـگـشـت بـر در مـی زنـد"
(سەعدی)

یازدە: بەحری موجتەس موسەممەن مەخبوون ئەصلەم

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن   مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن
- - / - u - u/ - - u u/ - u -u   - - / - u - u/ - - u u/ - u - u

وەک:

"چو مـــست من ز خـــمـــار شـــبـــانە برخـــیـــزد
هزار فـــتـنـە و شـــور از زمـــانە برخـــیـــزد"
(جامی)
۱- بە داوە وەعـــزیی و، خـۆشی بەتاوە (یا حـافـیـز)
لە هەڵقـــوڵانە کـــە لێکی دەم و لچی واعـــیـــز
۲- بەخـــاک پای عـــزیزت کـە عـــهـد نشکـســتم
زمن بـریدیی و بـا هـیچ کـــســی نپـــیـــوســـتم

کورتەی باسەکە

۱- لەم باسەدا لەمەڕ کێش و سەروای سیعری مەحوی قسە کراوە، کە بۆ یەکەم جارە، -بەش بەوەندەی بەندە بزانم- شیعری شاعیرەکانمان لەم ڕووەوە پراکتیکانە، لەسەری نووسرابێ.
۲- نووسینەکە چەند نموونەیەکە لە مەڕ کێش و سەروای شیعری مەحوی، کە دە کتێبێکی بەربڵاودا بۆ لە چاپدان ئامادە کراوە.

٣- وا بەدیار دەکەوێ کە مەحوی خۆی لە زۆربەی کێش و سەروایەکانی لەبار و نالەباردا، تاقی کردۆتەوە.

٤- ئەوەندی من شارەزاییم هەس- ئەتۆ لەوە گەڕێ ئەگەر شیعرێکی بەهەڵە نووسرابێتەوە -لە ڕووی کێش و سەرواوە، هەستم بەلەنگ و لەواریی شیعرەکانی نەکردووە.

٥- مەحوی زێتر شیعری بە هەموو جۆرە کێشەکانی "هەزەج"، "ڕەمەل"، "ڕەجەز"، "موجتەس"، "موزاریع" و "مونسەریح" و "موتەقاریب" هۆنیوەتەوە.

زەمانە

زەمانەی پڕ تەعەب دەتکاتە تیرۆک
لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشی نۆک
پیاڵەی دیدە لەبڕێزە، دڵا تۆش
بجۆشە، سازی ناڵە هەم ببێ کۆک
بەنووکی تیری شۆخێکی کەوا چۆخ
لەبەرما تەن بووە جامەی برنجۆک
بەکوڵمی ئاڵیا ئاڵا خەتی سەبز
ترنجی کەوتە بەر پەنجەی ترنجۆک
گەر ئەم ڕیش و سەرەی زاهید لەگەڵ بێ
دەبێ جەننەت بەدەشتی شەنگ و پیشۆک
ڕەقیبە لەعنەتی، عاشق دەکەی ڕەجم
لە باتیی سەگ دەکەی شێرێ سەمەندۆک
بەخۆڕایی لە «مەحوی» بەس بڕەنجە
نەجیبی، مەگرە وەک هۆکڵ، بەگم، هۆک

مەحوی

دەقی کراوە لە هۆنراوەکانی مەحویدا

ڕەئوف عوسمان

شیتەڵ کردن(١) و خوێندنەوەی دەقە کۆنەکان بەدید و پێوانە و سیستمی ڕووناکبیریی نوێی سەردەمی ڕۆبۆت و ئینتەرنێت هەر لە خۆیەوە جۆرە سرکی و سڵەمینەوەیەک دینێتە گۆڕێ، دیارە ئەم هەوڵە موغامەرە ئامێزە دەشێت چەپکێ بنەما و مەرجی تایبەتی خۆی هەبێت، کە هەندێکیان پەیوەندی بەخودی خوێنەر و ڕەخنەگرەوە هەیە، وەک ئاست و بەهرە، هەندێکی تریان پەیوەندی ئۆرگانی بەسیستمی فۆرمەڵەبوونی دەقەوە هەیە:

هەندێک مەرجی تری ئەو خوێندنەوەیە بەندە بەڕەگەزی بابەتەکەوە، دەقی ئەدەبی کراوە ئەو تێکستە دەوڵەمەندەیە کە دەتوانێت هەموو تاقیکردنەوە و دەوڵەمەند و ئەبستمۆلۆژیەکانی ڕەخنەگر هەڵمژێ و پەنجەرەی دەوڵەمەندکردنی دەق لەبەردەم خوێنەردا بخاتە سەرپشت، پێدەچێت هەندێک جار هێند ڕاوبۆچوونی بەهێز و فرە لک لەسەر دەقێک لە خودی دەقەکە وروژێنەرتر بێت، دەقی کراوە، هەموو خوێندنەوەیەکی نوێی ژیرانە دەوڵەمەندتری دەکات و نهێنی داهێنانەکانی باشتر واڵا دەکات، مەرج نییە دەقی کراوە لەبەردەم هەست و بیری خوێنەردا پابەند بێت بەتەنیا لایەنی هونەری و بەدیهاتنی مەرجە پۆزەتیفییەکانی میتافۆر؛ بەڵکو ناوەرۆکە دەوڵەمەندەکانیشی، یان ئەو تێکستانەی کە کێشە مرۆڤایەتی و ئەنتۆلۆژی و ژیارییەکان بەرجەستە دەکات، بەپێچەوانەی دەقی کراوەوە دەقی داخراو هەرگیز ناتوانێت وەڵامی تیورە نوێکانی ڕەخنە بداتەوە و خوێنەریش بخاتە سەر کەڵکەڵەی بیرکردنەوەی قووڵ و چەند لایەنە، جگە لەوەش لە چەقی خاڵێکدا وەستاوە و کونبڕ بووە، قسەکردن لەسەر هۆنراوەکانی مەحویی مەزن، دەشێت پانتاییەکی گەورەی فرە مەودا بگرێتە خۆ، دیارە فرە مەوداییش حاڵەتێکی ڕەهای وا نییە کە شیعرەکانی سنوور بەندیەکی ئەوتۆ بکرێن، وەک ئەوەی کە پەیوەندی ئۆرگانی لە نێوانیاندا نەمابێت و کۆمەڵە کێڵگەیەکی بەیەک نامۆ بن، تێکستەکانی دیوانی مەحوی زادەی بیر و ئەندێشە و عەبقەریەت و داڕشتن و ڕێکخستنی خودی مەحوین، بەڵام دەبێت ڕەچاوی ئەوەش بکرێت ئاستی هەموو تێکستەکان چوون یەک نین لەبەر کۆمەڵێک هۆی خودی و بابەتی، چونکە ئەو هۆنراوانە لە کات و تەمەن و ڕووداوی جیاجیادا نووسراون، ئەمە جگە لەوەی کە هەندێک بابەت بۆ شیعر پتر مل دەدا وەک لە بابەتێکی دی.

دیارە ئەم هۆکارانە ڕەنگرێژی تیروزمی داهێنان لە ئاست و بۆن و بەرامەی شیعرا دەکەن، ئەوی ڕاستی بێت کەم تابێشێ فرسەت بۆ لێدوان و توێژینەوە لەسەر مەحوی لە بار و هەڵکەوتووتر بووە وەک لە (سالم و کوردی)، دیارە ئەم دووانەش کەمتر نەبوون لە مەحوی، بەڵام لەبەر ئەوەی

(نالی و مەحوی) زانایەکی گەورەی وەک مەلا عەبدولکەریمی مودەریس ڕاڤەی نەکردوون، ئیتر کەمتر خەڵک بە لایاندا دەچێت یان هەر پێیان دەوێرێ! بابەتی دەقی کراوە لای مەحوی تا ئێستا دەستی بۆ نەبراوە و پێویستی بەمیتۆدی هیرمونتیکا هەیە کە ئەویش لە ئاست تاک گەرایی توێژەرەودا پەرت پەرت دەبێت، دیارە تاک گەرایی مەبەست لە دابڕان و ئامرازگەریانەی خود (الآلیة) نییە لە پرۆسەی ڕووناکبیریدا وەک دیاردەیەکی سوسولۆژی، دەقی کراوە لای مەحوی ئەو تێکستە داهێنراوانەیە کە چاوە قرژاڵییەکانی شیعرییەتی تیا ئەدرەوشێتەوە، خورپەی نهێنی داهێنانەکان وەک برووسکە لە مێشکی خوێنەردا بارانی ئەفسوون و تەئویلی سەرتەڵانە دەبارێنێ، پرۆگرامی ئەم نووسینە دەستنیشان کردنی چەند بەیتێکی کراوەیە کە لە درزی نێوانیانەوە دەشێت خوێنەری پسپۆڕ کەشفی گەلێ پانتایی و دورگەی نەبینراو و دلۆڤانی ئەوتۆ بکات کە لە ئەنجامدا شیعرییەت بکاتە دەستە گوڵ و دەستنیشانی عەبقەریەت و جیهانگەرایی دەقە سەرکەوتووەکانی مەحوی پێ بکات.

١-مەحوی دەڵێت:

لەهەر جێیەک هەڵێ خورشیدی عیشقی گوڵ ڕۆخان «مەحوی»(٢)
ئەگەر عەقڵی ببێ، لەو جێگە ئاونگی عەقڵ چبکا؟!

شیعرییەتی ئەم بەیتە بەر لە هەر شت مەئلوف کردنی نامەئلوفە، لە سیستمی باوی داهێنانە جۆربەجۆرەکانی شاعیرانی تر و هەڵفرین ڕووەو لوتکە بەرزەکانی داهێنان، ئەقڵانیەتی نێوبەیتەکە- نەک دەرەوەی- بۆتە ئاونگ و لەگەڵ هەڵهاتنی لیزگی خۆردا دەبێتە هەڵم و لەبەردەم سوپای خۆری عیشقا دەپرنگێتەوە، مەحوی وەستایانە ئەوەی بەرجەستە کردەوە کە پانتاییەکی شێواو (مساحة متوترة) لە نێوان هێزی عەقڵ- بەپێچەوانەی ڕۆشنبیری باوەوە- شکستی لەبەردەم وزە میتافیزیکیەکانی خۆشەویستیدا هێناوە، ئەو شێواوی و دژ یەکبوونە لە نێوان گەرمای خۆشەویستی و ئاونگی عەقڵا داینەمۆی داهێنانەکەیە، ڕولان بارت دەڵێت:(٣) (دەقی لەزەت ئامێز ئەو دەقەیە کە دڵنیامان دەکات، چالاکی و پڕبوونمان پێ دەبەخشێ و دیارە ئەو دەقانەش زادەی ڕۆشنبیریی و ئاسوودەیی خوێنەرن).

مەحوی لە دیوانەکەیدا هێند ئەم واتایە سەرنجی ڕاکێشاوە لە چەند بەیتێکی تردا دووبارەی کردۆتەوە، بەڵام بەبارگەکردنی واتا و دەلالەتی نوێ و لە کۆنتێکستی (سیاق) جیاجیادا.

هەر لەم فەزایەدا مەحوی دەڵێت:

کە دڵ دەتوێتەوە بۆ تۆ، دەکەی ئەو ڕۆژە تۆ بڕوا(٤)
کە خۆ دەرخەی وەکو خۆر دڵ وەکو شەونم لە خۆ بڕوا

دیسانەوە دەڵێت:

دەپرسی: بۆچی من دەرکەوتم و، دڵ بوو لە تو غایب(٥)
کە وەختێ ڕۆژهەڵات ئەڵبەت دەبێ شەونم لەخۆ غایب

دیارە وشەی (غایب)(رد الصدر علي العجزة) و تکراری سواو نییە.
دیسانەوە لە هەمان واتا دەڵێت:

تۆ کە دەرکەوتی، مەپرسە چی بەسەر دێ جان و دڵ(٦)
حاڵەتی شەونم تەماشا کە بەوەقتی ڕۆژهەڵات

دیسانەوە بۆ هەمان بابەت دەڵێت:

بەجیلوەی ئەو، وەکو شەونم، فڕی هەر عەقڵ و هۆشێ بوو(٧)
کە سێبەر مەحوە لەو جێیە هەتاوی لەحظەیەک لێ کەوت

وەک هێمام بۆ کرد ئەقڵ لە کۆمەڵگا و لە بوارە ئەکادیمیەکاندا ڕەمزی مانەوە و لۆژیک و بەرقەراربوونی تاقیکردنەوە سەرکەوتووەکانە، بەڵام سۆز بەپێچەوانەوە دواکۆتا و دوور لە هاوکێشەکانی ئەقڵە، مەحوی هەر دوو تەوەرەکەی (ئەقڵ و سۆز)ی بەوزە نەبینراو داهێنەرەکان جێ گۆرکێ پێ کردووە و بەهێزی میتافۆری مەڕ(عەقڵی عەقڵ) پەنجەرەی داخراوی مەڕ واتای فەرهەنگی وەستاو لەبەردەم جیهانبینییەکی داهێنراودا کردۆتەوە، دەشێت منی خوێنەر هەوڵی ئەوەش بدەم کە ئایا خودی مەحوی لە ناواخنی بەیتەکانیا هێمای ڕاستەوخۆ هەیە بۆ دەقی کراوە یان نا؟ دیارە ئەم بەیتەی مەحوی جۆرە مۆرکێکی ئەو دەلالەتەی پێوەیە:(٨)

لەهەر شیعرێ لە دیوانت دەجۆشێ نەشئەیێ «مەحوی»
صەدایێکی لە یەکتر جوێ دەدا هەر تاری قانوونت

دیارە (نالی)یش هەمان جەختی لەسەر دەقەکراوەکانی خۆی کردوە و دەڵێت:

نەظمی (نالی) میثلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نییە(٩)
دوو ڕووە بۆ سەیری خاطر: یەک خەفی و یەک ئاشکار

٢- مەحوی دەڵێت:

ئەگەر ئازادەگیەک بێ لە عەدەمدا بۆمان(١٠)
چی هەیە غەیری بەپێچی پەلەپەل داوی حەیات

مەحوی وەک هەر شاعیرێکی سۆفی و عیرفانی میتۆدی ژیان و عەدەم بەخەستی چۆکی داداوەتە سەر مەبەستە تایبەتێکانی و بەرەنگی جۆر بەجۆر لە هۆنراوەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە، سەرجەم وشەکانی نیوە دێڕی یەکەم جگە لە (بێ) کراوە و سەربە واتاگەلی جیاوازن، دیارە جیاوازی واتای وشە وەک خودی خۆی لە سیاقدا گۆڕانی چۆنێتی تری بەسەردا دێت، نیوە دێڕی یەکەم ڕستەیەکی مەرجیە(شرط) و وەڵامەکەشی لە نیوە دێڕی دووەمدا کۆتایی پێ دێت، بیری سۆفی گەرایی لە هەندێک حاڵەتدا نوقمی ڕەشبینییەکی سەرتاپاگیری دەبێت و فەلسەفەی ژیانیش لای ئەو دەبێتە جۆرێک لە نەهلستیەت، واتە دەسبەردان لە هەموو ئەگەرە

پۆزەتیفیەکانی ژیان، خۆجاریش هەیە لیزگی نووریێکی ئیلاهی دڕ بەتاریکیەکان دەدا و دەڕژێتە سەر پانتایی زامی گومان و دوو دڵیەکان، وشەی (ئەگەر) لە کۆنتێکست (سیاق)ی بەیتەکەدا نەگەشتۆتە بن بەست بوون و لە چەقی دەلالەتێکدا نەوەستاوە، (ئەگەر) دوو ئەنجامی دژیەک لە خۆیدا بارگە دەکا کە بوون و نەبوونە، ئایا لە عەدەمدا وەک مەحوی بەهێما پێمان دەڵێ ئازادی هەیە؟ وشەی (ئازادەگییەک) دیسانەوە وشەیەکی ئێجگار کراوەیە و دەشێت چەندان هیرمۆنتیکای پێ سەنتەر بکرێت، ئایا ئازادەگی لای مەحوی چییە؟ چ جۆرە سەربەستییەکە جەستەیی ڕۆحی؟ ئایا ئازادەگی لە خودی دەقەکەدا ناکاتە جۆرێک لە خامۆشبوونەوە یان پاکژبوونەوەی ڕوح؟

دیارە وروژاندنی بیری دوای ئازادەگییەکەی مەحوی پەیوەندارە بەو میتۆدە فەلسەفیەی کە پێی وایە مرۆڤ بەر لە هاتنە دنیاوەی لە (لوح المحفوظ)دا مەینونەی خۆی هەبووە وەک نەخش، دیارە ئەم بیری نەهلستتیەی مەحوی ئەنجامی ئەو بێزاری و وەرسیەیەتی بەرامبەر کێشە و کۆسپەکانی سەردەمەکەی، مەحوی وەک شاعیرێکی مۆڕاڵی هەمیشە پابەندی بەها پیرۆزەکانی ژیان بووە و بەموو لای نەداوە لە ڕیسواکردن و بەکەم زانینی ئەو سۆسۆلوژیا باوەی کە پشت بەدەسەڵات و بنەماڵە و نێوەندی حوکم دەبەستی و وەک هەر موتەنەورێکی بوێری سەردەمەکەی دژی تەوژمی باو وەستاوەتەوە و کۆی لە هیچ چاوسوورکردنەوەیەک نەکردووە، (ئەگەر) بەهەردوو ئەنجامە پۆزەتیفی و نیگەتیفیەکەیەوە، واتە بەبوونی ئازادی لە عەدەمدا یان نەبوونی، دەشێت هەر لە ئەنجامدا پابەندەمان کات بەدوای پێچەڵ پێچی ژیان و لێی ڕەها نەبین، فەنتازیای بوون (وجود) لای مەحوی و لە نێوان ئەم دێڕەوە کەوتۆتە نێوەندی دووهێزی ئەوتۆ کە بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی لە زۆرانبازیدان، دیارە ئەم فەلسەفەی بوون و نەبوونە و سەرەتا نادیار و پرسیار و وروژێنەکانی قورسترین کێشەی ئەنتۆلۆژیە و تا ئێستا نەهاتۆتە سانابوون! لە عەدەمدا ئازادەگی بەهەموو ڕەهەندەکانیەوە هەبێ یان نەبێ مرۆڤ هەر دەبێت لە نێوەندی گرێ کوێرەکانی ژیاندا پێ بگیرێ و سەرسام بێت، واتە هەر ئەزەلەوە ئادەمی دەبێت لەبەردەم کەژی سامناکی مردندا چۆک دادا و ئامادەگی هەمیشەیی هەبێت بۆی، دیارە ئامادەیی هەمیشەیی لای سۆفیزم دەکاتە خۆ ئامادەکردن و لە خواترسان و پەیڕەوکردنی بنەماکانی ئاین، وشەی (عەدەم) دیسانەوە چ وەک خۆی و چ وەک سیاق کراوەیە بەڕووی دوو واتا و دەلالەتێکی ئەو دیو دوو واتاکەش، کە یەکێکیان مردنی دوای ژیانە و ئەوی دیش هەر نەبوونە لە ئەزەلەوە، ئەمە جگە لە وشەی(بۆمان) کە چەند دەلاتێک دەگرێتە خۆ، کە هەر یەکەیان پانتاییەکی کراوەیە بەڕووی چەند واتایەکی تردا، (بۆمان) بەواتای بۆ (ئێمە) یان (بۆمانەوە) واتە درێژەدان، یان (بۆ ژیان) کە من ئەمەیان بەستاندەرتر دەزانم لە هەموویان، دیارە مەحوی بەدەر لە شاعیرە کوردەکان بەوە ناسراوە کە سەبکی تێکستەکانی قورسن و پێویستیان بەماندووبون وتەفکیک هەیە، دیارە مەبەستم بەدەر لە لۆژێکی فۆکۆ و ڕۆلان بارتە لەو بوارە بونیاتگەراییەدا، ئەم گوێ پێدانە

فرەیەی مەحوی بەسنعەت، لای هەندێ بەنەنگی کەوتۆتەوە، خوالێخۆشبوو عەلائەدین سەجادی دەڵێت:(١١) (نازانم مەحوی چی ناچاری کردۆتە سەر ئەوە کە بەم جۆرە عەزیەتی خۆی بدا بۆ ئەوە شیعر دابنێ...) من وای بۆ دەچم ئەو حوکمانە جۆرە تاک ڕەهەندیەکیان پێوە بێت و لەگەڵ فەزای زۆربەی هۆنراوەکانیا نەگونجێن، ڕەخنەگری گەورە جورجانی دەڵێت:(شاعیریەتی دوور لە سنعەت وەک ئافرەتێکی شۆخی نەزۆکە، بەڵام ئەو دەقەی کە بەهرە و سەنعەتی تیا ئاوێزان دەبێت بەسەر تەڵ و نەوازەتر لە قەڵەم دەدرێت، کاتی خۆشی ئەبو تەمام هەر بەهەمان تۆمەتی ئێستای مەحوی پێیان دەوت: بۆ شتێ ناڵێی کە خەڵکی لێی تێبگەن؟ ئەویش لە وەڵامدا دەیوت: ئەی ئەم خەڵکە بۆ تێناگەن؟ مەحوی شاعیری نوخبە و دەستەی گوڵبژێری سەردەمی خۆی بووە و هەمیشە ویستوێتی واتا قووڵ و فەلسەفە ئامێزەکان مۆرکی تایبەتی هۆنراوەکانیی بن، ئەمە جگە لەوەی کە هەندێک جار ئەبولعەلای معەری ئاسا ویستوێتی لە هەندێک چامەدا خۆی بەشتێکەوە ببەستێتەوە کە پێویست نییە(لزوم مالا یلزم) هەروەک کۆتایی هێنانی هەندێک چامە بە(چبکەم، ڕۆژ، شەو...)

٣- مەحوی دەڵێت:

خودا بیدا بەڕەحمەت، داغی دڵ، چاوی دڵە «مەحوی»(١٢)
بەگریە چاو ئەگەر چوو، شک دەبەم چاوێکی بیناتر

مەحوی لەم بەیتەدا کە دەتوانم بە شابەیتی (البیت القصید) قەسیدەکە و تەنانەت دەرەنجامیشی دانێم، مامەڵەیەکی نوێی هونەرمەندانەی بەجۆرێک لەگەڵ پێکهاتەی داهێنانەکەدا کردووە، کە لە حاڵەتە ئاسایی و زەینیە فەرهەنگی و ڕۆژانەییەکەوە گواستوێتیەوە بۆ دۆخی شیعریەتێکی ئەوتۆ کە کۆمەڵێک ئەرک و پێداویستی نوێی خستۆتە ئەستۆی وشە و دەستەواژەکانەوە، دڵی بێ خەم و شاد لە میتۆدی عیشقی عیرفانی مەحویدا بەتاڵ و عەدەم ئامێزە و لە پانتاییەکی بێ بەهادا گڕ دەخوا و دەخولێتەوە، تەنیا سەرچاوە، کە هێزە و گوڕوتین دەدا بەجیهانە بێ بەراییەکەی دڵ، ئاوەدانی دەکاتەوە، ماکی مانەوە و جیهانبینی پێ دەبەخشێت تەنیا و خەم و داخە، ئازار و کسپە بەسوێکان ئەو خوێنە گەشەن کە هەمیشە سیستمی پێکهاتە ئۆرگانیزمیەکانی دڵ وەگەڕ دەخەن، ڕستەی (داخی دڵ چاوی دڵە) هێندکراوەیە بەڕووی بیریی خوێنەردا چەندان تەئویلی جۆر بەجۆر هەڵدەگرێت کام داخوخورپەیەی دڵ و کام چاوەشی؟ بەدواداچوونی وەڵامی ئەو دوو پرسیارە لە تاک ڕەهەندیەوە دەمانباتە فرە مەودایی و گەلێ واتا و مەبەست و سەرەنجام بەدەست دێنێ، شیعریەتی ڕستەکە بریتییە لە فەزایەک تەم و چڕی و وێناکردنی (تصور) جۆر بەجۆر، کە لەگەڵ گۆکردنێکدا پانتاییەک سەر سوڕهاتن دێتە گۆڕێ، با ئەوەش لە یاد نەکەم کە لەم دۆخەدا تاقیکردنەوە خودیەکانی هەر خوێنەرێکیش هێندەی تر گەرم و گوڕیی تەئویلی جۆر بەجۆر ئەڕەخسێنێ، دیارە لەم ڕستەیەدا هەردوو چەمکی شیعرییەت و هێرمونتیکا پێکرا لکاون و هارمۆنیای ترپەی دڵی خەمبار و چاوی بەفرمێسکی دڵ ڕەنگ

دەرێژن،(١٣)
(پەیوەندی نێوان شیعرییەت و هێرمونتیکا پەیوەندیەکی تەواوکەرانەی سەرکەوتووە، هێرمونتیکا لای تۆدوروف لەیەک کاتدا دەکەوێتە بەر و دوای شیعرییەتەوە)، مەحوی هەر لە سەرەتای بەیتەکەوە دەڵێت:
(خودا بیدا بەرەحمەت)، وشەی (بەرەحمەت) لە رەوانبێژیدا هونەرێکی واتاداری گرنگە، کە پێی دەڵێن (إحتراز) و لە هەمان کاتیشدا دژێکی نەبینراوی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە کە خوێنەری وریا دەبێت هەستی پێ بکات کە ئەویش پێچەوانەی رەحمەتە و بەباری نیگەتیفیدا دەشکێتەوە، واتە ئەگەر ئەو چاوی دڵە کە لای سۆفییەکان (بصیرة) ەیە، خوا بتداتێ و بەڵام لە بواری دژە رەحمەتدا بهێنی تووشی کارەسات دەبی و بەزیان دەشکێتەوە بۆ خۆت و دەوروبەریش، مەحوی لە نیوە دێری دووەمدا لە ئەرکی مەعنەوی دڵەوە دەگوێزێتەوە سەر ئەرکی مادی چاو، کە گرنگترین ئامێری مرۆڤە و لەوێوە ئاشنا دەبین بەهەموو ئەو دیمەن و وێنە و توخم و دیاردانەی کە سەراسیمەمان دەکەن و بەهاکانی ژیانمان پێ دەبەخشن، دیارە لە دەستدانی چاو لە ئەنجامی هەڵهێنانەوەی فرەیەتی بەملوانکە فرمێسکی درشت و پیرۆز، کە دەکاتە کوژانەوەی چرای تەمەنی عەشق و خامۆشبوونەوەی هێدی هێدی تا لێوارە بەسوێکانی مەرگ، بەڵام مەحویی وەستا و شاعیری گەورە وەک کوت و پەیەکی چاوەڕوان نەکراو، وەک وزەی شیعریەتێکی برووسکە ئاسا، چاوێکی جیا لەوەی پێشووتر، بەسیمای ژیاندا هەڵدەهێنێ کە گەوهەری مەعریفەی سۆفیزمە، ڕستەی (چاوێکی بیناتر شک دەبەم) کە ئالتەرناتیفی چاوە ئاساییەکەیە، تێکستێکی ئێجگار کراوەیە و دەشێت گەمەی هونەرمەندانە بەخوێنەر بکات و بیخاتە کەڵکەڵەی بەدواداگەڕان و بیرکردنەوەی قووڵەوە، ئەمە جگە لەوەی کە ئەو ڕستەیە خۆی لە خۆیدا جۆرێک لەسەر سەختی و مل نەدانی مەحویە نەک بەتەنیا بەرامبەر بەنامۆبوونە ئەنتولۆژییەکەی رووناکبیرە گەورەکان بەڵکو بەکارەسات و ڕووداوە سیاسیەکانی سەردەمی خۆشی، چونکە ئەم شاعیرە نەک شایەتە بەسەر سەردەمەکەیەوە بەتەنیا، بەڵکو ڕۆڵی تایبەتی و بەرچاویشی هەبووە لە وەستانەوەی بوێرانەی بەرووی تەوژم و شەپۆلە باوە نێگەتیفیەکانی دەسەڵاتی سەردەمەکەیدا. لە بواری ئەم جۆرە واتا کراوە و سۆفیزم ئامێزەدا، دوو ڕێباز سەرهەڵدەدا:(١٤)
(یەکێکیان ئەو نووسینە سۆفیزمە تاک ڕەهەندانەن کە تاقیکردنەوە لادەخەن (انزیاح) و بەتەنیا لایەنە زەینیەکان تیوریزمە دەکەن، واتە ئەو پانتایی دڵەڕاوکێ و شێواویەی نێوان نووسەر و وەرگر، یان نووسەر و خودی دەق لەدەست دەدەن، بەڵام ئەو تێکستانەی کە لە ئەنجامی گینگلدان و تاقیکردنەوەی سۆفیانەدا چاویان کردۆتەوە پرشنگ دەدەن بەگیانی سۆفیزم، گیانی دڵەڕاوکێ و خۆخواردنەوە و پەرت بوون و شێواوی کە ئەم حاڵەتەیان گیانی شیعرییەت دەگرێتەخۆ)

٤- مەحوی دەڵێت:

بەهارێ بوو جوانی، بوو بەسوخرەی پایزی پیری[١٥]
بەسەرچوو باخ و باقی ماوەوەی مشتێ چڵ و چێوە

ئەم تێکستە پێش لە دایکبوونی وەک شیعر لە ویژدانی شاعیر و سروشتی وزەکاندا بە سرکیی، خودی خۆی چاوی هەڵهێناوە، بەر لەوەی دەقەکە گۆش بکرێت شاعیر بەدوایدا وێڵ بووە و ئەڵهای رامکردنی کردووە، دیارە زمانی ئەم خیتابەی مەحوی بەفەزایەکی میتافۆر بارگە کراوە، جوانی و لاوی خەوێکی بەهارە و لە دەمەدەمی پایزیی پیریا بەئاگادێت، رستەی (بوو بە سوخرە) دەقێکی کراوەیە و لە سیاقی بەیتەکەدا بەیەک واتا داناکەوێت، دەشێت سوخرە، لێرەدا لە(سخریە)ی عەرەبی واتە گاڵتەجاریەوە ،هاتبێ، خۆ دەشێت بەواتای زۆر و توندی بێت وەک بەسوخرەبردن، واتە کێڵگە رەنگاڵەیی و سوورمەچنەکەی بەهاری تەمەن لەبەردەم رەشەبا و تۆفی پایزدا کزر و پەشمردە بووە، جۆگەلەکانی هەوەسبازی و لەزەت هەڵپرووکان، گەڵا و گوڵ و میوەی زەرد و سووری باخی تەمەن بەرەو بەسەرچوون و خەزان دەرۆن، جەستەی شەکەتی بەر هەڵەمووتی ژیان بریتیە لە مشتێ چڵ و چێوی ئەوتۆ کە ئامادەگیی هەمیشەی هەیە بۆ لەناو چوون و دارمان؟ ئەم واتا ئاساییە[١٦](یان هەندێ زانیاری دیاردەکانی تری ژیان هەرگیز بەفێربوون ناتوانین بیانگەینێ، بەڵام بەچێژ و لەزەت رامیان دەکەین)، لە سەرجەم بەیتەکەدا مرۆڤ بەپێی میتافۆری شارراوە (الاستعارة الکنائیة) مرۆڤ درەختێکی رووت و قووتە و لەبەردەم زستانی مەرگدایە، دیارە زمانی هێما یەکێکە لە خەسڵەتە درەوشاوەکانی شیعرییەت، مەحوی لە نێوان بەهار و پایزەوە دوو وەرزەکەی تری بۆ خوێنەر جێهێشتووە، بەهار پەڕیوە بۆ پایز بەسەر هاویندا، پایزیش پەڕیوەتەوە بۆ زستان بەهێمای مشتێ (چڵ و چێودا)، ئەمە جگە لەرامکردن و سانابوونی وەرزە دژەکان لە پانتاییەکی تەبا و چینێکی سفت و سۆڵدا، دیارە ئەم دەقە کراوەیە و لەم ئاستەدا مەحوی[١٧] (خستۆتە نێوەندی دەسەڵاتی خۆیەوە و پێشی کەووتوە و کاریگەریشی خستۆتە سەر، ئەمە جگە لەوەی کە دەقەکە بەر لە شاعیر ئامادەگی دەلالی هەبووە و شاعیریش بەدوای رامکردنیا وێڵ بووە)، ئا لێرەدا ئەرکی شاعیری گەورە ئەم بەدواداگەڕان و سۆراخ و وێڵ بوونەیە کە تا هەیە لە خاڵێکی مۆلەقەدا بەبێ ئۆقرەیی دەمێنێتەوە. دەستەواژەی (مشتێ چڵ و چێو) ئێجگار کراوەیە بەرووی هیرمۆنتیکادا، کە دیارترینیان بەکەم و کورت زانینی تەمەنی مرۆڤ و بەهەدەر چوونی ژیان و بێ بایەخی و کاتبەندی تاقیکردنەوەکەیەتی، لەبەرامبەر ژیانە هەتا هەتاییەکەی تر، لە بواری ئەم کێشە ئەنتۆلۆژیەی نێوان بوون و نەبووندا گەلێ بەیتی نەوازە و سەرتەڵ وتراون، کە لێرەدا دوانیان بەنموونە دێنمەوە:

نالی دەڵێت:

شەوی بەهاری جوانی خەوێ بوو پڕ تەشویر[١٨]
لە فەجری پایزی پیری بەیانی دا تەعبیر

هەروەها مەولەویش دەڵێت:

دڵ بیــــەن وەدار ســەر کــەل لای وەشت[19]

چەمـــــە ڕای وایێن ڕیشـــــەش بێ وە دەشت

ئەو خورپە و دڵەڕاوکێیەی مەحوی کە لە ئەنجامی کێشەی وەرزەکانەوە وێنا دەبێت و شاعیر وەستایانە لەبەر ئادەمی کردنیاندا کار دەکات، خۆی لە خۆیدا جۆرێکە لە ڕوانینە شموولییەکان، ئامێتەکردنی دەرهاویشتەی دیاردەکانی سروشت و ژیانی مرۆڤ، هوشیاری زەمەنی بەچڵ و چێوبوون لە ئاست بەهاری هەرزەکاری تەمەندا، خۆی لە خۆیدا تانوپۆی شیعرییەتی بەیتەکەیە و دەرگای جۆرە نامۆبوونێکی لەزەت ئامێز دەخاتە سەرپشت بۆگیانی تامەزرۆ و بێ ئۆقرەی شیعر گەراییمان:

٥- مەحوی دەڵێت:

دڵ لە ئیدراکی حەقیقەت بێ بەشە بێ داغی عیشق[20]

«مــــــەحـــــویا» دانا دەبێ بەم چاوە بینایی بکا

مەحوی لەم تێکستە عیرفانی ئامێزەدا وشە و دەستەواژەکانی لە دەسەڵاتی فەرهەنگیی باو قوتار کردوون و خستوونیەتە نێو پانتاییی میتافۆری نوێوە و لەو ڕێگایەوە پەیوەندی هونەری تازەی چنیوە، لە نێوان کونتێکستە (سیاق)ە نوێکانەوە هەوڵی فرەی داوە بۆ گەیشتن بەحەقیقەت، دڵی مەحوی بۆ گەشتن بەپێکهاتە مەعریفیەکانی حەق، دەبێتە وەهم و مەحاڵ؛ ئەگەر و ئازار و خورپەکانی عیشق پەنجەرەی ئەو حەقیقەتەی بۆ واڵا نەکەن، لای مەحوی و لەم بەیتەدا گەشتن بەکایەکانی حەق لە هۆش و عەقڵەوە دەست پێ ناکات، کە ئەمە خۆی ڕەفزی ئامادەگی (حضور) عەقڵە و پەنابردنە بۆ جیهانە نەبینراو و تەماوییەکانی دڵ، کە چاوگی خورپە و سۆز و کسپە بەسوێکانی عیشقە و هەمیشە دەرزی ئاژنی خەمە گەورەکانە کە بەدژ دەکەونەوە لەگەڵ ئەقڵانیەت و پێکهاتە دەلالیەکانی، دیارە وێناکردنی مەحوی بۆ گەشتن بەو فەزای حەقیقەتە دەبێت بەو چاوە بینایی بکرێت، قەرتاجنی لای وایە[21] (بنەمای نامۆکردنی بارە دەروونییەکان هۆیەکە بۆ هەستکردن بەستاتیکای دەق و بزواندنی سەر سوڕهاتن و واق وڕمان)، لەم دەقە کراوەیەی مەحویدا یەکسانیی نێوان وشە و مەدلول تێک دەچێت، تێوریزەکردنی پێشینەی واتا لەسەر وشە، ڕیتمێکی تر وەردەگرێت، کە ئەویش هێمایە بۆ واتا ونەکان، ئەو واتایانەی کە خودی خوێنەر سەرلەنوێ و لە دەرەوەی دەقدا دەینووسێتەوە و جارێکی دی دەبێتەوە بەداهێنەر بەڵام لە فەزاو کەشێکی تردا.

٦- مەحوی دەڵێت:

کە سینەی ڕێشمی بەو تێغی نازە ئەنجن ئەنجن کرد[22]

وتی پەژمـــــوردەیە ئەم لالەزارە، ئاوی تێ دەگـــــرم

لەم بەیتەدا مەحوی ئێجگار وەستایانە پەنجەرەی هیرمونتیکای لە میتافۆرە خەیاڵ ئامێزەکان کردۆتەوە، زۆر هونەرمەندانە جێ گۆڕکێی بەئامێرەکانی هەست (تراسل الحواس) کردووە، هەر لە سەرەتاوە سینەی زامداری بەئاخ و خەمی خۆشەویستی بۆتە باخێکی سیس و ژاکاو، بەڵام نازی یار دەبێتە تیغ و هێندەی دی دڵی ئەنجن دەکا و بەخوێنی گەش گوڵاڵە سوورە سەر دەردێنێ (تیغی ناز) هێند کراوەیە دەشێت سێبەری کۆمەڵێک دەلالەتی جۆر بەجۆر بخاتە سەر وێنای خوێنەر، دەشێت ناز دەرهاویشتەی قسە، یا نیگا، یان لەنجەولار یان هەڵسوکەوتی ئەفسوون ئامێز، یان... یان... ئەوەی کە دەبێت لەبیر نەچێت ناز لەسەرەنجامدا بۆتە ئاو و باخچەی دڵە ژاکاو و ڕەنگ پەڕیوەکەی چاو پێکردۆتەوە، واتە لەیەک چرکە داو لە فەزای یەک پانتاییدا، ناز بۆتە زام و دەرمان، گوڵ و ڕەشەبا، وجود و عەدەم، خوێنەر بۆی هەیە بپرسێ (ناز) و ئاو لە چیا تەبان و لە چیا لێک دادەبڕێن؟!

دەشێت لە وەڵامی ئەم پرسیارە دا پەنجەرەی ئەنجامگیریەکی دی بکرێتەوە، کە ئەویش هۆ و ئەنجام، پەرت بوون و پێکرا لکان، واتە جووت بوونی دیاردە دژەکان و مەئلووف کردنیان لە چوارچێوەیەکی هونەری دا، کە ئەمە خۆی لەخۆیدا ماکی شیعرییەتێکی بەرچاوە[٢٣]، (دیارە دۆزینەوەی هاوکێشە دژەکان، بەرپرسیارەتیی یەکەمی خوێنەرە بۆ کەشفی ستاتیکا و ڕەهەندەکانی دەق، لێرەدا دەشێت خودی تێکستەکە ببێتە هاندەر و جووڵێنەر، واتە خوێندنەوە لەو داروبارەدا دەبێتە کارێکی قورس و دەشێت پشت بەبەها ستاتیکی و ڕەوانبێژیەکان ببەستێ)، مەحویی شاعیر و وەستای بەهرەمەند بەبیری جوانناسی جێگۆڕکێیەکی وردی لە نێوان سیفەتی ئاو و نازدا کردووە کە (تێگرتنە)، دیارە ئاو لە دۆخی شلیدا ناگیرێتە کەس بەڵام مەحوی بەهونەری میتافۆر بەخەسڵەتی (ناز)ی بەخشیوە بەئاو و گرتوویتیە باخچەی ژاکاوی دڵ ئەم کارگۆڕکێیە (تراسل عمل العناصر) دەرهاویشتەی کرانەوەی دەقێکی سەر لێوە لە شیعرییەتدا.

٧- مەحوی دەڵێت:

خەلاصی بوونی قەت ناوێ ئەسیری زوڵفی زنجیرت[٢٤]

لەبەر تیرت مەلەک بێ، هەڵفڕینی نەبووە نەخچیرت

ڕۆحی بێ ئۆقرەی مەل ئاسای مەحوی لە قەفەزی سینگەوە داویەتی لە شەقەی باڵ و کەوتۆتە داوی زوڵفی زنجیر ئاسای یارەوە، لە فەزای زوڵفیا وشەی (زنجیر) بەڕووی دوو مەدلولدا سەر دەردێنێ، یەکێکیان جوانییەکەیەتی کە لوولە و ئەوی دی ئەو داوە کرژ و پێچەڵپێچەیە کە مەلی دڵی تیا بەند بووە و قوتاربوونی نییە، هەردوو واتاکە لە کێشەیەکی هامبەریدا (متوازن) ئامبازی یەک بوونەتەوە، مەحوی بەم حاڵەشەوە نەوەستاوە، بەڵکو وشەی (تیرت)ی هێناوەتە فەزای بەیتەکە و دەشێت کۆمەڵێک تەئویل هەڵبگرێت و هنێدەی تر جیهانبینی خوێنەر لەو سیاقەدا فروانترکات، دیارە ئەم گوتارە دەلالەتی نوێ نمایشی دەکات کە ئەویش گواستنەوەی

حاڵە هیومانییەکەیە بۆ قووڵایی ئاسمان و فریشتە، دیارە وشەی (مەلەک)یش دەرگای هێمایەکی تر جگە لە بەئینسان کردنی، کە هەڵفڕین و ئاسمانە ئاواڵە دەکات، لابردنی (أنزیاح) واتای فەرهەنگی (مەلەک) و بەستنەوەی بەکۆنتێکستی (سیاق)ی زەوی و بەئادەمی کردنی فریشتە جۆرێکە لەخۆ دەربازکردن لە ئاستەنگی وەسفی ئامرازگەراییە (الالیة)وە بۆ جیهانە بەپیتەکەی شیعرییەت، کە دەکاتە پەی بردن بەفەزا نەبینراوەکانی ڕۆح و وەستانەوە بەرامبەر تەوژمی واتا باو و چەقیوەکان، دیارە دەقی کراوە[٢٥] (هەمیشە هانی خوێنەر دەدات بۆ نووسینەوەی سەرلەنوێ و دەشێت خوێنەریش کێلگەی دەقەکان ئەم دیوە و دیوکات بیوروژێنێ بۆ پێکهاتە نوێ و تازەکان)، دیارە مەحوی بەم واتایە سەرسام بووە بۆیە لە چەند جێیەکدا هەمان واتا دووبارە دەکاتەوە:

ئەسیری زوڵفە دڵ، ئەی بازی غەمزە، غیرەتێ حەیفە[٢٦]
ذەلیل ئەم عەندەلیبە کەوتووە بەر دەستی قەل چارێ

ئەنجامگیری

خوێنەری ئازیز دیارە من گەلێک دەقی کراوەم لە دیوانەکەدا دەستنیشانکردووە و تەنیا بەم حەوت بەیتە واز دەهێنم و وەک هەر لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی ئەم چەند ئەنجامگیریە دەستنیشان دەکەم:

١- زۆربەی دەقەکراوەکانی مەحوی لەو قەسیدانەدا بەدەر دەکەون کە تاقیکردنەوە زیندوو و ڕۆحیەکانی شاعیری تیا بەدی دەکرێت و لە پانتاییەکانی ڕێبازی عەشق و سۆفیگەریدا خول دەخۆن.

٢- دیاردەی شیعرییەت و هیرمۆنتیکا (تأویل) لەو دەقە کراوانەدا بەزەقی دەردەکەون و بەهەردووکیان مۆری داهێنانی ڕەسەن دەنەخشێنن.

٣- زۆربەی دەقە کراوەکانی مەحوی لە پانتایی بەهرە و سنعەتدا چاو دەکەنەوە، بەڵام ئەوەندە هەیە ڕێژەی ئامادەگی بەهرە تایبەتەکە پتر لە سنعەت دەدرەوشێتەوە.

٤- لە دەقە کراوەکاندا مەحوی تەک و زوو خۆی لە شێوازی سەبکی هیندی گرژ و سنعەت ئامێز پاراستوە و گەڕاوەتەوە سەر ڕێچکەکەی نالی و سالم و کوردی.

٥- لە بەرامبەر دەقی کراوەدا مەحوی دەقی داخراوی زۆرە و لە بوارە پەند ئامێز و ستایش و سکاڵاکان و هەجوەکاندا دەردەکەون.

٦- لە دەقە کراوەکاندا هەست بەڕیتمی مۆسیکی ناوەوەی بەیتەکان دەکرێت و جۆرە خوڕی و گەرم و گوڕیەکی ئاوازەیی تیا بەدی دەکرێت.

سەرچاوەکان

١- ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان، ژمارە(٤٠١) دەقی داخراو دەقی کراوە، ڕەئوف عوسمان.

٢- دیوانی مەحوی ل ١٦، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، چاپخانەی کۆڕ، بەغداد، ١٩٧٧.

٣- في الشعرية، كمال أبو ديب ص ٨٤.

٤- دیوانی مەحوی ل ٣٥.

٥- هەمان سەرچاوە ل ٥٢.

٦- هەمان سەرچاوە ل ٥٧.

٧- هەمان سەرچاوە ل ٨٦.

٨- هەمان سەرچاوە ل ٧٥.

٩- دیوانی نالی ل٤٣٩.

١٠- دیوانی مەحوی ٦٤.

١١- هەمان سەرچاوە ل ٥٦٢.

١٢-هەمان سەرچاوە ل ١٢٧.

١٣- الشعرية، تودوروف ٢٤.

١٤- في الشعرية، كمال أبو ديب ص ١٠٣ الطبعة الأولى، ١٩٨٧، لبنان، بيروت.

١٥- هەمان سەرچاوە ل٢٩١.

١٦- المشاكلة والاختلاف ص ١٠٠ دكتور عبدالله محمد الغذامي، المغرب، دار البيضاء، ١٩٩٤.

١٧- المشاكلة والاختلاف ٩٧.

١٨- دیوانی نالی ٢٠٤.

١٩- دیوانی مەولەوی ٢٠١.

٢٠- دیوانی مەحوی ١٩.

٢١- المشاكلة والاختلاف ٦٨.

٢٢- دیوانی مەحوی ٢١٩.

٢٣-المشاكلة والاختلاف ١٠٦.

٢٤- دیوانی مەحوی ٦٦.

٢٥- المشاكلة والاختلاف ١٠٢.

٢٦- دیوانی مەحوی ٢٩٩.